

Vetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid

W 23
Buitenlands cultureel beleid
Een terreinverkenning

A. P. Schmid
Y. C. L. M. van Dongen

Centrum voor Onderzoek van Maatschappelijke Tegenstellingen
Rijksuniversiteit Leiden

's-Gravenhage, juni 1987

Exemplaren van deze uitgave zijn te bestellen bij het Distributiecentrum Overheidspublikaties, Postbus 20014, 2500 EA 's-Gravenhage, door overmaking van f 10,-- op giro 751 dan wel schriftelijk of telefonisch (070-789911) onder vermelding van titel en ISBN-nummer en het aantal gewenste exemplaren.

ISBN: 90 346 1242 2

Publikatie van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid

TEN GELEIDE

Deze studie is verricht in opdracht van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid en vormt een basisdocument voor het rapport aan de regering nr. 31 "Cultuur zonder Grenzen".

De Raad beoogt met de publikatie van deze studie de daarin aangeboden informatie voor een groter publiek toegankelijk te maken.

De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij de auteurs.

Prof.dr. P.R. Baehr
lid van de WRR

INHOUD

VOORWOORD	4
TABELLEN EN FIGUREN	6
1 HET CONCEPT "CULTURELE BETREKKINGEN"	8
1.1 Definitie van het begrip cultuur	8
1.2 Frankrijk	11
1.3 Conclusie	12
1.4 Noten	14
2 CASE-STUDIE 1. HET BILATERALE CULTURELE BELEID VAN NEDERLAND	15
2.1 Inleiding	15
2.2 De historische ontwikkeling van de internationale culturele betrekkingen in Nederland	16
2.2.1 Het Nederlands Instituut voor Internationale Culturele Betrekkingen: 1956-1959	17
2.3 De betekenis van de culturele accoorden	21
2.4 De conceptie van het beleid	25
2.4.1 De drie nota's in hoofdlijnen	26
2.5 Recente beleidsontwikkelingen	30
2.5.1 Evaluatie	33
2.6 De organisatie van het beleid	35
2.6.1 Het beleidsnetwerk en de financiële middelen	35
2.6.2 De directie Voorlichting van het ministerie van Buitenlandse Zaken	40
2.6.3 De Ambassadeur voor Internationale Culturele Samenwerking, ministerie van Buitenlandse Zaken	44
2.6.4 Culturele attaché's	45
2.6.5 De directie Internationale Betrekkingen van het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur	47
2.6.6 De centrale directie Internationale Betrekkingen van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen	52
2.6.7 De Exportbevorderings- en Voorlichtingsdienst van het ministerie van Economische Zaken	56
2.6.8 Interdepartementale coördinatie: de CICB	57
2.6.9 De rol van de advisering	59
2.6.10 Conclusie	61
2.7 Nederlandse instituten in het buitenland	61
2.7.1 De huidige stand van zaken	61
2.7.2 Conclusie	64
2.8 Kunstgebonden activiteiten	64
2.8.1 Inleiding	64
2.8.2 De kunsten	65
2.8.3 Conclusie	66
2.9 Taalgebonden activiteiten	67
2.9.1 Inleiding	67
2.9.2 De Nederlandse Taalunie	68
2.9.3 Neerlandistiek	69
2.9.4 Conclusie	71
2.10 Informatiegebonden activiteiten	72
2.10.1 Periodieken	72
2.10.2 Fact sheets	74

2.10.3	Radio Nederland Wereldomroep	74
2.10.4	Conclusie	76
2.11	Uitwisselingsactiviteiten	78
2.12	Conclusie	80
2.13	Noten	82
3	CASE-STUDIE 2. GROOT-BRITANNIE: DE BRITISH COUNCIL	84
3.1	Inleiding	84
3.2	Het begrip "culturele betrekkingen", en zijn historische ontwikkeling in Groot-Brittannië	84
3.2.1	De periode na W.O. II	87
3.3	Motiveringen van het cultureel beleid	90
3.3.1	Recente ontwikkeling	93
3.3.2	Conclusie	95
3.4	De organisatie van het cultureel beleid	96
3.5	Activiteiten	100
3.5.1	Taalgebonden activiteiten	100
3.5.2	Informatiegebonden activiteiten	102
3.5.2.1	Voorlichting	104
3.5.3	Uitwisselingsactiviteiten	104
3.5.4	Kunstgebonden activiteiten	107
3.5.5	Wetenschapsgebonden activiteiten	109
3.5.6	Activiteiten met betrekking tot ontwikkelingsamenwerking	110
3.6	Begroting	111
3.7	Conclusie	113
3.8	Noten	115
4	CASE-STUDIE 3. ZWEDEN EN HET SVENSKA INSTITUTET	118
4.1	Inleiding	118
4.2	Het concept culturele betrekkingen en zijn historische ontwikkeling	119
4.3	Motiveringen voor het buitenlands cultureel beleid	122
4.4	De organisatie van het cultureel beleid in Zweden	125
4.5	Het Svenska Institutet	127
4.6	Activiteiten	132
4.6.1	Taalgebonden activiteiten	132
4.6.2	Informatiegebonden activiteiten	133
4.6.3	Uitwisselingsactiviteiten	137
4.6.4	Kunstgebonden activiteiten	137
4.6.5	Wetenschapsgebonden activiteiten	139
4.6.6	Activiteiten met betrekking tot ontwikkelingsamenwerking	140
4.7	Begroting	141
4.8	Conclusie	145
4.9	Noten	146
5	CASE-STUDIE 4. DE BONDSREPUBLIC DUITSLAND EN HET GOETHE-INSTITUT	148
5.1	Inleiding	148
5.2	Inhoud en motivering van het buitenlands cultureel beleid van de Bondsrepubliek sinds 1945	149
5.3	Organisatie	157
5.3.1	Inleiding	157
5.3.2	De organisatie van het Goethe-Institut	159
5.4	Activiteiten	163
5.4.1	Taalgebonden activiteiten	163
5.4.2	Informatiegebonden activiteiten	166
5.4.3	Uitwisseling van personen	168
5.4.4	Activiteiten met betrekking tot kunst en cultuur	170

5.4.5	Wetenschappelijke uitwisseling	173
5.4.6	Ontwikkelingssamenwerking	174
5.5	De kosten van het buitenlands cultureel beleid	177
5.6	Conclusies	180
5.7	Noten	184
6	CONCLUSIES: INTERNATIONALE CULTURELE BETREKKINGEN IN VERGELIJKEND PERSPECTIEF. BUITENLANDSE LESSEN	187
6.1	Inleiding	187
6.2	De omvang van de uitgaven	188
6.3	Vijf ideaaltypische doelstellingen van het bilaterale culturele beleid	190
6.4	Organisatie	197
6.5	Instrumenten	200
6.6	Slot	202
6.7	Noten	204

VOORWOORD

Het buitenlands cultureel beleid van Nederland is een vergeten gebied, niet alleen in beleidskringen maar ook in de wereld van het onderzoek. Een aantal meer opiniërende artikelen daargelaten, bestaat er in Nederland geen noemenswaardige literatuur over dit onderwerp. Door de afwezigheid van een onderzoekstraditie op dit terrein is ook geen academische deskundigheid voorhanden. Dit maakt dat deze studie, die wij in opdracht van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid hebben verricht, in de ware zin van het woord als een terreinverkenning moet worden aangemerkt.

Een aantal aspecten van het buitenlands cultureel beleid moest om uiteenlopende redenen buiten beschouwing worden gelaten. Dit geldt met name voor het multilaterale culturele beleid, maar bijvoorbeeld ook voor het mediabeleid. Maar zelfs binnen de door ons onderzochte terreinen kon een aantal van de oorspronkelijke vragen niet of slechts ten dele beantwoord worden. Ondanks het feit dat wij toegang hadden tot de relevante archieven van de ministeries van Buitenlandse Zaken, Onderwijs en Wetenschappen en Volksgezondheid, Welzijn en Cultuur is het ons niet gelukt binnen de gestelde termijn antwoorden te vinden op al onze vragen omtrent het subsidiebeleid. Op de ministeries zelf bleken onvoldoende geaggregeerde data beschikbaar te zijn, een probleem dat zich eveneens voordeed bij de beschrijving van het beleid inzake de studiebeurzen.

Wij hebben voor de buitenlandse en Nederlandse case-studies eenzelfde opzet nagestreefd. In eerste instantie gingen we na wat in diverse landen de conceptie van een buitenlands cultureel beleid was. Daarna kwamen de doelstellingen aan de orde. Vervolgens zijn de organisatie en belangrijkste instrumenten van het bilaterale culturele beleid beschreven. Omdat de beschikbare data niet altijd optimaal vergelijkbaar bleken, is het ons niet gelukt deze opzet volledig te handhaven. Ook in het buitenland is de wetenschappelijke belangstelling voor het beleid niet erg groot geweest; daardoor konden we - vooral bij de case-studie over Groot-Brittannië - slechts van een beperkt aantal rapporten uitgaan. Voor de Bondsrepubliek, Zweden en Nederland konden we de beschikbare secundaire literatuur aanvullen met gesprekken met bij het beleid betrokken ambtenaren. Velen hebben ons uitvoerig te woord gestaan, soms zelfs enkele malen, of hebben ons schriftelijk van commentaar voorzien. Hen allen te noemen zou te

ver voeren en, in sommige gevallen, ook ongewenst zijn. We wensen hun hier echter dank te zeggen voor hun medewerking.

De verantwoordelijkheid voor de tekst van deze verkennende studie ligt uitsluitend bij de onderzoekers zelf. De Nederlandse case-studie werd door Van Dongen geschreven, terwijl de drie buitenlandse hoofdstukken door Schmid werden verzorgd. De verantwoording voor het eerste en laatste hoofdstuk wordt door ondergetekenden gezamenlijk gedragen.

Leiden, januari 1987

Alex P. Schmid
Yvonne C.L.M. van Dongen.

TABELLEN EN FIGUREN

Tabellen

Tabel 1	Begroting 1958 NIICB	20
Tabel 2	Overzicht van de thans in werking zijnde accoorden door Nederland gesloten met 33 partnerlanden, met datum van ratificatie	24
Tabel 3	Uitgaven internationale culturele betrekkingen 1971-1984, in guldens (* 1000)	39
Tabel 4	Uitgaven internationale culturele betrekkingen in percentages van het BNP (marktprijzen) voor 1975, 1979, 1984	39
Tabel 5	Uitgaven niet-politieke voorlichting van de Dienst Voorlichting in het Buitenland in 1982, in guldens	42
Tabel 6	Uitgaven Ambassadeur Internationale Culturele Samenwerking, voor 1985, in guldens	45
Tabel 7	Uitgaven bilateraal beleid van WVC naar landen, in aflopende rangorde, voor 1984, in guldens	50
Tabel 8	Uitgaven bilateraal cultureel beleid van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 1981 en 1984, in guldens	55
Tabel 9	Uitgaven Taalunie, voor 1983-1985, in guldens (* 1000)	69
Tabel 10	Aantal zender- en oplage-uren van de Wereldomroep, voor 1983	76
Tabel 11	Personen die in 1984/85 naar Groot-Brittannië kwamen of naar het buitenland reisden door bemiddeling van de British Council	105
Tabel 12	Uitgaven van de British Council naar type activiteit en onderwerp, voor 1984/85	112
Tabel 13	Uitgaven van het Zweedse ministerie van Onderwijs en Cultuur ten behoeve van culturele uitwisseling, begrotingsjaar 1984/85	143
Tabel 14	Uitgavenposten op de begroting van het Zweedse ministerie van Onderwijs & Cultuur ten gunste van het buitenlands cultureel beleid, begrotingsjaar 1984/85	143
Tabel 15	Uitgaven van het Zweedse ministerie van Buitenlandse Zaken ten behoeve van informatie en voorlichting in het buitenland, begrotingsjaar 1984/85	144
Tabel 16	Begroting van het Svenska Institutet voor 1984/85	144
Tabel 17	De buitenlandse vestigingen van het Goethe-Institut anno 1984	163
Tabel 18	Programmatische activiteiten van het Goethe-Institut in het buitenland in 1984 (cultuur en informatie)	171
Tabel 19	Uitgaven op Bonds-niveau ten behoeve van het buitenlands cultureel beleid in 1984, in DM en in guldens (voorzien)	177
Tabel 20	Inkomsten en uitgaven van het Goethe-Institut in 1983 en 1984, in duizenden DM	179
Tabel 21	Uitgaven per hoofd van de bevolking voor buitenlands cultureel beleid 1984/85 zonder personeelskosten (in guldens)	188
Tabel 22	Uitgaven buitenlands cultureel beleid, Nederland en vijf andere landen, 1984/85 (in guldens)	190

Figuren

Figuur 1	Beleidsnetwerk bilateraal cultureel beleid	37
Figuur 2a	Culturele samenwerking en voorlichting. Het ministerie van Buitenlandse Zaken	41
Figuur 2b	De organisatiestructuur van de Voorlichtingsdienst Buitenland van het ministerie van Buitenlandse Zaken	43
Figuur 3	De organisatie van buitenlandse culturele betrekkingen binnen het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur	49
Figuur 4	De organisatie van buitenlandse culturele betrekkingen binnen het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen	53
Figuur 5	Organisatiestructuur van de British Council	97
Figuur 6	Organisatie van het Svenska Institutet (situatie van 1 januari 1985)	130
Figuur 7	Organisatie van het Goethe-Institut	162

1 HET CONCEPT "CULTURELE BETREKKINGEN"

1.1 Definitie van het begrip cultuur

Het is algemeen erkend dat culturele betrekkingen slechts een marginaal onderwerp vormen bij de bestudering van internationale relaties tussen staten.¹⁾ In het door Russett en Starr geschreven "World Politics, The Menu for choice", door velen gezien als een standaardwerk op dit terrein, komt het trefwoord "cultuur" niet in de index voor. In het hoofdstuk over beïnvloedingsinstrumenten worden diplomatiek verkeer en militaire en economische bronnen genoemd, maar culturele diplomatie is hier de grote afwezige.²⁾ Andere handboeken vertonen een vergelijkbaar gebrek aan belangstelling. Een uitzondering is Holsti, die in zijn boek "International Politics. A framework for Analysis" in zijn hoofdstuk over de rol van propaganda in het interstatelijk verkeer een aantal instrumenten behandelt die onder de noemer van internationale culturele betrekkingen kunnen worden gerangschikt.³⁾

Een studie naar het buitenlands cultureel beleid veronderstelt een antwoord op de vraag: wat wordt bedoeld met "cultuur"? Welk ruim of eng cultuurbegrip kan worden gehanteerd? Doordat het concept cultuur wordt gekenmerkt door ruime grenzen, dreigen discussies over dit onderwerp eveneens breed te worden uitgemeten. In deze korte inleiding zullen wij proberen dit te vermijden. Ter gedachtenbepaling wordt eerst een citaat aangehaald van Thomlinson:

"Cultuur is dat deel van onze omgeving dat door de mens zelf wordt voortgebracht, in tegenstelling tot de natuurlijke omgeving. (..) Cultuur heeft drie dimensies: een technologische, sociologische en normatieve.

(1) In de strijd om het materiële bestaan vervaardigt de mens de noodzakelijke middelen tot overleving; artefacten of fysieke objecten. De materiële kant van het cultuurbegrip omvat gereedschappen, kleding, beschutting, wapens enzovoorts; tevens rekenen wij de technieken, nodig voor het gebruik van deze voorwerpen tot de technologische dimensie. (2) De tweede categorie omvat sociale feiten, het functioneren van de mens in groepsverbanden zoals het gezin, de kerk, diverse clubs en andere sociale clusters. Deze sociologische dimensie omvat tevens de economische en politieke structuur. Cultuur manifesteert zich op dit niveau via de sociale organisatievorm en het gedrag van de mensen daarbinnen. (3) De waardensystemen binnen een cultuur verwijzen naar de wijze waarop men het leven beschouwt, zowel in filosofische en religieuze zin, alsook op het terrein van de dominerende gedragsregels. Deze waarden functioneren als bouwstenen waarop mensen hun leven baseren. (..) Binnen één cultuur kunnen zich meerdere subculturen manifesteren." 4)

Bij nadere bestudering blijkt zelfs deze brede definitie nog niet alle relevante gebieden te bestrijken. Anderzijds maken de ruime strekking van dit concept, en

de constante veranderingen waaraan de inhoud van willekeurig welk cultuur-begrip onderhevig is, het niet mogelijk tot een meer exacte definitie te komen. Een recente nota van de Harmonisatieraad Welzijnsbeleid karakteriseerde cultuur dan ook niet zonder reden als een "containerbegrip", dat wisselende inhoud kan bevatten:

"We kunnen spreken van levensstijl, traditie, religie, moraal, wijze van omgang en communiceren, volkskunst en folklore, stand der wetenschappen, maatschappelijke of politieke oriëntering, zeden, verwachtingen, gewoonten en vanzelfsprekendheden, zingeving en interpretatiekader van de werkelijkheid." 5)

Het omvangrijke aantal bestaande definities van "cultuur" laat zich op verschillende manieren indelen. Zo kunnen de definities van cultuur als "elite cultuur" en de meer omvattende "democratische" cultuur-definities worden onderscheiden. In het traditionele cultuurbegrip verwijst "cultuur" naar de geestelijke en esthetische behoeften en uitdrukkingsvormen van de hogere klassen, onderscheiden van de behoeften en levenswijzen van het "gewone volk". Voor dit elitaire cultuurbegrip, waarin "cultuur" verwijst naar de immateriële aspecten van de "gentleman's way of life" is in de loop der tijd een meer democratisch cultuurbegrip in de plaats gekomen: "cultuur" verwijst daarin naar de levenswijze van de gehele bevolking. Deze ontwikkeling sluit aan bij de ruime opvatting van het begrip cultuur zoals bijvoorbeeld gehanteerd in de antropologie.

Voor ons onderzoek naar het buitenlandse cultureel beleid leek het niet verstandig om uit de bovenstaande definities er een te kiezen. De traditionele elite-definitie is door de tijd achterhaald en ongeschikt om onderzoek naar het huidige cultuurbeleid op te baseren. Het andere uiterste, de "levenswijze van de bevolking" in al zijn verschillende vormen, is onhanteerbaar. Het cultuurbegrip gehanteerd door de Nederlandse beleidsmakers staat ergens tussen deze beide uitersten in, en heeft zich ontwikkeld van een aanvankelijk elitair cultuur-begrip in de richting van een democratisch cultuur-begrip. Dit blijkt onder meer uit het volgende citaat:

"(...) De contacten met de landen van herkomst van in Nederland verblijvende buitenlandse werknemers zijn geïntensiveerd. Met name ten behoeve van het onderwijs in eigen taal en cultuur aan de kinderen van werknemers binnen het reguliere Nederlandse onderwijs. (...) Op het terrein van het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur is de verbreding die zich sedert 1970 aftekent in het begrip cultuur, verder doorgevoerd bij de uitvoering van het internationaal cultureel beleid. Nieuwe werkvelden ontwikkelen zich, zoals milieu, emancipatie en sociale verandering. Er is een verdere vermaatschappelijking van het activiteitenpatroon opgetreden door uitbreiding van de culturele samenwerking met meer aspecten van maatschappelijke ontwikkeling. Voorts is er sprake van een toenemende deelneming van bredere lagen van de bevolking en particuliere instellingen aan het internationale culturele verkeer." 6)

Uit het bovenstaande zal duidelijk zijn geworden dat met een statische definitie van cultuur niet valt te werken. Ten behoeve van dit onderzoek hebben wij "cultuur" dan ook in eerste instantie pragmatisch gedefinieerd als "het werkveld voor internationale culturele betrekkingen", dat wil zeggen dat wat beleidsbepalende politici op een gegeven moment als materiaal voor het voeren van een buitenlands cultureel beleid beschouwen. Deze omschrijving bleek echter niet toereikend. De culturele betrekkingen maken immers deel uit van de algemene buitenlandse politiek van een land, en worden veelal gekenmerkt door bepaalde doelstellingen. Ondanks de vage bewoordingen waarin de meeste van deze doelstellingen zijn gesteld, vormen zij belangrijke aanknopingspunten bij de beschrijving van de hedendaagse culturele betrekkingen van verschillende landen. Een niet onbelangrijke doelstelling is hierbij het creëren van een positief beeld van het eigen land over de grenzen. Voor onze werkdefinitie zochten wij aansluiting bij De Jong, die in een artikel van 1976 de buitenlandse cultuurpolitiek omschreef als:

"Buitenlandse activiteiten van officiële en semi-officiële overheidsorganen met een algemeen cultureel karakter en praktisch van aard, met inbegrip van informatie, bemiddeling en voorlichting in het kader van een cultureel verdrag of daarbuiten, gericht op specifieke doelgroepen (activiteiten). Deze activiteiten bestaan uit het ten eigen voordeel tonen van het nationale cultuurbezit, het nader belichten van aspecten daarvan, en/of het initiëren en aanmoedigen van contacten tussen staten, met de intentie om bij de doelgroepen een positieve indruk te wekken, waardoor zij - mogelijk in samenhang met andere middelen - het buitenlands beleid van hun eigen regering kunnen ondersteunen." 7)

De doelgroepen van een buitenlands cultureel beleid zijn niet primair de overheden van andere staten. Jurrjens wijst er terecht op dat

"Informatie en culturele activiteiten zich onderscheiden van de traditionele diplomatie doordat zij communicatie tussen regeringen en volkeren van andere landen tot stand brengen in plaats van de traditionele contacten tussen regeringen. Maar zelfs deze uitspraak geeft geen getrouwe afspiegeling van de werkelijkheid; in de praktijk vinden velen internationale culturele activiteiten plaats tussen groepen burgers uit verschillende landen. De overheid speelt daarbij een katalyserende rol en verschaft faciliteiten. (...) Deze publieksgerichte diplomatieke programma's hebben als primaire taak de politiek van het betrokken land te legitimeren tegenover de bevolking van andere landen. Dit is een noodzakelijke activiteit daar de hedendaagse buitenlandpolitiek voor een deel afhankelijk is van steun van uit de bevolking. Het is niet langer toereikend voor een regering het beleid buiten de openbare sfeer toe te lichten ten behoeve van nationale leiders; de burgers verwachten te worden geïnformeerd. Het uitleggen en rechtvaardigen van het regeringsbeleid is daarom een taak die door alle regeringen dient te worden uitgevoerd." 8)

Begrippen dekken vaak de lading niet, of veranderen van betekenis naarmate de tijd verstrijkt. Daarom zou naast een semantische invulling ook een historische benadering van het concept culturele diplomatie, en van verwante concepten zoals culturele propaganda, zinvol kunnen zijn. Uitvoerige behandeling hiervan valt echter buiten het kader van deze studie, zodat we volstaan met enkele opmerkingen over de rol van Frankrijk, waar de traditie van een buitenlands cultureel beleid sedert enkele eeuwen sterk ontwikkeld is.

1.2 Frankrijk

In de 17e en 18e eeuw wist Frankrijk door zijn culturele uitstraling (en ongewild door het beleid jegens de Hugenoten) zich een belangrijke positie in het internationale statensysteem te verwerven. De Franse taal groeide uit tot de universele taal in het diplomatieke verkeer. De uitstraling van de Franse revolutie en de veroveringen van Napoléon bestendigden de Franse invloed op cultureel gebied. Napoléon, die op zijn veldtochten naar Egypte wetenschapsmensen meenam, had grote waardering voor de invloed die van de cultuur uitging. Na de Napoléontische periode bloeide de culturele diplomatie pas weer op in de tweede helft van de 19e eeuw, hoofdzakelijk gedragen door particuliere initiatieven. In 1883 werd door een aantal prominente Fransen de Alliance Française in het leven geroepen om de Franse taal in het buitenland te verspreiden. In 1900 vonden zoveel activiteiten plaats dat het ministerie van Buitenlandse Zaken een bureau instelde, het "Bureau des écoles et des oeuvres françaises à l'étranger", om deze activiteiten te coördineren en mede te subsidiëren. In het jaar 1910 stichtte men het "Office national des universités et écoles françaises", dat verbonden was aan de ministerie van Buitenlandse Zaken en Onderwijs. Eén van de taken van dit lichaam was de stichting van de met Franse universiteiten verbonden "Institutes français" in andere Europese landen. Deze waren opgezet als bruggehoofden voor Franse studenten in het buitenland maar zouden eveneens, en zelfs voornamelijk, het begrip voor de Franse cultuur in deze landen versterken. Tegenover de niet-Europese culturen ging de Franse ambitie nog verder; hier streefde men naar de volledige overdracht van de eigen cultuur op het andere land. Een Engelse auteur⁶ karakteriseerde de Franse benadering met de volgende woorden:

"De Fransen, vanaf de wieg door hun ouders aangemoedigd zich bewust te zijn van hun eigenwaarde, "de se faire valoir", waren ervan overtuigd dat sinds de dagen van Pericles er geen beschaving meer was geweest die het niveau van de Franse cultuur - zoals ontwikkeld onder Lodewijk de Veer-

tiende - kon evenaren. Zij beschouwden de wereldwijde verspreiding van de Franse cultuur als een belangrijke missie, teneinde de ongeciviliseerde volkeren mee te kunnen laten profiteren van de analytische inzichten van Descartes en Pascal, of de literaire gaven van Racine. In dit opzicht gingen trots en philanthropische overwegingen op nobele wijze samen." 9)

Na de Eerste Wereldoorlog reorganiseerde de Franse overheid de culturele betrekkingen en coördineerde de particuliere en overheidsinspanningen op dit terrein. Bij het ministerie van Buitenlandse Zaken, waaraan tevens de "Service d'Information et de Presse" en de "Service des Oeuvres françaises à l'étranger" waren verbonden, bestonden ten behoeve hiervan vier onderafdelingen: (1) universiteiten en hogescholen; (2) de sectie kunst en literatuur; (3) reis en sport; en (4) de sectie voor overige activiteiten, zoals film.¹⁰⁾

Door de Tweede Wereldoorlog werd het Franse culturele offensief niet stopgezet. De Vichy regering investeerde in 1944 nog een vijfde van het budget voor buitenlandse betrekkingen, meer dan tachtig miljoen francs, in de Oeuvres françaises.¹¹⁾ Een belangrijk instrument werd later de in 1970 gestichtte "Agence de Cooperation Culturelle et Technique", waarmee de "francophonie" werd geïnstitutionaliseerd. De actieve verspreiding van de Franse taal en cultuur is daarnaast ook de taak van het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken, dat niet minder dan tweederde van het totale budget uitgeeft aan "culturele, wetenschappelijke en technische betrekkingen".¹²⁾

1.3 Conclusie

Internationale culturele betrekkingen nemen naast de politieke, economische en militaire betrekkingen tussen staten een bijzondere rol in doordat ze zich niet primair op de overheden van andere landen richten maar op andere doelgroepen, met name in culturele en intellectuele sectoren. Culturele betrekkingen worden door overheden tevens gebruikt om bredere doelstellingen te bevorderen, zoals het stimuleren van belangstelling voor de cultuur en samenlevingsaspecten van een land. Per land kunnen de doelstellingen en rechtvaardigingen van het internationale culturele beleid echter sterk verschillen. In navolging van een door Rozemond¹³⁾ voorgestelde typologie kunnen de volgende vijf doelstellingen worden onderscheiden:

1. het bevorderen van aanzien en prestige;
2. bevordering van de export;
3. uitwisseling van waarden;
4. bevordering van wederzijds begrip; en

5. behoud van de eigen identiteit.

In de hierna volgende case-studies zal worden nagegaan hoe in een viertal landen - twee middelgrote en twee kleine - waaronder Nederland, invulling wordt gegeven aan het concept culturele betrekkingen en hoe het beleid op basis hiervan feitelijk is georganiseerd. In het slothoofdstuk wordt vervolgens ingegaan op de vraag welke de lessen zijn die Nederland kan leren van de beschreven buitenlandse ervaringen.

1.4 Noten

- 1) F. Ninkovich, The Diplomacy of Ideas. U.S. Foreign Policy and Cultural Relations. 1938-1950, Cambridge 1981, blz. 1; Roy/Preiswerk, The Place of Intercultural Relations in the Study of International Relations, Yearbook of World Politics 1978, blz. 251.
- 2) B. Russett en H. Starr, World Politics, The Menu for Choice, New York, 1985 (2e ed.).
- 3) K. Holsti, International Politics. A Framework for Analysis, New Jersey 1977 (3e ed.).
- 4) R. Thomlinson, Sociological concepts and research, N.Y. 1965, blz. 5-6.
- 5) Harmonisatieraad Welzijnsbeleid, Overheid en cultuur in een vrije samenleving, Den Haag 1985, blz. 7.
- 6) TK, Voortgangsnotitie, Den Haag 1985.
- 7) J. de Jong, Auswärtige Kulturpolitik, Zeitschrift für Kulturaustausch, 26 (1976), blz. 68-72.
- 8) R. Jurrjens, The Free Flow; People. Ideas and Information in Soviet Ideology and Politics, Amsterdam 1978.
- 9) W. Pendergast, French Cultural Relations, Chronique de politique étrangée 27 (1974), blz. 341.
- 10) R. McMurry en M. Lee, The cultural approach. Another way in international relations, North Carolina 1947, blz. 17.
- 11) idem, blz. 34.
- 12) E. Mortimer, France and Francophonie. Towards a French Cultural Commonwealth?, in: Round Table 16 (1971), blz. 200-202.
- 13) S. Rozemond, Naar een actief buitenlands cultureel beleid, in: Internationale Spectator 39 (1981), blz. 510.

2 CASE-STUDIE 1

HET BILATERALE CULTURELE BELEID VAN NEDERLAND

2.1 Inleiding

Bij de beschrijving van het Nederlandse beleid inzake de internationale culturele betrekkingen hebben wij ons beperkt tot het bilaterale beleid. De nota's die na 1970 door de achtereenvolgende regeringen werden gepubliceerd hebben allen vrijwel uitsluitend dit terrein tot onderwerp. Ook budgettair gezien legt het bilaterale beleid het meeste gewicht in de schaal. Ongeveer 80% van de uitgaven in het kader van het buitenlands cultureel beleid worden in bilateraal verband gedaan.

Een tweede beperking die kenmerkend is voor deze case-studie betreft het gehanteerde cultuurbegrip. In het inleidende hoofdstuk schreven wij dat het begrip "cultuur" tegenwoordig een veel ruimere betekenis heeft dan voorheen. Politieke, sociale, economische en andere menselijke activiteiten worden ertoe gerekend. Om pragmatische redenen is bij de beschrijving van het Nederlandse beleid daarentegen van een tamelijk eng cultuurbegrip uitgegaan, waarbij vooral aandacht is besteed aan onderwijs, kunsten en wetenschappen. Dit is gedaan vanuit de veronderstelling dat deze terreinen gezamenlijk de hoofddimensies van de buitenlandse cultuurpolitiek van Nederland vormen. Alhoewel andere gebieden, zoals bijvoorbeeld de amateuristische kunstbeoefening het mediabeleid en de sport nadere bestudering verdienen, komen deze hier slechts zijdelings ter sprake.

Tegen de achtergrond van deze beperkingen staan in de volgende paragrafen de conceptuele ontwikkeling en organisatie van het beleid centraal. In de tweede helft van het hoofdstuk worden enkele bijzonder instrumenten op de gebieden van de kunsten, taal, informatie, en (wetenschappelijk) uitwisselingen behandeld. Op deze wijze ontstaat een globaal inzicht omtrent de inhoud van het bilaterale culturele beleid, zoals dit de laatste jaren is gevoerd.

Zoals reeds werd opgemerkt is de studie grotendeels gebaseerd op archiefonderzoek en gesprekken met ambtenaren. Daarnaast werden een drietal enquêtes gehouden. Deze betreffen de instituten in het buitenland, de ambtenaren die op de posten in het buitenland zijn belast met culturele zaken, en een selectie uit de culturele organisaties in het Nederlandse "veld". Voorzover mogelijk en rele-

vant is de herkomst van de overige informatiebronnen met voetnoten aangegeven.

2.2 De historische ontwikkeling van de internationale culturele betrekkingen in Nederland

Er zijn vele redenen aangevoerd waarom Nederland een zwak cultureel beleid heeft ontwikkeld in vergelijking met omringende Europese landen. Boekman¹⁾ stelt vast dat de Hollandse stadhouders nooit veel belangstelling voor kunst hebben getoond. Hoefnagels en Reinders²⁾ wijzen op de invloed van het calvinisme; dit zou de ontwikkeling van de overheidsbemoeyenis met kunst en cultuur in de weg hebben gestaan. Het Centrum voor Staatkundige Vorming signaleert in een rapport in 1971 een wijd verspreid "kleine-landen defaitisme", waardoor Nederlanders geneigd zouden zijn de betekenis van hun nationale cultuur als component van de (Europese) beschaving te onderschatten.³⁾

Het buitenlands cultureel beleid kreeg voor het eerst vorm onder Lodewijk Napoléon (1806-1810). In de Franse monarchale traditie werd kunst van oudsher beschouwd als een taak van de vorst, en als een middel om diens macht te consolideren. De bevordering van de kunsten werd ondergebracht bij een directoraat-generaal van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Aanvankelijk betrof het hier alleen de "schoone kunsten", later werd de overheidszorg voor de wetenschappen hieraan toegevoegd. De directeur-generaal kreeg onder meer de verantwoordelijkheid voor de organisatie en financiering van studiereizen van kunstenaars naar Parijs en Rome (naar het model van de Prix de Rome).

Deze beginnende belangstelling voor de kunsten verdween tijdens het bewind van Willem I en Willem II. Naast de genoemde factoren speelden de heersende opvattingen over de rol van de overheid in de samenleving hierbij eveneens een rol. De staat diende te waken over het vrije spel der maatschappelijke krachten en zich zoveel mogelijk te onthouden van interventies. Dat gold zeker ten aanzien van het bij uitstek particuliere domein van de kunsten. Een bekende illustratie van deze opvatting is het adagium van Thorbecke: "Kunst is geene Regeringszaak".⁴⁾

Door de latere ontwikkelingen in de negentiende en twintigste eeuw zou deze staatsopvatting gedateerd raken. Vooral na de Tweede Wereldoorlog, met de opkomst van de verzorgingsstaat, zou de overheidsbemoeyenis met cultuur zich geleidelijk uitbreiden. Reeds in 1946 pleitte minister van der Leeuw in het ka-

binet-Schermerhorn voor een actieve cultuurpolitiek. Van der Leeuw meende dat de overheid zich niet langer aan deze taak kon onttrekken:

"Het spreekt vanzelf, dat de cultuur staatszaak is. Want geen ordening van het menselijk leven is mogelijk, die de cultuur buiten spel laat... Het spreekt ook voor ons vanzelf, dat de Staat zich bemoeit met de handel en de industrie. Maar het spreekt evenzeer vanzelf dat hij zich inlaat met de wetenschap en de kunst." 5)

Over de buitenlandse dimensie van een cultuurpolitiek werd in deze periode nauwelijks gesproken. Wel verscheen in 1946 het rapport "Overheidsvoorlichting", waarin aandacht werd besteed aan de culturele voorlichting in het buitenland. De opstellers van het rapport (een adviescommissie inzake voorlichting) keerde zich nadrukkelijk tegen een te ver doorgevoerde splitsing van politieke, economische en culturele voorlichting. Alle voorlichtingsactiviteiten werden volgens de commissie gekenmerkt door één gemeenschappelijk doel: het wekken van "goodwill" voor Nederland in het buitenland. De aanwezigheid van aparte culturele attachés bij de buitenlandse posten (ressortierend onder het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen) achtte men dan ook overbodig.

De oprichting van het Nederlands Instituut voor Internationale Culturele Betrekkingen in 1956 was bedoeld als een nieuwe aanzet tot een buitenlands cultureel beleid. Door de ontwikkelingen in en rondom het Instituut slaagde men echter niet in deze opzet.

2.2.1 Het Nederlands Instituut voor Internationale Culturele Betrekkingen: 1956-1959

Het NIICB werd in december 1955 opgericht door vertegenwoordigers van de ministeries van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en Buitenlandse Zaken. Dit gebeurde op advies van een interdepartementale commissie onder voorzitterschap van Reinink, directeur-generaal bij OK en W. Tegelijkertijd werd de Nederlandse Stichting voor Culturele Samenwerking met Suriname en de Nederlandse Antillen opgericht. Beide initiatieven waren bedoeld ter vervanging van de per 1 januari 1956 opgeheven Stichting voor Culturele Samenwerking (Sticusa). Artikel 3 van de Statuten noemt als taken van het Instituut:

"Teneinde haar doel na te streven zal de stichting:

- a. in overleg met de daartoe geëigende instanties verrichten al datgene, wat dient tot de uitwisseling van personen, goederen en diensten op cultureel gebied met het buitenland;
- b. buiten Nederland de belangstelling voor en de kennis omtrent de Nederlandse gebeurtenissen op het gebied van de wetenschappen, de kunsten en het onderwijs bevorderen en uitbreiden;

- c. hulp verlenen bij de organisatie in het buitenland van Nederlandse manifestaties op het gebied van de wetenschappen, de kunsten en andere terreinen van het culturele leven;
- d. desgevraagd adviseren omtrent subsidies door de overheid te verlenen aan andere instellingen;
- e. samenwerken met overheid en culturele instellingen in binnen- en buitenland;
- f. alle andere wettige middelen aanwenden, welke dienstig kunnen zijn aan het doel van de stichting."

Bij de oprichting had de regering de wenselijkheid uitgesproken van een niet-ambtelijk orgaan waarvan diverse culturele taken zouden kunnen worden gedelegeerd. Mede door deze verklaring richtte men zich in eerste instantie op de structuur en werkzaamheden van de British Council, als voorbeeld van een niet-gouvernementele organisatie.

Maar in tegenstelling tot de British Council zou het Nederlands Instituut in haar korte bestaansgeschiedenis geen eigen kantoren of vertegenwoordigingen in het buitenland hebben. De ministerraad had uitgesproken dat voor culturele activiteiten in het buitenland zoveel mogelijk gebruik moest worden gemaakt van de bestaande overheidsdiensten, vooral op het uitvoerende niveau. Alle activiteiten vonden plaats met hulp van en via de Nederlandse diplomatieke posten in het buitenland. Teneinde een zo groot mogelijke doelmatigheid te bereiken, werd voorts door beide stichtingen van een centrale administratieve voorziening gebruik gemaakt. Bij het instituut zouden 22 mensen werkzaam zijn; sommigen van hen waren tevens werkzaam bij de Stichting voor Culturele Samenwerking.

Op 6 maart 1956 werd het bestuur van het Instituut geïnstalleerd door de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Dit bestuur werd ex art. 5 van de Statuten als volgt samengesteld:

"Aan het hoofd van de Stichting staat een bestuur dat terzijde wordt gestaan door een vertegenwoordiger van de Minister van Financiën die als zodanig tot alle bestuursvergaderingen zal worden uitgenodigd. Het bestuur bestaat uit tenminste tien en ten hoogste dertien leden:

- a. ten minste zeven en ten hoogste tien leden, uit onderscheidene kringen van het culturele en maatschappelijke leven;
- b. een lid, benoemd door een vertegenwoordiger van de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen;
- c. een lid, benoemd door een vertegenwoordiger van de Minister van Buitenlandse Zaken;
- d. een lid, benoemd door een vertegenwoordiger van de Minister van Algemene Zaken."

De personele bezetting van het bestuur bleef niet onbekritiseerd. Eerste Kamerlid Cammelbeeck (PvdA) merkte tijdens het vaststellen van de begroting van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen in 1957 het volgende op:

"Als men in het vouwblad de namen van de bestuursleden nagaat, dan blijkt dat er vier bestuursleden zijn uit ambtelijke kringen, twee uit economische en één, dat kennelijk in zijn hoedanigheid van voorzitter van het Koninklijk Instituut voor de Tropen tot taak heeft, althans gekwalificeerd is tot, het coördineren van activiteiten van bestaande Nederlandse instellingen op dit terrein, zoals het in de Memorie van Antwoord ongeveer wordt genoemd. Kan men nu zeggen, dat de overblijvende vijf bestuursleden als persoonlijkheden of typische vertegenwoordigers uit culturele kringen kunnen worden aangemerkt? Met alle reverentie, Mijnheer de Voorzitter, ik geloof dat niet. Het zijn, met alle waardering, eerder persoonlijkheden uit bestuurlijke kringen. Bovendien vraag ik mij af, of in een bestuur als dit niet met een zekere regionale spreiding, die er ten dele is, wat meer rekening zou kunnen worden gehouden." 6)

Tijdens de behandeling van de begroting voor 1958 stelde Cammelbeeck het Instituut opnieuw ter discussie. Ditmaal betrof de kritiek van het Eerste Kamerlid de naar zijn mening in de bestuurssamenstelling niet tot uiting gekomen semi-onafhankelijkheid van het NIICB

"Tenslotte nog één punt, dat ik met een zekere huiver hier uitspreek. Ik ben van mening, dat de leiding van het instituut in handen moet zijn van iemand, die buiten het overheidsapparaat staat. Dat wil niet zeggen, dat ik tegen de huidige ambtenaar bezwaren heb, maar het gaat om het principe dat, wanneer men het Nederlands Instituut voor Internationale Culturele Betrekkingen buiten de overheids sfeer wil houden, de leiding daarvan in handen moet zijn van iemand die vrijstaat van de Overheid en die met die Overheid, ik zou bijna zeggen, op gelijk niveau over de belangen, die gediend moeten worden, kan samenspreken. Dat staat in genen dele in de weg dat er een cordiaal en loyaal samenspel is tussen de betrokken Departementen." 7)

Ook op andere punten slaagde het Instituut er niet in zich zelfstandig en actief op te stellen. Vooral de samenstelling van de begrotingen vormden geregeld aanleiding tot incidenten. Dit kwam allereerst voort uit de door Cammelbeeck bekritiseerde ambivalente opzet. Hoewel het streven officieel steeds was gericht op een onafhankelijke organisatie, werden vele plaatsen in het bestuur bezet door functionarissen die afkomstig waren uit de ambtelijke hiërarchie, of hiermee nauwe banden hadden. Het duidelijkste voorbeeld hiervan vormde de voorzitter van het bestuur, die tevens de positie van directeur-generaal voor de Kunsten en Buitenlandse Culturele Betrekkingen bij OK en W bekleedde.

Op de tweede plaats werden de overheidssubsidies jaarlijks verminderd; van 1.364.000 miljoen gulden in 1956 tot 1 miljoen gulden in 1957. Uiteindelijk zou

het totale begrotingsbedrag dalen tot 800.000 in 1958 en 1959, waardoor het Instituut in deze periode over slechts 60% van de financiële middelen uit 1956 kon beschikken. Tengevolge hiervan konden slechts een deel van de voorgenomen activiteiten worden uitgevoerd en was men gedwongen aanzienlijke bezuinigingen op de apparaatkosten door te voeren. Deze voor het NIICB negatieve ontwikkelingen waren het gevolg van de bestedingsbeperkingen die Minister Cals van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen liet doorwerken op de begrotingsmiddelen van het Instituut. In 1958 werd de onderstaande begroting door het NIICB ter goedkeuring aangeboden aan de Minister:

Tabel 1. Begroting 1958 NIICB

(1) Kapitaalsuitgaven (meubilair etc.)		4.000
(2) Apparaatsuitgaven		129.000
(3) Algemene culturele uitgaven		202.000
- reiskosten	25.000	
- representatie kosten	8.000	
- algemene culturele voorzieningen	169.000	
(4) Regionale culturele uitgaven		383.000
- Azië	170.100	
- Emigratielanden	60.000	
- Oost-Europa	73.000	
- Latijns-Amerika	80.000	

Ondanks protesten van het NIICB, de media en enkele politici deed het ministerie van OK en W in 1959 officieel mededeling van de voorgenomen opheffing van het Instituut. Dit geschiedde zonder vooroverleg met het bestuur van het Instituut of de Staten-Generaal. Een bijzondere aanleiding voor dit besluit werd nergens vermeld. Het communiqué luidde:

"Op het gebied der buitenlandse culturele betrekkingen bestond tot dusverre een taakverdeling tussen het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen enerzijds en het Nederlands Instituut voor Internationale Culturele Betrekkingen anderzijds. Het ligt in de bedoeling der regering in de toekomst deze zorg in haar geheel onder te brengen bij het ministerie van O., K. en W. De reden hiervoor is niet te vinden in een mindere waardering voor het werk van het Nederlands Instituut, dat integendeel ten zeerste op prijs wordt gesteld, maar wel in de feitelijke ontwikkeling van de laatste tijd, die heeft medegebracht, dat dit werk, anders dan bij de oprichting van het Nederlands Instituut werd verwacht, internationaal steeds meer in een officieel kader wordt geplaatst. Vooral in de landen van Oost-Europa en ook buiten Europa, waar het Nederlands Instituut thans optreedt, krijgt dit internationaal cultureel contact een steeds sterker algemeen beleidsaspect. De regering acht in deze omstandigheden aan Nederlandse zijde een constructie noodzakelijk, waarbij de door haar terzake gedragen verant-

woordelijkheid duidelijker tot haar recht kan komen. Het feit, dat steeds meer landen met wie tot dusverre culturele betrekkingen door middel van het Nederlands Instituut werden onderhouden, culturele accoorden met de Nederlandse regering wens te sluiten, zodat ook hierdoor een direct handelen van de regering wordt gevraagd, heeft dit inzicht nog versterkt."

In de pers werd deze officiële reactie vrij eensluidend in negatieve zin becommentarieerd. Het Vaderland en het Parool (5 maart 1959) maakten beiden melding van de stroef verlopen departementale samenwerking, vooral tussen Buitenlandse Zaken en Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Het gebrek aan samenwerking tussen deze ministeries werd betiteld als de werkelijke oorzaak van het mislukken van een "Nederlandse British Council".

Ook in het parlement werden de in het communiqué gemelde argumenten scherp bekritiseerd. De Rijk (PvdA) stelde dat de voorgestelde ambtelijke inmenging in het culturele vlak door vrijwel alle direct betrokkenen werd afgewezen:

"Maar er is geen sprake van, dat algemeen de wenselijkheid zou bestaan (elders dan bij sommige ambtenaren zelf), dat de culturele activiteiten in of buiten het kader van dergelijke verdragen ook door ambtenaren uitgevoerd of bevorderd zouden moeten worden. Dit is géén regeringstaak! Het lijkt mij leerzaam in dit verband er op te wijzen, dat Amerika, dat zijn culturele propaganda vaak deed bedrijven door de United States Information Service, een regeringsinstantie dus, dikwijls het verwijt te horen krijgt van gebrek aan soepelheid en aanpassingsvermogen. Het is dan ook geen wonder, dat twee Amerikanen, die bij dit culturele werk betrokken zijn, op het ogenblik aan een lijvig rapport bezig zijn om de Amerikaanse Regering te overtuigen van de noodzaak de culturele activiteiten af te scheiden van de U.S.I.S. en deze door een niet-gouvernementele gesubsidieerde organisatie te doen verrichten." 8)

De activiteiten van het NIICB werden per 1 januari 1960 overgenomen door de afdeling Buitenlandse Betrekkingen van OK en W; ook de jaarlijkse subsidie van f 800.000 werd naar deze afdeling overgeheveld. Na de oprichting van het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk zou een belangrijk deel van deze werkzaamheden naar dit nieuwe departement verhuizen.

2.3 De betekenis van de culturele accoorden

Het buitenlands cultureel beleid maakt naast de culturele accoorden gebruik van een aantal andere instrumenten. Desondanks kan het aantal accoorden dat de Nederlandse regering in de jaren zestig en zeventig afsloot, gezien worden als een illustratie van de in deze periode toegenomen belangstelling voor internationale culturele samenwerking. Aanvankelijk waren het vooral de behoefte aan hernieuwde wetenschappelijke en culturele contacten en de bestaande deviezen-

problemen geweest, die de overheid in de jaren vijftig noodzaakten tot een actieve opstelling. In de loop van de jaren zestig werd echter in verschillende interne nota's het belang onderstreept van het behoud van de Nederlandse culturele identiteit in mondiaal verband. Vooral de voortschrijdende Europese integratie werd gezien als een factor die kon leiden tot het verdwijnen van de economische en politieke zelfstandigheid van de Europese landen. Derhalve was de regering de mening toegedaan dat Nederland belang had bij geïntensiveerde deelname aan het internationale culturele verkeer. Het behoud van de - overigens nergens omschreven - Nederlandse identiteit richtte zich hierbij vooral op de Nederlandse gemeenschap, en slechts in hiervan afgeleide zin op de presentatie van de Nederlandse cultuur in het buitenland. Daarnaast werd als doelstelling genoemd: het leveren van een bijdrage aan de ontspanning tussen Oost en West door middel van culturele uitwisselingen.⁹⁾

Dat deze doelstellingen zich vooral in vaagheid onderscheidden, bleef niet onopgemerkt. De Jong¹⁰⁾ constateerde dat een cultuur-politiek gedoemd is krachteloos te blijven, wanneer haar doelstellingen hypothetisch en niet voor realisatie vatbaar zijn. Het uitdragen van de identiteit zal in mondiaal verband moeilijk te verwezenlijken zijn, aldus de auteur. Hij vroeg zich voorts af of deze doelstelling wellicht als een uitvloeisel van "ons zwakke culturele besef" moet worden gezien. Ook de sequens cultuurverrijking --> wederzijds begrip --> détente, achtte De Jong minder vanzelfsprekend dan algemeen werd aangenomen. Tevens merkte hij op dat uitspraken zoals "het leveren van een bijdrage aan de internationale ontspanning" vooral een politiek-ideologische functie in het buitenlands beleid van een staat hebben, en minder geschikt zijn als operationele doelstellingen van een actieve cultuurpolitiek.

In de beginperiode van de jaren zeventig brak een tweede "fase" aan in het buitenlands cultureel beleid. Stond aanvankelijk de wederopbouw van de contacten tussen de Westerse landen centraal, nu werden kort na elkaar culturele accoorden met respectievelijk Indonesië, Hongarije, Roemenië en de USSR gesloten. Het Cultureel Accoord met Indonesië was een bevestiging van reeds lang bestaande historische banden met dit land. Een andere overweging die hierbij een belangrijke rol speelde was de handhaving van de vraag naar onderwijs in de Nederlandse taal. De accoorden met de Oost-europese landen waren een gevolg van de op internationaal niveau nagestreefde ontspanningspolitiek tussen Oost en West. Deze politiek bracht ook de Nederlandse regering tot intensivering van de contacten met Oost-europese landen.

Een derde "fase" in het buitenlands cultureel beleid viel samen met de uitbreiding van de Europese Gemeenschap. De intensiever wordende samenwerking in

West-Europa was voor de Nederlandse regering aanleiding om prioriteit toe te kennen aan verdieping van de contacten met (toekomstige) lidstaten van de EEG. De culturele accoorden met Portugal en Spanje waren hiervan het resultaat.

Tenslotte streeft de Nederlandse overheid sedert enkele jaren naar intensivering van de culturele betrekkingen met landen waaruit in Nederland wonende minderheden afkomstig zijn. Het Cultureel Accoord met Marokko geldt in dit kader als een belangrijke aanzet. Dit beleid is overigens niet onbesproken gebleven. De goedkeuring van het verdrag met Marokko was in 1985 aanleiding tot discussie in de Tweede Kamer.¹¹⁾ Centraal stond de vraag of een dergelijk accoord in het belang zou zijn van de in ons land verblijvende migranten. Vooral progressieve Marokkaanse organisaties keerden zich tegen ratificatie van het accoord door de Nederlandse regering. De discussie concentreerde zich rond de aparte onderwijsparagraaf (art. 5), en de werving van Marokkaanse leerkrachten in Marokko. De Tweede Kamer stemde uiteindelijk in met staatssecretaris Van Eekelen van Buitenlandse Zaken, die vaststelde dat in artikel 5 geen bevoegdheden werden afgestaan aan de Marokkaanse overheid, zodat van een bedreiging van de belangen van de migranten niet kon worden gesproken.

Over de betekenis van de culturele accoorden als instrument voor het bilaterale culturele beleid wordt verschillend gedacht. Een discussie hierover loopt dan ook snel het gevaar een pro- en contrakaracter te krijgen. Om dit te voorkomen is een aanvullende analyse noodzakelijk. Hierin kan Nederland bijvoorbeeld vergeleken worden met kleine Europese staten, die voor hun culturele samenwerking gebruik maken van andere instrumenten. Een voor de hand liggende vraag die men hierbij kan stellen, luidt: hoeveel en welke activiteiten heeft Nederlandse gedurende de afgelopen tien jaren meer en/of minder ontplooid in vergelijking met andere landen dankzij de culturele accoorden?

Nu deze gegevens ontbreken, zijn ook de onderzoekers gedwongen zich te beperken tot enkele indrukken, opgedaan tijdens interviews en bij de bestudering van de dossiers. Tegen deze achtergrond moet allereerst worden geconstateerd dat een groot deel van de culturele activiteiten van Nederland in het buitenland (en van andere landen in Nederland) zich afspeelt buiten de accoorden om. Dit beeld werd bevestigd door de antwoorden die wij ontvingen op een vragenlijst, die in december 1985 door ons aan circa veertig culturele organisaties in Nederland werd toegezonden. Soortgelijke conclusies heeft onderzoekers in een ander Westeuropees land (Noorwegen) zelfs doen voorstellen de culturele accoorden af

te schaffen en deze te vervangen door samenwerkingsprojecten op ad hoc basis.¹²⁾

Op de tweede plaats is met enkele belangrijke partnerlanden door Nederland nooit een cultureel verdrag gesloten. Het meest sprekende voorbeeld hiervan vormen de culturele betrekkingen met de Verenigde Staten van Amerika: desondanks vinden met dit land vele culturele- en wetenschappelijke uitwisselingen plaats. De nog steeds aanwezige bereidheid tot het sluiten van culturele accoorden wordt zowel in ambtelijke kringen als elders met gemengde gevoelens bezien. De toename van het aantal verdragen in de afgelopen twee decennia heeft een groeiend aantal financiële verplichtingen met zich meegebracht. In de praktijk kan hieraan nauwelijks gevolg worden gegeven, met als consequentie dat bepaalde verdragen "sluimerend" of zelfs "slapend" zijn, zoals het geval is met het verdrag met Colombia. Daarnaast signaleert men dat de keuze van de landen waarmee dergelijke verdragen worden afgesloten, veelal op ad hoc basis plaatsvindt. De internationale verhoudingen, de ontwikkeling in de massamedia en de in de jaren zestig op gang gekomen immigrantenstroom naar West-Europa, bepalen in grote mate of met landen al dan niet culturele accoorden worden gesloten. Duidelijk omschreven prioriteiten treft men hierbij niet aan, hetgeen ook naar voren komt wanneer men de thans bestaande accoorden in kaart brengt:

Tabel 2. Overzicht van de thans in werking zijnde accoorden door Nederland gesloten met 33 partnerlanden, met datum van ratificatie:

België	1946	Italië	1951
Brazilië	1966	Japan	1980
Bulgarije	1974	Joegoslavië	1966
China	1984	Luxemburg	1949
Colombia	1966	Marokko	1985
West-Duitsland	1961	Mexico	1985
DDR	1979	Noorwegen	1955
Egypte	1960	Polen	1967
Frankrijk	1946	Portugal	1981
Griekenland	1953	Roemenië	1967
Groot-Brittannië	1948	USSR	1967
Hongarije	1968	Spanje	1978
Ierland	1980	Suriname	1976
India	1985	Tsjecho-Slowakije	1972
Indonesië	1968	Tunesië	1964
Iran	1961	Turkije	1960
Israël	1975		

Voorts hebben Algerije, Nigeria en Zuid-Korea de wens te kennen gegeven een cultureel accoord met Nederland te willen sluiten. Van Nederlandse zijde is een voorstel uitgegaan tot het sluiten van een cultureel accoord met Syrië, een initiatief dat is voortgekomen uit de wetenschappelijke en archeologische belangstelling die men in Nederland voor deze gebieden heeft. Ook is een cultureel verdrag met Finland in voorbereiding. Overigens ontbreken de geografische prioriteiten vooral in de uitvoering van het beleid; in verschillende nota's wordt echter wel melding gemaakt van het streven naar geografische zwaartepunten. Opvallend is dat verdragen wel gesloten, doch nimmer verbroken worden. Een uitzondering op deze regel is het cultureel accoord met Zuid-Afrika, dat in 1981 onder zware politieke druk door de Nederlandse regering werd opgezegd. Ook anderszins is het niet eenvoudig een coherent beleid te ontdekken ten aanzien van het sluiten van accoorden. Soms dient een verdrag om culturele betrekkingen aan te gaan, andere keren is het verdrag een bevestiging van reeds langer bestaande culturele relaties, of louter een vriendschappelijk gebaar waaraan men verder in de praktijk geen consequenties in financiële zin kan verbinden.

De conclusie lijkt dan ook gerechtvaardigd dat de culturele accoorden wel een kader, doch geen richtinggevend instrumentarium zijn bij de uitvoering van het buitenlands cultureel beleid. Ook vormen de accoorden geen *conditio sine qua non* voor het bestaan van bilaterale culturele betrekkingen, gezien de florerende culturele uitwisselingen met een aantal landen waarmee Nederland geen verdrag heeft. Een uitzondering op dit laatste zijn de accoorden met de Oost-europese landen. Deze accoorden dragen een "besloten" karakter. De programmering binnen het raam van deze verdragen is zeer stringent en vormt een noodzakelijke voorwaarde voor het onderhouden van regelmatige culturele betrekkingen.

2.4 De conceptie van het beleid

In het voorgaande is de historische ontwikkeling van de internationale culturele betrekkingen in Nederland beschreven. Het binnen dit kader gevoerde beleid bleef daarbij vrijwel volledig buiten beschouwing. In dit hoofdstuk trachten we een beeld te schetsen van de conceptie van het buitenlands cultureel beleid na 1970. Maar alvorens hieraan te beginnen eerst enkele opmerkingen met betrekking tot de gevolgde werkwijze.

De bronnen waarover wij konden beschikken voor de analyse van de meest relevante beleidsconcepten waren beperkt. In de secundaire literatuur wordt vrijwel

geen aandacht aan het buitenlands cultureel beleid geschonken. In één van de schaarse artikelen over dit onderwerp is niet zonder reden geconstateerd dat "de meeste cultuurpolitieke bronnen (...) voortdurend het idee van schaatsenrijden geven: een enkele paal geeft wat houvast, maar dat kan ook duchtig tegevallen".¹³⁾ Voor de periode tot 1980 moest door de schaarste aan relevante documenten onevenredig zwaar gewicht worden toegekend aan de twee nota's inzake de internationale culturele betrekkingen en de hierover gevoerde parlementaire discussies, terwijl deze slechts summier informatie verschaffen over het feitelijk gevoerde beleid. Ook de samenhang met het multilaterale beleid komt nauwelijks ter sprake in de bedoelde nota's. Voor de periode na 1980 konden de schriftelijke bronnen worden aangevuld met interviews met ambtenaren van de ministeries van Buitenlandse Zaken, Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, Onderwijs en Wetenschappen en Economische Zaken.

2.4.1 De drie nota's in hoofdlijnen

In 1970 werd voor het eerst in de (na-oorlogse) geschiedenis aan de Tweede Kamer een Nota inzake de buitenlandse culturele betrekkingen aangeboden.¹⁴⁾ Geconstateerd werd dat Nederland zich niet langer afzijdig kon houden van de internationale ontwikkelingen op cultureel gebied. Toenemende inspanningen van Nederlandse zijde werden wenselijk geacht, waarbij de regering verwees naar de in de eerste paragraaf beschreven overwegingen. De Nota gaf drie hoofdpunten aan bij de uitbreiding van het tot dan toe gevoerde beleid: a. bevordering van de kennis van de Nederlandse taal in het buitenland; hierbij werd de bijzondere positie van Indonesië benadrukt, b. vergroting van het uitwisselingsverkeer van jongeren (onder meer met West-Duitsland, België, Frankrijk, Groot-Brittannië, Polen en Noorwegen), c. oprichting van enkele nieuwe culturele instituten in het buitenland.

Bij de behandeling in de Tweede Kamer beklagden een aantal Kamerleden zich over de vage termen waarin de Nota was gesteld. Zo bleef bijvoorbeeld onduidelijk op welke wijze de drie ministeries, Buitenlandse Zaken, Cultuur, Recreatie en Maatschappelijke Werk en Onderwijs en Wetenschappen, bij het beleid waren betrokken. Ook werden vragen gesteld over de beschikbare financiële middelen, de aan het beleid ten grondslag liggende prioriteiten, en de rol van de culturele verdragen.

Ondanks het feit dat de bewindslieden instemden met een jaarlijkse verslaglegging aan de Tweede Kamer en zowel bewindslieden als Tweede Kamer de noodzaak van een vervolgnota onderschreven, zou het tot maart 1975 duren, alvorens

door middel van een motie opnieuw werd aangedrongen op een tweede nota.¹⁵⁾ Deze werd november 1976 door Van der Stoep en Brinkhorst, respectievelijk minister en staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, aangeboden aan de Tweede Kamer.¹⁶⁾ De aan deze nota voorafgegane werkzaamheden hadden ruim vier jaar beslag genomen. In totaal waren acht concepten binnen de ministeries de revue gepasseerd.

In deze tweede Nota werden vier uitgangspunten voor het buitenlands cultureel beleid gepresenteerd:

1. Het ontwikkelen van onderwijs, wetenschap en cultuur in brede zin door middel van internationale contacten, en door het scheppen en ontwikkelen van wegen en instrumenten die zulke contacten mogelijk maken;
2. Het bekend maken in het buitenland van de eigen cultuur, en het verlenen van medewerking aan de presentatie van de cultuur van andere landen in Nederland;
3. Het ondersteunen van de algemene positie van Nederlandse wetenschappelijke en culturele activiteiten in de verschillende landen;
4. Het bevorderen van beter begrip en goede verstandhoudingen tussen mensen, groepen en volken.

Het in de tweede nota geconcipeerde beleid week slechts op enkele punten af van dat uit de eerste Nota. Enkele van de belangrijkste accentverschuivingen waren:

- a. De regering had getracht te komen tot het stellen van enkele geografische prioriteiten. Achtereenvolgens werden genoemd: de omringende West-europese landen, de overige bondgenoten in Europa, Indonesië en de Verenigde Staten van Amerika. Vergelijking met het in deze periode gevoerde beleid leert echter dat in de praktijk nauwelijks sprake was van een prioriteitenstelling.
- b. In de Nota werd meer aandacht besteed aan de bekendmaking van de buitenlandse cultuur in Nederland.
- c. Sterker dan in de periode daarvoor werd de ondergeschiktheid van het buitenlands cultureel beleid ten opzichte van het algemene buitenlands beleid benadrukt.

Aan de tweede Nota werd - evenals bij de behandeling van de eerste Nota het geval was -, door de Tweede Kamer aanvankelijk weinig aandacht besteed. Het zou bijna drie jaren duren voordat de Kamer reageerde op de inhoud van de Nota. Tijdens de Openbare Commissievergadering van 18 juni 1979 werden een aantal onderwerpen besproken. De belangrijkste hiervan waren:

1. De politieke verantwoordelijkheid en organisatie van het beleid:

Enkele vragen betroffen de eventuele oprichting van een overkoepelende, nationale raad voor de internationale culturele betrekkingen. De regering wenste hiervan af te zien. Vergelijkbare instellingen in het buitenland, zoals de British Council of de Alliance Française, hebben primair de verspreiding van de eigen taal tot doel, zo luidde de redenering. Daarna volgde de opmerking:

"De Nederlandse taal leent zich niet in die mate als de Engelse, de Franse en de Duitse taal als drager van verspreiding van de cultuur." Ook werd geconstateerd dat "de beschikbare financiële middelen in verhouding tot het brede terrein van de culturele uitwisseling zo bescheiden zijn, dat een structuur analoog aan die in andere landen te zwaar zou worden".

Door enkele kamerleden werden vragen gesteld over de evenredige inbreng van de drie betrokken ministeries en de betekenis van de coördinerende verantwoordelijkheid van Buitenlandse Zaken. Aanleiding tot deze vragen waren geluiden uit de praktijk die leken aan te geven dat men regelmatig langs elkaar heenwerkte. De reacties van de bewindslieden van Onderwijs en Wetenschappen vertoonden eveneens signalen in deze richting.

2. Multilaterale culturele betrekkingen:

De aanwezige commissieleden betreurden de afwezigheid van het multilaterale beleid in de tweede nota. Minister Pais en staatssecretaris Van der Mei zegden een overzicht toe van de bestaande multilaterale betrekkingen. Inmiddels, ruim zes jaar later, is deze nota door de regering aan de Tweede kamer aangeboden.

3. De financiële middelen:

De uitgaven in Nederland ten behoeve van het buitenlands cultureel beleid stonden in schril contrast tot de financiële middelen die andere Europese landen hiervoor ter beschikking stelden, zo werd geconstateerd. Deetman (CDA) en Kappeyne van de Coppello (VVD) dienden een motie in met het verzoek studie te verrichten naar de organisatie en middelen van het elders gevoerde beleid.¹⁷⁾ De aanwezige bewindslieden stemden met dit verzoek van de Kamer in.

4. Attaché's en instituten:

Tijdens de commissievergadering kwamen taken en opleiding van de culturele attaché's ter sprake. Door Kappeyne van de Copello werd een motie ingediend waarin verzocht werd de betrokken attaché's een algemene instructie

mee te geven, hen doorlopend op de hoogte te houden van de ontwikkeling en in de Nederlandse cultuur, en tenslotte, om meer aandacht voor de culturele samenwerking en voorlichting in het buitenland in de opleiding voor toekomstige ambtenaren van de Buitenlandse Dienst.¹⁸⁾ Naar aanleiding van deze motie volgde een discussie over de gevraagde algemene instructie. Staatssecretaris Van der Mei stelde bij die gelegenheid dat vervulling van de taak sterk afhankelijk was van inzet en initiatief van de betrokken personen.

Door vrijwel alle kamerleden werd tijdens de commissievergadering een vraag gesteld over het geplande Nederland Huis in Brussel. Deetman diende tezamen met enkele anderen een motie in waarin de regering werd verzocht om uiterlijk voor 1 januari 1980 een feitelijk begin te maken met de oprichting.¹⁹⁾

Deze motie werd met een ruime meerderheid door de Kamer aanvaard. Door een gebrek aan financiële middelen is echter nog steeds geen concreet begin gemaakt met de uitvoering van deze motie.

5. Cultuur en ontwikkelingssamenwerking:

Tijdens de beginjaren zeventig werden door de Nederlandse overheid enkele culturele projecten in Derde Wereldlanden gefinancierd. Voorbeelden zijn de restauratiewerkzaamheden aan de Borobudur in Indonesië, de inrichting van het Nationale Museum in Noord-Jemen en het starten van een ethno-musicologisch project in Colombia. De Kamer diende bij monde van Kosto (PvdA) een motie in, waarbij werd aangedrongen op intensivering van de culturele betrekkingen met ontwikkelingslanden.²⁰⁾ Van der Mei ging accoord met de inhoud van deze motie. De politieke belangstelling voor de culturele dimensie van ontwikkelingssamenwerking zou in de jaren die volgden op het Kamerdebat toenemen. Dit gebeurde niet in de laatste plaats vanwege de budgettaire ruimte die hiervoor op de begroting van Ontwikkelingssamenwerking werd gereserveerd.

Het zou ruim vijf jaar duren voordat een derde Nota over de internationale culturele betrekkingen (Voortgangsnotitie) door staatssecretaris Van Eekelen van Buitenlandse Zaken aan de Tweede Kamer werd aangeboden.²¹⁾ Naast het in 1979 toegezegde overzicht van het in andere West-europese landen gevoerde beleid, bevatte de Nota tevens een "voortgangsnotitie". Deze notitie beperkte zich tot het aangeven van enkele nieuwe ontwikkelingen en initiatieven. Wij bespreken deze uitvoerig in de volgende paragraaf.

Het Kamerdebat over de Voortgangsnotitie vond ruim een half jaar later plaats in een vergadering van de vaste commissies voor Welzijn en Cultuur en voor

Buitenlandse Zaken. De kritiek van PvdA-kamerlid Niessen kenmerkte zich door een hevige toon:

"De notitie die wij vandaag bespreken, kan het best worden getypeerd als: weinig over weinig. Ik vind het ronduit onbegrijpelijk, dat na het serieuze debat dat de Kamer in 1979 aan de internationale culturele betrekkingen wijdde, de regering met zo'n flodderig, nietszeggend verhaal naar de Kamer durft te komen. Driekwart van de tekst bestaat uit een overzicht van de vaak voortreffelijke manier waarop in het buitenland de internationale culturele betrekkingen zijn georganiseerd. In de hieraan voorafgaande pagina's heeft men zich voornamelijk ingespannen om van deze internationale ervaringen geen enkel profijt te trekken." 22)

Ook de andere Kamerleden spraken hun teleurstelling uit over de geringe voortgang die door de regering was geboekt na het debat van 1979. De gepresenteerde nota werd op diverse punten grondig bekritiseerd. Naast een gebrekkige afbakening van het begrip "cultuur" en de afwezigheid van een geografische prioriteitenstelling, werd gewezen op het ontbreken van vervolgvacaties bij diverse grootschalige culturele evenementen (zoals de Bicentennial in 1982 en de Nederlandse manifestatie in Athene in 1983). Ook de afwezigheid van een Engelstalig cultureel tijdschrift werd door de Kamerleden gezien als een lacune. Voorts werd gepleit voor uitbreiding van de ondersteuning van de verspreiding van Nederlands letterkundig werk in het buitenland. Tenslotte kwam, evenals in 1979, de organisatie van het beleid opnieuw ter sprake.

2.5 Recente beleidsontwikkelingen

De laatste jaren hebben zich enkele wijzigingen in het beleid voorgedaan. Zowel de tweede Nota als de Voortgangsnotitie maken hier slechts zijdelings melding van. Tijdens gesprekken met ambtenaren bleek echter dat deze veranderingen in de beleidspraktijk een grotere rol spelen dan uit genoemde nota's kan worden opgemaakt. Hierdoor lijkt een aparte beschrijving van deze ontwikkelingen gerechtvaardigd. Het betreft achtereenvolgens:

a. Het streven naar synchronisatie van exportbevorderende activiteiten en culturele manifestaties in het buitenland:

Het beleid is er meer dan voorheen op gericht cultuur te gebruiken ter ondersteuning van de export. In de Exportnota is dit aldus verwoord: "door het doen samenvallen van activiteiten kan een verhoogd publicitair effect worden verwacht, hetgeen de beeldvorming van ons land, behalve in culturele ook in economische zin ten goede kan komen".²³⁾ Momenteel worden activi-

teiten op dit gebied gecoördineerd door de Exportbevorderings- en Voorlichtingsdienst (EVD) van het ministerie van Economische Zaken.

b. Clustermanifestaties:

In de notitie "Clusteractiviteiten" van het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur treffen we de volgende omschrijving van het begrip "clusters" aan: een presentatie van Nederlandse cultuur in het buitenland in samenwerking met andere ministeries, niet-departementale instanties, bedrijfsleven en lagere overheden. Dit nieuwe beleid bevat alle sectoren van WVC; als uitgangspunt van dergelijke in tijd en plaats gebundelde presentaties gelden cultuurinhoudelijke overwegingen, waarbij de uitvoering van bilaterale overeenkomsten voor een periode van enkele jaren in een kortere periode worden gecomprimeerd.²⁴⁾

Deze benadering lijkt in de praktijk aansluiting te vinden bij de exportbevorderende benadering van de EVD. De afgelopen drie jaren zijn enkele gezamenlijke initiatieven ondernomen, vooral gericht op de Verenigde Staten van Amerika en Japan. In het eerste geval betrof het de Bicentennial (1982), de viering van tweehonderd jaar diplomatieke- en handelsrelaties tussen Nederland en de Verenigde Staten. De overheidsfinanciering bedroeg circa tien miljoen gulden. In Japan werd in 1984 tijdens een Nederlandse manifestatie het "Holland-Nagasaki village" geopend. Dit was een initiatief van Japanse zakenlieden en werd in eerste instantie ook volledig met Japanse gelden gefinancierd. Daarnaast vonden in de periode 1983-1985 plaats: het Nederlands Festival in Athene, de Amsterdam-Berlijn manifestaties, La France au Pays-Bas, en een Canadese manifestatie in het kader van het Holland Festival.

In verschillende kringen vraagt men zich af wat de consequenties van deze nieuwe benadering op langere termijn zullen zijn. Vooral de inhoudelijke autonomie van culturele projecten baart een aantal betrokkenen in het culturele veld de nodige zorgen. De reeds genoemde WVC-notitie vermeldt dat de doelstellingen van culturele presentaties in het buitenland niet mogen worden aangepast aan de commercieel geïntendeerde exportbevordering. Het was dan ook niet zonder verbazing, dat men kennis nam van de rede van minister Brinkman van WVC tijdens de Ambassadeursbijeenkomst in 1985. Hierin sprak hij zich uit over cultuur als "wervend reclamemateriaal voor de BV Nederland, mede ten behoeve van de marketing voor Nederlandse producten en diensten in het buitenland".²⁵⁾ Naar alle waarschijnlijkheid wilde Brinkman met deze uitspraak wijzen op het al eerder genoemde publicitaire effect dat men bij WVC van de clustermanifestaties verwacht.

c. Ontwikkelingssamenwerking en cultuur:

Bij de ratificatie van het Cultureel Accoord met India in 1985 werd door de minister van Ontwikkelingssamenwerking f 100.000 per jaar ter beschikking gesteld voor de uitvoering van culturele projecten. De "culturele dimensie" van ontwikkelingssamenwerking wordt hierbij gedefinieerd als: percepties die sturend werken voor de wijze waarop in een samenleving wordt gestreefd naar een duurzame opheffing van de armoede.²⁶⁾ Men streeft ernaar bij de financiering van projecten rekening te houden met de culturen van samenlevingen waar de projecten worden uitgevoerd, aldus de eerder genoemde notitie. Hiertoe zal per land of regio een landenprofiel worden opgesteld, waarin een beschrijving is opgenomen van waarden en normen die nauw verband houden met het in gang te zetten ontwikkelingsproces ter plaatse.

d. Toerisme en cultuur:

De laatste "trend" die tijdens het onderzoek naar voren kwam, is de aandacht voor de toerismebevorderende werking die uitgaat van de presentatie van Nederlandse cultuur in het buitenland.²⁷⁾ Deze aandacht lijkt zich momenteel vooral in het "veld" te concentreren, en in mindere mate bij de betrokken ministeries. Uit onderzoeken van de European Travel Commission en de KLM blijkt dat cultuur een belangrijk motief is om een land te bezoeken. Uit hetzelfde onderzoek bleek dat Nederland niet hoog scoorde op een internationale "voorkeurslijst". Als belangrijke oorzaak werd gewezen op de internationale onbekendheid met het culturele aanbod in Nederland. Deze gegevens leidden in de nota "Toeristisch Beleid 1985-89" tot de constatering dat "een benadering in de trant van "Holland boordevol cultuur" de toeristische promotie van het culturele produkt een zeer gewenste verdieping (zou) geven en op deze titel potentiële groeikansen (zou) bieden".²⁸⁾

De eerste initiatieven op dit gebied werden echter niet door de overheid ondernomen. In 1979 werd de "Holland Culture Card" actie gestart door het Nederlands Bureau voor Toerisme. Het ging hier om een in Amerika, Canada en Japan uit te geven "creditcard", die uitzicht bood op extra faciliteiten bij bezoek aan Nederlandse musea, concerten enzovoorts. De KLM nam korte tijd later het initiatief tot een "Holland Heart of the Art" campagne. Aan potentiële buitenlandse bezoekers werd via reisagenten een reis naar Nederland aangeboden, waarbij het accent lag op het bezoeken van culturele evenementen. In beide gevallen was de doelstelling het bevorderen van het imago van

Nederland als cultureel bezienswaardig land, teneinde hierdoor het aantal buitenlandse bezoekers te doen stijgen.

De vier genoemde ontwikkelingen zijn van recente datum. Slechts een gering aantal projecten is inmiddels afgerond, waardoor het moeilijk is na te gaan wat de gevolgen van deze ontwikkelingen op langere termijn zullen zijn.

2.5.1 Evaluatie

De afgelopen twee decennia heeft het buitenlands cultureel beleid herhaaldelijk bloot gestaan aan kritiek. Deze paragraaf geeft een overzicht van enkele vaak genoemde kritiekpunten en eindigt met een conclusie van de onderzoekers.

Zoals uit het voorgaande overzicht blijkt, is de politieke belangstelling voor het buitenlands cultureel beleid, ondanks de drie verschenen nota's, gering. Deze geringe belangstelling is overigens kenmerkend voor het gehele cultuurbeleid na de Tweede Wereldoorlog. Pas na 1972 werd een overheidsvisie op het kunst- en museumbeleid uiteengezet in de nota's Kunstbeleid (1972), Kunst en Kunstbeleid (1976), en Naar een nieuw Museumbeleid, eveneens in 1976 gepubliceerd. Van Riemsdijk constateerde in 1974 dan ook niet zonder reden, dat de roep om een cultuurbeleid niet eenvoudig serieus te nemen valt, gelet op de geringe inspanningen die de overheid zich in het verleden heeft getroost om tot een actief cultuurbeleid te komen.²⁹⁾

Mourik onderscheidt "beleid" en "betrekkingen" en stelt dat deze twee begrippen op het terrein van het buitenlands cultureel beleid geen identiteit vormen:

"Schrijven over een Nederlands buitenlands cultureel beleid is schrijven over wat het zou moeten zijn, niet over wat het is. Want wij hebben geen buitenlands cultureel beleid. Wel buitenlandse culturele betrekkingen, teveel zelfs, maar geen beleid in de zin van een weloverwogen kader, met uitgangspunten, met doelstellingen, en met daarop gebaseerde geografische prioriteiten." 30)

Het beleid vormt een onderdeel van de culturele betrekkingen. Het is dus mogelijk dat de culturele betrekkingen als zodanig floreren, terwijl er tegelijkertijd nauwelijks sprake is van een sturend overheidsbeleid terzake.

Beantwoording van de vraag die Mourik heeft opgeworpen, namelijk: is er sprake van een buitenlands cultureel beleid in Nederland?, lijkt negatief uit te vallen op grond van bovenstaande bevindingen. De drie gepubliceerde nota's worden gekenmerkt door de afwezigheid van een uitgewerkte beleidsvisie. Behalve het zeer vage en algemene karakter van de doelstellingen, wordt evenmin de samen-

hang tussen deze doelstellingen en het gevoerde beleid duidelijk. Voorts ontbreekt een doelgerichte planning van activiteiten in de nabije toekomst. En tenslotte staat de tijd die men nodig had voor het concipiëren van de nota's niet in verhouding tot de hoeveelheid informatie die hierin wordt gepresenteerd. Vooral de totstandkoming van de Derde Nota vormt een negatieve uitzondering; tussen het door enkele Kamerleden ingediende verzoek om een voortgangsnotitie en de aanbiedingsdatum van de nota is een periode van ruim vijf jaar verstreken.

Welke factoren zijn nu van invloed geweest op deze zwakke conceptuele ontwikkeling van het beleid? Dit was één van de steeds terugkerende vragen in de door ons gevoerde gesprekken met ambtenaren. Wanneer wij de genoemde redenen ordenen, ontstaat de volgende indruk:

1. De financiële middelen die het beleid ter beschikking staan zijn uiterst gering, zeker in vergelijking met een aantal andere Europese landen (zie hieronder par. 3). Dit stelt strenge grenzen aan de mogelijkheid een actief, sturend beleid te voeren. Een deel van de door ons geïnterviewde personen acht dit zelfs onmogelijk bij de huidige financiële stand van zaken.
2. Door de geïnterviewden werd gewezen op de huidige organisatie van het beleid. Een meerderheid onder hen ziet dit als een belangrijke belemmerende factor voor de ontwikkeling van een effectief beleid. Ook politici hebben de bestaande versnippering van coördinerende en uitvoerende bevoegdheden herhaaldelijk gekritiseerd. Mourik pleitte in 1981 dan ook voor het onttrekken van het buitenlands cultureel beleid aan de interdepartementale competentiestrijd en directe ambtelijke bemoeiingen. Een opzet, vergelijkbaar met de British Council, leek de auteur het meest gewenst. De uitvoering van het beleid zou in de voorgestelde constructie berusten bij vertegenwoordigers van culturele organisaties die bij het beleidsterrein zijn betrokken. Ook Rozemond (1985) noemt de mogelijkheid de autonome uitvoering van het beleid te leggen bij een semi-officieel of semi-onafhankelijk Nederlands instituut. Na en passant te hebben verwezen naar het Instituut uit de vijftiger jaren merkt Rozemond op dat een dergelijke overheveling van taken zou kunnen passen in het huidige streven naar privatisering. Wij komen hier later in het rapport uitvoerig op terug.
3. De geringe politieke belangstelling wordt door vrijwel alle geïnterviewden als tweede belangrijke oorzaak genoemd. In dit verband is herhaaldelijk de term "politieke sluitpost" gevallen.
4. De afwezigheid van interesse onder de bevolking speelt indirect eveneens een rol. Kunst en cultuur zijn nog nooit onderwerpen van enig belang gebleken

tijdens Nederlandse verkiezingen. Hierdoor worden politici niet gedwongen zich in extenso met dit onderwerp bezig te houden.

5. In verschillende interviews werd gewezen op het al eerder genoemde "kleine landen-defaitisme". Nederlanders zouden de neiging hebben de betekenis van hun culturele erfgoederen te onderschatten. Voorhoeve³¹⁾ pleit in zijn artikel "De slinkende rol van Nederland" meer in het algemeen voor het verder uitbouwen van de sterke kanten van het buitenlands beleid van Nederland. Ter onderstreping van zijn inzichten citeert de auteur de veelzeggende woorden van Kissinger: "There are no plateaus in international affairs. What is not a stepping stone soon becomes the beginning of a decline."³²⁾ Helaas besteedt de auteur geen aandacht aan de rol die een actief buitenlands cultureel beleid bij dit proces zou kunnen spelen.

Geconcludeerd kan worden dat er onder de betrokkenen geen meningsverschil bestaat over het feit dat een buitenlands cultureel beleid alleen dan een rol van betekenis kan spelen, indien een coherente visie aan dat beleid ten grondslag ligt.³³⁾ De verschillende nota's presenteren echter vage, algemeen geformuleerde doelstellingen en bieden weinig aanknopingspunten voor een concreet beleid. Ook is geen visie terug te vinden over de plaats van cultuur in het buitenlands beleid, en evenmin ontstaat een duidelijk beeld omtrent de feitelijke inhoud van het beleid. Terwijl de afgelopen jaren vanuit verschillende kanten suggesties voor verbeteringen zijn gedaan, hebben deze tot op heden nog niet tot ingrijpende wijzigingen geleid.

2.6 De organisatie van het beleid

2.6.1 Het beleidsnetwerk en de financiële middelen

Nederland kent geen British Council of vergelijkbare organisatie van de buitenlandse cultuurpolitiek. Voorbereiding en uitvoering vinden plaats door beleidsonderdelen van een drietal ministeries; Buitenlandse Zaken, Onderwijs en Wetenschappen, en Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. Enkele andere ministeries worden incidenteel bij het beleid betrokken; dit geldt vooral voor Economische Zaken. De coördinatie van het beleid berust formeel bij de Coördinatiecommissie Internationale Culturele Betrekkingen (CICB).

In de praktijk betekent dit dat tenminste drie ministeries tegelijkertijd verantwoordelijk zijn voor de uitvoering van de culturele accoorden, het onderhouden

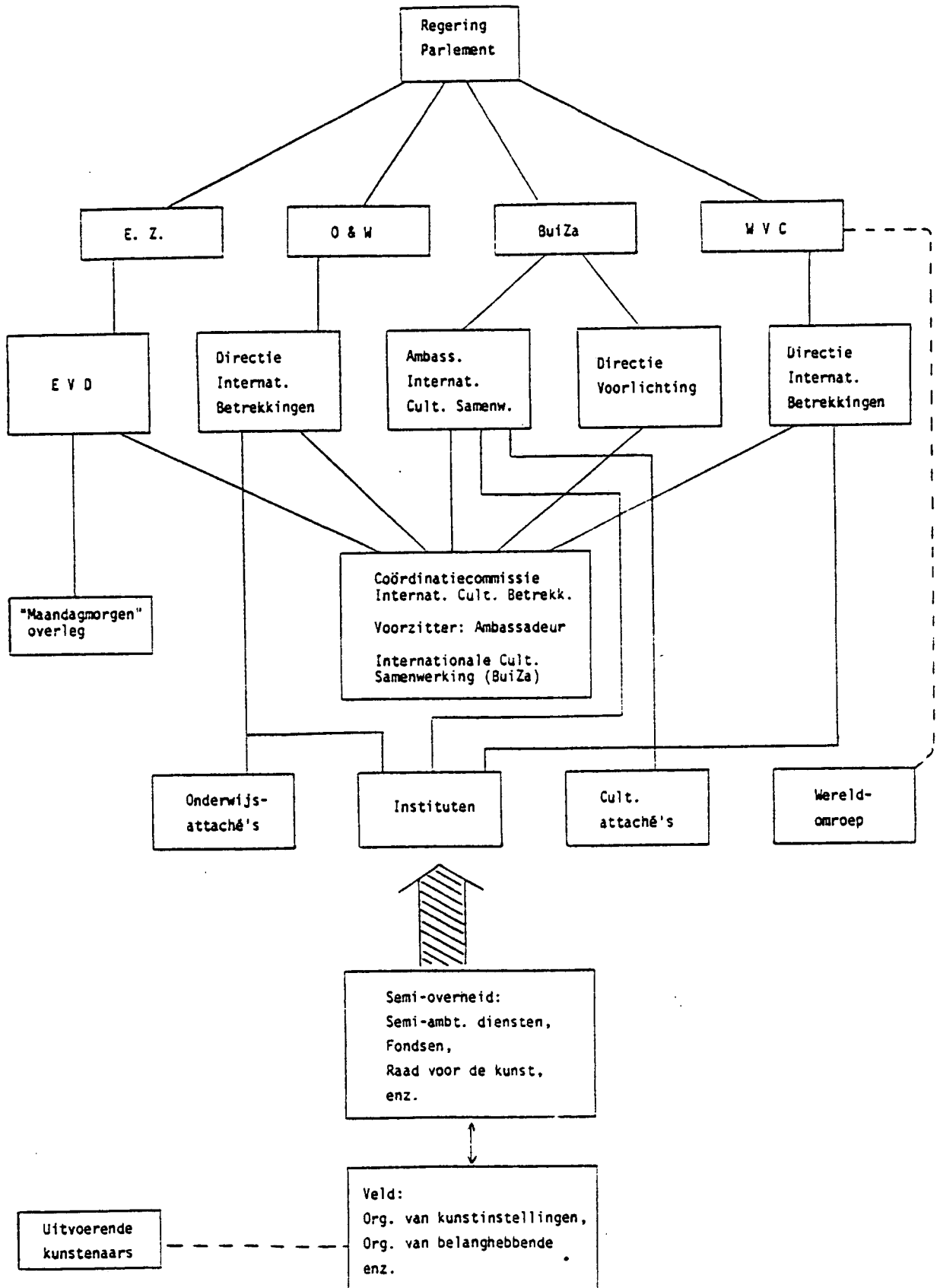
van culturele banden met andere landen, beoordeling van projecten die ter subsidiëring worden aangeboden, enzovoorts. Daarnaast vinden op vele andere plaatsen binnen de genoemde ministeries activiteiten plaats die in beginsel tot het buitenlands cultureel beleid kunnen worden gerekend. Voorbeelden zijn de door O. en W. gecoördineerde interuniversitaire betrekkingen (met een budget dat vele malen groter is dan de huidige beschikbare middelen ten behoeve van het icb-beleid) en de door Buitenlandse Zaken beschikbaar gestelde opleidingsfaciliteiten voor studenten afkomstig uit Derde Wereldlanden.

Behoudens enkele uitzonderingen hebben wij ons beperkt tot die dienstonderdelen die als primaire dragers van het buitenlands cultureel beleid van de Nederlandse rijksoverheid zijn te beschouwen. Deze keuze was gebaseerd op de vooronderstelling dat het merendeel van de culturele activiteiten binnen dit kader zou plaatsvinden. Het betrof achtereenvolgens:

- de Coördinatiecommissie Internationale Culturele Betrekkingen (CICB);
- de Ambassadeur Internationale Culturele Samenwerking (Buitenlandse Zaken)
- de directie Voorlichting van het ministerie van Buitenlandse Zaken;
- de culturele attachés;
- de centrale directie Internationale Betrekkingen van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen;
- de directie Internationale Betrekkingen van het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur;
- de Exportbevorderings- en Voorlichtingsdienst van het ministerie van Economische Zaken.

In schema kan dit "beleidsnetwerk" als volgt worden weergegeven:

Figuur 1. Beleidsnetwerk bilateraal cultureel beleid

Deze figuur geeft de door ons bestudeerde hoofdonderdelen van de organisatie weer.

Kenmerkend voor het beleidsnetwerk is de geringe vertegenwoordiging vanuit de culturele sectoren en onderwijsorganisaties. Ambtenaren zijn daarentegen sterk vertegenwoordigd in besturen, gemengde commissies in het kader van de culturele accoorden, enzovoorts.³⁴⁾ Geconcludeerd moet worden dat de invloed van de uitvoerende macht hier groot is. Uitsluitend aan de rand van het beleidsnetwerk bevinden zich een aantal culturele instellingen, gedragen door zogeheten "culturele professionals", die als zaakwaarnemers voor kunstenaars en kunstinstellingen optreden, en op deze wijze een intermediair vormen tussen kunstenaars, ambtelijke uitvoerders en politici. Enkele voorbeelden hiervan zijn het Holland Festival, Nederlands Theater Instituut, Rotterdamse Kunststichting en Gaudeamus. Volgens sommige organisaties in het "veld" schuilt in deze "verambtelijking" een afsluitend effect naar de samenleving.

Indien meerdere diensten tegelijkertijd bij het beleid betrokken zijn, worden taakafbakening en regulering van activiteiten van belang. In Nederland bleek echter dat niet altijd duidelijke werkafspraken worden gemaakt. Naast dubbel verrichte werkzaamheden troffen wij voorts op meerdere plaatsen competentieproblemen aan.

Hoefnagels en Reinders³⁵⁾ constateren dat materiële regelgeving opvallend afwezig is bij het cultuurbeleid. Zowel voor de binnenlandse als de buitenlandse cultuurpolitiek geldt, dat subsidiëring het belangrijkste beleidsinstrument is. "Cultuurbeleid is subsidiebeleid", is dan ook een veelgehoorde opmerking. Voor een deel komt dit voort uit de explosieve groei van kunstsubsidies na de vijftiger jaren. De ontwikkeling van de rijksuitgaven voor de kunsten in het algemeen laten gerelateerd aan het totaal van de rijksuitgaven een groei zien van 0,05% in 1939 naar 0,15% in 1960 en 0,22% in 1975. Hieruit blijkt dat mede door de stichting van het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk subsidiëring van de kunsten steeds belangrijker is geworden.³⁶⁾ Hieronder volgt een overzicht van de fondsen die in de genoemde jaren door de drie ministeries ter beschikking zijn gesteld voor de internationale culturele betrekkingen.

Tabel 3. Uitgaven internationale culturele betrekkingen, 1971-1984, in guldens (* 1000)

	1971	1975	1979	1984
Onderwijs & Wetenschappen (centrale directie IB)	4926	6182	8727	8800
CRM / WVC (directie IB)	3077	3998	6000	8306
Buitenlandse Zaken (cult. samenwerking / AICS)	<u>985</u>	<u>1086</u>	<u>1068</u>	<u>1636</u>
Totaal	8988	11366	15795	18742

De bovenstaande cijfers betreffen het totale beleid, dus zowel de bilaterale als de multilaterale uitgaven. Geïndexeerd lijken deze bedragen een groei in het uitgavenpatroon van het buitenlands cultureel beleid te illustreren: met 1975 als indexbasis bedraagt het indexcijfer voor 1984 202. Wanneer deze bedragen worden weergegeven als percentages van het Bruto Nationaal Produkt ontstaat echter een ander beeld:

Tabel 4. Uitgaven internationale culturele betrekkingen in percentages van het BNP (marktprijzen) voor 1975, 1979, 1984

jaar	%	BNP (in mln. guldens)
1975	$5,4 \times 10^{05}$	209350
1979	$5,2 \times 10^{05}$	298270
1984	$4,8 \times 10^{05}$	394240

* Gegevens ontleend aan CBS Statistisch Zakboek 1978, 1980, 1985.

Op basis van deze gegevens kan geconcludeerd worden, dat het buitenlands cultureel beleid minder dan een fractie van het BNP in beslag neemt, een ontwikkeling die zich volgens de bovenstaande gegevens de laatste jaren verder doorzet.

Volledigheidshalve dient te worden opgemerkt dat geen rekening is gehouden met de "interne versluiering" van uitgaven, dat wil zeggen: met internationale

culturele projecten die in de begroting van andere dan de genoemde directies zijn opgenomen.

2.6.2 De directie Voorlichting van het ministerie van Buitenlandse Zaken

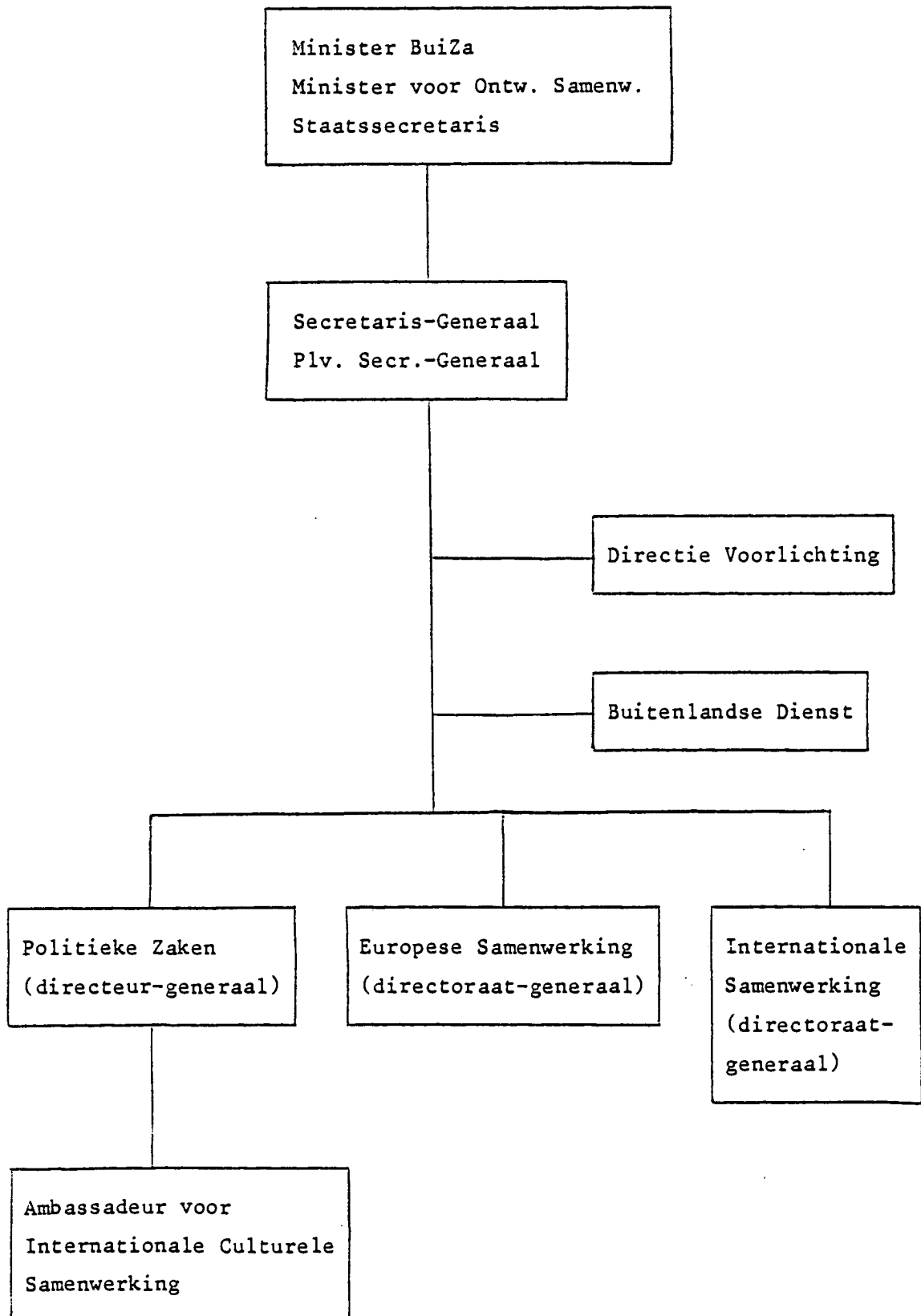
In 1973 gaven de toenmalige bewindslieden Van der Stoel en Pronk opdracht tot samenvoeging en activering van de drie voorlichtingsdiensten van Buitenlandse Zaken. De nota: "Functie en Taken Voorlichtingsdienst Departement van Buitenlandse Zaken" werd in 1973 als een aanzet tot deze integratie gepubliceerd. De voorlichtingstaak werd hierin als volgt gedefinieerd:

- "a. actieve voorlichting in binnen- en buitenland over het gehele Nederlandse buitenlands beleid, inclusief de ontwikkelingssamenwerking;
- b. actief meewerken aan voorlichting in Nederland over omstandigheden en problemen in de wereld;
- c. interne voorlichting binnen het departement over beleidsachtergronden en beleidsbeoordeling door media en publiek;
- d. culturele voorlichting in het buitenland;
- e. externe relaties, voorzover het werkbezoeken betreft van buitenlandse of internationale functionarissen. (...)" 37)

Alhoewel genoemde nota destijds instemming van de bewindslieden verkreeg, bleef implementatie achterwege. Het zou tot 1981 duren alvorens de thans bestaande structuur door middel van een organisatiebeschikking geformaliseerd werd. Conform de nota "Reorganisatie der Voorlichtingsdiensten" (1980) werd een bijzondere afdeling opgericht voor de internationale culturele samenwerking, bestaande uit de Ambassadeur Internationale Culturele Samenwerking en negen medewerkers. De reorganisatie van de voorlichting die resulteerde in de op 15 mei 1981 ingestelde directie Voorlichting, werd in een brief van de minister van Buitenlandse Zaken en van de minister van Ontwikkelingssamenwerking op 30 november 1981 aan de Tweede Kamer voorgelegd en in een mondeling overleg van 10 maart 1983 besproken.

Figuur 2a. Culturele samenwerking en voorlichting. Het ministerie van Buitenlandse Zaken

Bron: Staatsalmanak 1985

Binnen de directie werd de niet-politieke voorlichting over Nederland ondergebracht bij de Voorlichtingsdienst Buitenland. Deze dienst kent momenteel drie bureaus: Algemene Voorlichting en Manifestaties, Film, Radio en Televisie, en Voorlichtingspublicaties.

Bij de presentaties in het buitenland wordt gebruik gemaakt van een brede schakering aan voorlichtingsmiddelen: films, radio- en televisie, publicaties, tentoonstellingen, manifestaties, werkbezoeken door journalisten, enzovoorts.

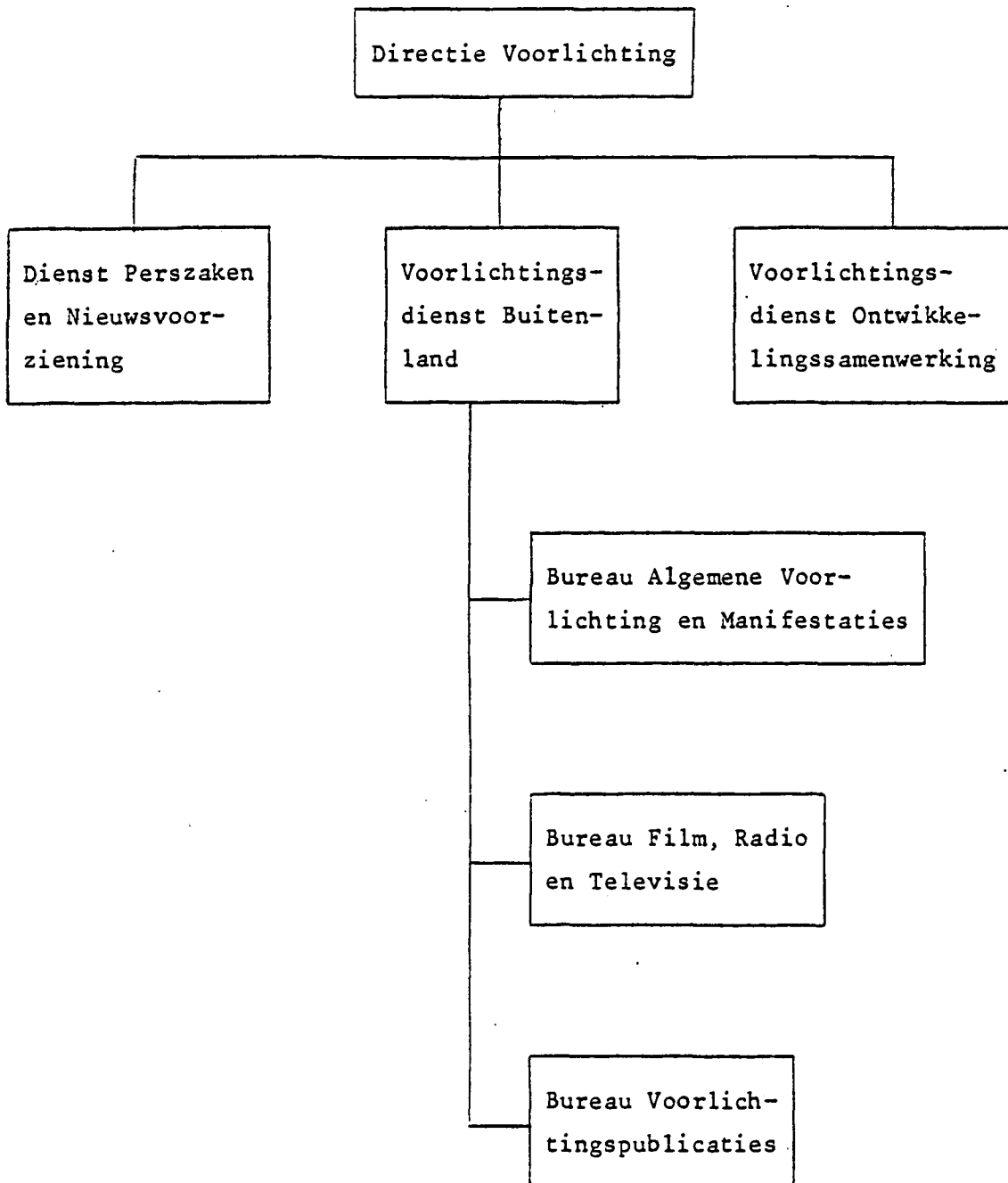
De functionarissen van de directie zijn aangewezen als vertegenwoordigers van Buitenlandse Zaken in (inter)nationale organen op het terrein van de voorlichting. Het gaat hierbij onder meer om de Voorlichtingsraad, de Coördinatiecommissie Buitenlandse Tentoonstellingen en de Programmaraad van de Wereldomroep.

In 1982 bestond het totale budget van de directie Voorlichting uit f 6,6 miljoen. De kosten verbonden aan de niet politieke voorlichting (inclusief Voorlichtingsdienst Ontwikkelingssamenwerking) over Nederland in het buitenland bedroegen in dat jaar:

Tabel 5. Uitgaven niet-politieke voorlichting van de Voorlichtingsdienst Buitenland in 1982, in guldens

uitgaven	(* 1000)
t.b.v. de posten in het buitenland	1.200
publicaties	300
films	370
voorlichting en manifestaties	220
Holland promotion	170
bezoekers	100
bijzonder voorl. materiaal	230
diversen	<u>90</u>
TOTAAL	2.680

Figuur 2b. De organisatiestructuur van de Voorlichtingsdienst Buitenland van het ministerie van Buitenlandse Zaken

2.6.3 De Ambassadeur voor Internationale Culturele Samenwerking, ministerie van Buitenlandse Zaken

De Ambassadeur voor ICS functioneert - althans in theorie - als een "loket" voor culturele aangelegenheden binnen het ministerie van Buitenlandse Zaken. Deze taakstelling komt voort uit de gedachte dat de werkzaamheden van de Ambassadeur verder dienen te reiken dan het mede tot stand brengen van culturele verdragen en het mede toezien op de uitvoering van deze verdragen. In ruimer verband wordt de Ambassadeur geacht een bijdrage te leveren aan het onderhouden van culturele betrekkingen tussen Nederland en andere landen. In de taakverdeling tussen de ministeries heeft de Ambassadeur in hoofdzaak een coördinerende rol.

In de praktijk blijkt echter het gebied tussen voorlichting en culturele samenwerking schimmig te zijn. Dit ondanks de binnen Buitenlandse Zaken in 1981 doorgevoerde reorganisatie, waardoor een scheiding van taken plaatsvond. Men was echter gewend geraakt aan een werkwijze die zich waarschijnlijk het beste laat duiden met de term "culturele voorlichting". Hieronder vielen alle niet-politieke informatiewerkzaamheden over Nederland. Anders geformuleerd: alle activiteiten die tot doel hadden begrip te wekken voor de Nederlandse "way of life". Een onderscheid tussen (culturele) voorlichting en culturele samenwerking gaf daarbij weinig aanknopingspunten voor de feitelijke verdeling van de werkzaamheden. In een circulaire aan de posten (dd. 31 maart 1983), getiteld "Taakscheiding DCL/ACS", werden dan ook procedurele aanwijzingen geformuleerd voor de organisatie van manifestaties, filmfestivals en tentoonstellingen. Dit leidde tot een thans nog geldende taakverdeling, waarbij de Ambassadeur verantwoordelijkheid draagt voor de zorg van culturele tentoonstellingen en bemiddelt bij de totstandkoming van culturele tentoonstellingen. Voorts heeft hij een adviserende stem bij culturele filmfestivals. Tenslotte is de Ambassadeur voorzitter van de Coördinatiecommissie Internationale Culturele Betrekkingen. Deze taakverdeling heeft tot bevredigende resultaten geleid.

De begroting van deze afdeling (de Ambassadeur en negen medewerkers) zag er voor 1984 als volgt uit.

Tabel 6. Uitgaven Ambassadeur Internationale Culturele Samenwerking, voor 1985, in guldens

uitgaven	(* 1000)		
reiskosten bezoeken	5		
voorlichting door Ambassadeur	155		
internat. cult. betrekkingen	1111		
- waarvan Inst. Neerlandais:		(algemeen)	376
		(huur)	400
Comenius	7		
Japans Ned. Instituut in Tokyo	25		
manifestaties	20		
geschenkboeken	10		
verdragsverplichtingen	5		
algemene uitgaven	<u>254</u>		
TOTAAL	1592		

In deze en de voorgaande paragraaf zijn niet vermeld de subsidiëring die het ministerie van Buitenlandse Zaken jaarlijks verstrekt aan het Opleidingscentrum van de Wereldomroep. In 1985 bedroeg dit 1,1 miljoen gulden (ten laste van het Directoraat-Generaal Internationale Samenwerking).

2.6.4 Culturele attaché's

Tot circa 1958 ressorteerden de culturele attaché's onder het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Hierna vielen deze ambtenaren onder de verantwoordelijkheid van de Minister van Buitenlandse Zaken. De thans aan een ambassade verbonden ambtenaren die in het bijzonder zijn belast met het behartigen van pers- en culturele zaken, vallen onder het Reglement van de Buitenlandse Dienst (binnenkort Dienst Buitenlandse Zaken).

Als belangrijke taken van de culturele attaché's worden genoemd:

1. het wekken van belangstelling voor het Nederlandse culturele leven in al zijn facetten, alsmede het bevorderen van contacten tussen Nederlandse kringen van onderwijs, wetenschap en cultuur en daarmee overeenkomstige kringen in het land waar men gevestigd is;

2. het signaleren van belangrijke ontwikkelingen op cultureel gebied aan Nederlandse autoriteiten en andere geïnteresseerde kringen. Hiertoe vinden regelmatig contacten plaats met de betrokken vakministeries.

Er is naar gestreefd aan alle ambassades in de lidstaten van de E.G. een afdeling culturele zaken te verbinden; in de praktijk is dit bij zes van de twaalf ambassades het geval. Ook de ambassades in de Verenigde Staten en Canada kennen een aparte afdeling, evenals de ambassade in Jakarta. Vanwege de beperkte ruimte voor personeelsuitbreiding bij het ministerie van Buitenlandse Zaken en de gestelde prioriteiten, is het aantal ambtenaren speciaal belast met culturele zaken de laatste jaren ongewijzigd gebleven. Andere landen waar aan de Nederlandse ambassade een afdeling voor pers en culturele zaken verbonden is zijn Italië, Japan, Mexico en Noorwegen.

Op de posten treft men twee categorieën ambtenaren aan:

- a. generalisten: ambtenaren die aan het begin van hun diplomatieke carrière staan. Zij dienen gedurende hun loopbaan met alle taken van de diplomatieke dienst in aanraking te komen. Door afwisselende plaatsing worden zij opgeleid tot generalisten met de veelzijdige ervaring die nodig is om na een aantal jaren zelfstandig een post te leiden. Voor hun taakvervulling op cultureel terrein wordt kennis van het eigen land en een meer dan gemiddelde algemene ontwikkeling voldoende geacht. Men zal deze diplomaten vooral op kleine posten aantreffen waar geen specifieke culturele deskundigheid gevraagd wordt. De duur van de benoeming bedraagt drie tot vijf jaar.
- b. specialisten: ambtenaren, al dan niet van de Buitenlandse Dienst, die op grond van eigen voorkeur permanent belast zijn met culturele zaken. Sommigen blijven in hun standplaats gevestigd, anderen zijn overplaatsbaar naar andere posten met culturele afdelingen. Hun rangen lopen uiteen van attaché tot ambassaderaad. Op sommige posten (bijvoorbeeld Rome en Parijs) zijn de leiders van de Nederlandse instituten verantwoordelijk voor culturele zaken op de ambassade. Op enkele posten worden administratieve werkzaamheden ten behoeve van het terrein van de cultuur verricht door plaatselijke krachten; zij genieten geen diplomatieke status.

Ondanks het feit dat in het opleidingsprogramma voor aspirantambtenaren van de Buitenlandse Dienst steeds meer plaats wordt ingeruimd voor instructie over culturele- en voorlichtingstaken, zijn sommige Nederlandse critici somber gestemd over de kwaliteit van de benoemde attachés. Kousbroek schreef enkele jaren geleden:

"Er zijn kleurige anecdotes in omloop over de filistijnse instelling van allerlei hooggeplaatste Nederlanders wie taak bestaat uit het verspreiden, bevorderen of in het buitenland vertegenwoordigen van onze cultuur; nog kort geleden vertelde iemand die jarenlang in de buitenlandse dienst heeft gezeten hoe in dat wereldje wordt neergekeken op de functie van Chef Culturele Zaken, een post die beschouwd wordt als het eindpunt van een mislukte carrière, iets waar iemand terecht komt die geen capaciteiten heeft of in ongenade is gevallen." 38)

Deze en andere uitspraken konden echter niet verhinderen dat tijdens een enquête door Buitenlandse Zaken in 1981 onder ambassades gehouden de meerderheid van de ondervraagden een specifieke opleiding voor culturele attaché's niet noodzakelijk vond. Wel achtte men verbeteringen in de informatievoorzieningen belangrijk. Een minderheid van de geënquêteerden pleitte voor toetsing van enkele minimale kennis-vereisten tijdens het attaché-examen. Voor het overige was men van mening dat een belangrijk deel van de vakkennis ter plaatse kon worden opgedaan. Momenteel is de selectieprocedure een zuiver ambtelijke aangelegenheid. In de praktijk komen deskundigen op het gebied van cultuur en onderwijs zelden tot nooit in aanmerking voor een aanstelling.

Geconcludeerd moet worden dat, ondanks verhoogde opleidingsinspanningen, de invulling van de werkzaamheden door culturele attaché's sterk afhankelijk blijft van het eigen initiatief en de waardering voor activiteiten op de ambassade en consulaten. Daarnaast spelen plaatselijke omstandigheden en de kwantitatieve en kwalitatieve samenstelling van het culturele aanbod uit Nederland uiteraard een grote rol. De belangrijkste terreinen waarop attaché's werkzaam zijn, veelal in coördinerende zin, betreffen theateruitwisselingen, concerten, tentoonstellingen, manifestaties, wetenschappelijke uitwisselingen, jeugd- en jongerenwerk.

2.6.5 De directie Internationale Betrekkingen van het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur

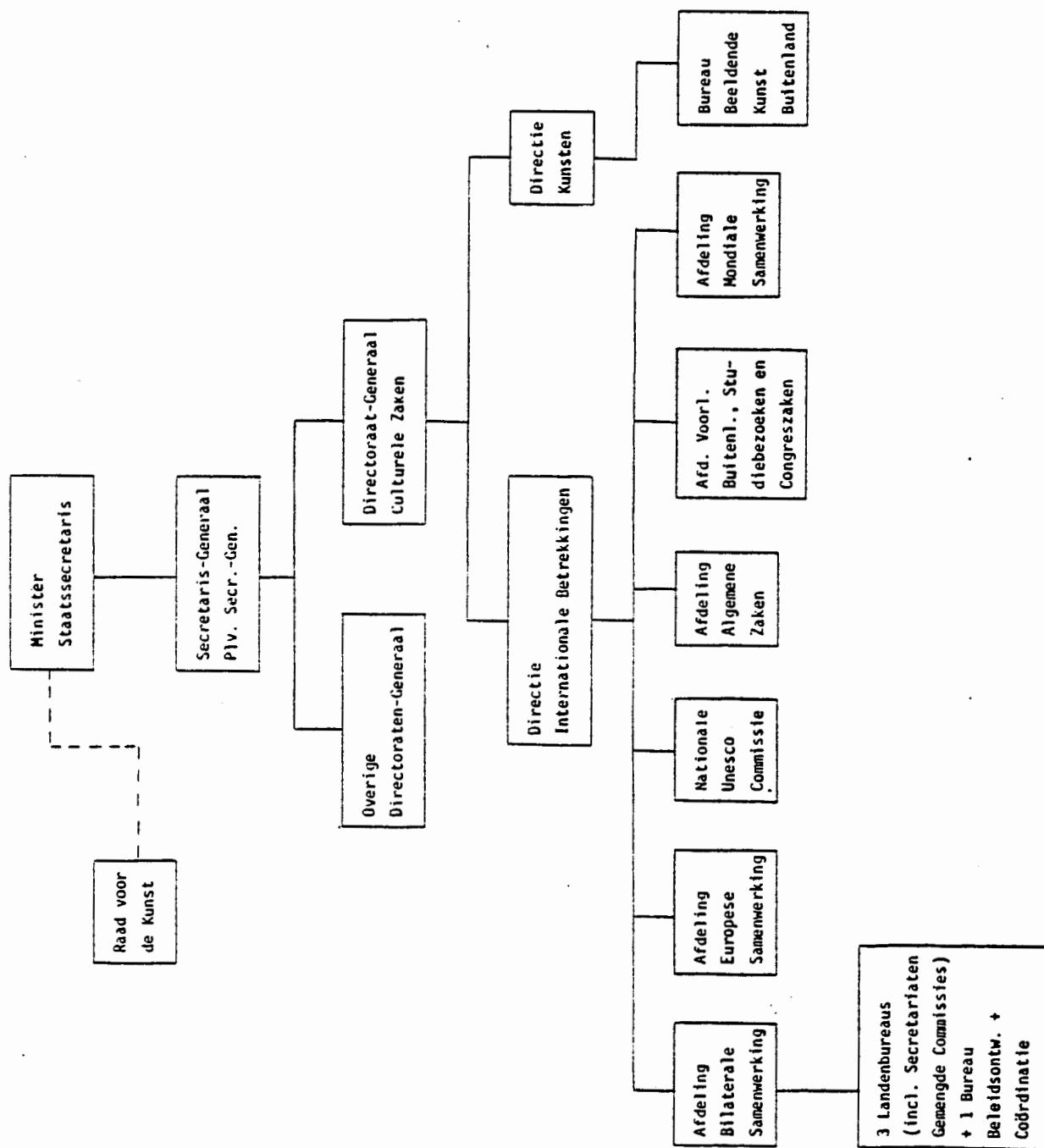
Bij de oprichting van het ministerie van Maatschappelijk Werk in 1952, kwam van Sociale Zaken een dienstonderdeel over dat zich primair bezighield met de ontvangst en uitwisseling van "social welfare Fellows and Scholars". In 1965, met de oprichting van het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, nam CRM aanvankelijk slechts de nationale cultuurterreinen over van Onderwijs en Wetenschappen. Pas in 1967 werden ook de internationale aspecten van de cultuurpolitiek van Onderwijs en Wetenschappen naar CRM overgeheveld. Tegen deze achtergrond werd een nieuw element in het CRM-beleid geïntroduceerd; coördinatie van de internationale aspecten van het cultuurbeleid.

Door de toename van het aantal landen waarmee Nederland bilateraal samenwerkte, werd in 1979 een meer initiërende en beleidsvoorbereidende rol aan de directie Internationale Betrekkingen toegekend.

De directie ressorteert onder het directoraat-generaal van Culturele Zaken en kent naast een aparte afdeling Bilaterale Samenwerking eveneens een afdeling Voorlichting, en Multilaterale Samenwerking. De taken van de voorlichtingsfunctionarissen komen groten deels overeen met die van de Dienst Voorlichting Buitenland van Buitenlandse Zaken. In tegenstelling tot hetgeen wij bij het laatstgenoemde ministerie zagen, zijn voorlichting en culturele samenwerking bij WVC niet gescheiden. Bij de voorlichting over Nederland in het buitenland wordt culturele participatie in het kader van de 'Holland Promotion gestimuleerd. Ook de coördinatie van buitenlandse en Nederlandse beurzenprogramma's en het organiseren van buitenlandse bezoeken aan ons land behoren tot de taken van deze afdeling. Bilaterale Samenwerking is onderverdeeld in drie landenbureaus en een bureau beleidsontwikkeling en coördinatie, in totaal negentien formatieplaatsen. Belangrijke taken van deze afdeling zijn:

- het voorbereiden van beleidsadviezen ten aanzien van de bilaterale culturele betrekkingen;
- het participeren in vergaderingen van de gemengde commissies ter uitvoering van de culturele accorden. In deze commissies worden driejaarlijkse programma's vastgesteld voor culturele uitwisselingsactiviteiten tussen Nederland en andere landen;
- het vervullen van de secretariaten van de gemengde commissies voor de werkterreinen van het ministerie. Dit houdt in: het voorbereiden en organiseren van vergaderingen, coördinatie van de vakafdelingen, het opstellen van de vergaderstukken en notuleren. Tevens impliceert dit uitvoering van aangegane verplichtingen en beoordeling van de in dit kader binnenkomende subsidie-aanvragen;
- het mede presenteren van het WVC-beleid in binnen- en buitenland; en
- het beheren van de budgetten van de bureaus.

Figuur 3. Voorlichting en bilaterale samenwerking: het ministerie van WVC

Per land worden als beleidssectoren onderscheiden: muziek en dans, beeldende kunst, amateuristische kunstbeoefening, toneel en letteren, volksontwikkeling (volwasseneneducatie), jeugd en jongerenwerk, film, sport en jeugdwerk. Bilaterale Samenwerking vraagt bij de beoordeling van subsidie-aanvragen voor projecten advies aan de vakafdelingen van de directie Kunsten. Incidenteel worden eveneens adviezen gevraagd aan personen van bij de betreffende kunstsector betrokken organisaties en instellingen.

Hoewel harde cijfermatige bewijzen ontbreken, bestaat de indruk dat subsidiëring van projecten voor een niet onaanzienlijk deel verloopt via zogeheten "intermediaire instellingen", organisaties die een aantal kunstenaars(groepen) vertegenwoordigen in hun contacten met de overheid. Hierbij kan onder meer gedacht worden aan het Holland Festival, Donemus, Gaudeamus, Nederlands Theater Instituut, Stichting ter Bevordering van de Vertaling van Nederlands Letterkundig Werk, Rotterdamse Kunststichting, Federatie van Harmonieën en Fanfares, Stichting Mickery Workshop. Deze organisaties ontvangen 70% tot 80% van de door Bilaterale Samenwerking verstrekte subsidies. De subsidies worden per projectaanvraag verstrekt. Er vindt geen delegatie van beslissingsbevoegdheden plaats.

In 1984 bedroeg de begroting van de centrale directie Internationale Betrekkingen ruim f 8,3 miljoen, waarvan f 6,3 miljoen was bestemd voor het bilaterale beleid. Verdelen wij deze uitgaven naar landen, dan blijkt WVC de meeste subsidies te hebben verstrekt in het kader van de culturele samenwerking met:

Tabel 7. Uitgaven bilateraal beleid van WVC naar landen, in aflopende rangorde, voor 1984, in guldens

Frankrijk	910.300 (waarvan 697.000 aan het Inst. Neerlandais)
BR D	816.000
België	628.300
Indonesië	521.200
Verenigde Staten	409.400
Engeland	337.900
Japan	318.400
Hongarije	186.800
Bulgarije	183.900
Canada	149.300

Bij de interpretatie van deze bedragen past de kanttekening dat het hier slechts een momentopname betreft. Onduidelijk is in hoeverre het uitgavenpatroon van 1984 representatief is. De uitgaven vertonen redelijke overeenstemming met het in paragraaf 2 beschreven beleid waarbij prioriteit werd toegekend aan West-europese landen en de Verenigde Staten. Het relatief grote aandeel van Japan wordt verklaard door de toegenomen aandacht voor de relatie exportbevordering-cultuur. Japan vormt, samen met de Verenigde Staten, een bijzonder aandachtsgebied binnen deze nieuwe benadering. Niet vermeld is de subsidie die WVC jaarlijks verstrekt aan het Instituut in Rome. Deze bedroeg in 1984 circa 1,4 miljoen gulden ten laste van de Directie Monumenten, Musea en Archieven.

De door WVC nagestreefde clustermanifestaties bepalen in sterke mate het beeld van het momenteel gevoerde beleid. Zoals reeds eerder opgemerkt bevindt dit beleid zich nog in een beginfase. Aan door ons gehouden interviews kunnen dan ook slechts enkele evaluatieve commentaren worden ontleend. De afwezigheid van vervolgactiviteiten en, meer algemeen gesteld, de continuïteit van de aanwezigheid van Nederland in het buitenland, blijkt het voornaamste punt van kritiek op het clusterbeleid te zijn. De vraag rijst of de sterke concentratie van culturele activiteiten in een korte periode niet zal leiden tot een tekort aan financiële middelen in de daarop volgende jaren. Daartegenover bevinden zich de positieve kanten van het beleid, in het bijzonder de nieuwe samenwerkingsvormen die tot stand zijn gekomen. Vooral de Bicentennial wordt als voorbeeld genoemd van een grootschalige culturele manifestatie die in korte tijd heeft geleid tot verhoging van op de Amerikaanse markt gerichte exportactiviteiten.³⁹⁾ Cijfermatige onderbouwing blijkt echter zowel voor de voor- als tegenstanders van het gevoerde beleid onmogelijk, ondanks de vele illustratieve voorbeelden die tijdens interviews werden genoemd.

Volledigheidshalve verwijzen wij tenslotte naar het Bureau Beeldende Kunst Buitenland. Dit Bureau is thans onderdeel van de Rijksdienst Beeldende Kunst en resorteert evenals de directie Internationale Betrekkingen onder het directoraat-generaal voor Culturele Zaken. Taak van de RBK is ondermeer de presentatie van hedendaagse beeldende kunst in het buitenland. Dit gebeurt door het verkennen van de situatie op het gebied van de beeldende kunst in het buitenland (vaak in nauw overleg met de culturele attaché's) en door het verzorgen van reizende tentoonstellingen; activiteiten die incidenteel plaatsvinden in het kader van de culturele verdragen. Het RBK publiceert voorts het tijdschrift "Dutch Art en Architecture Today".

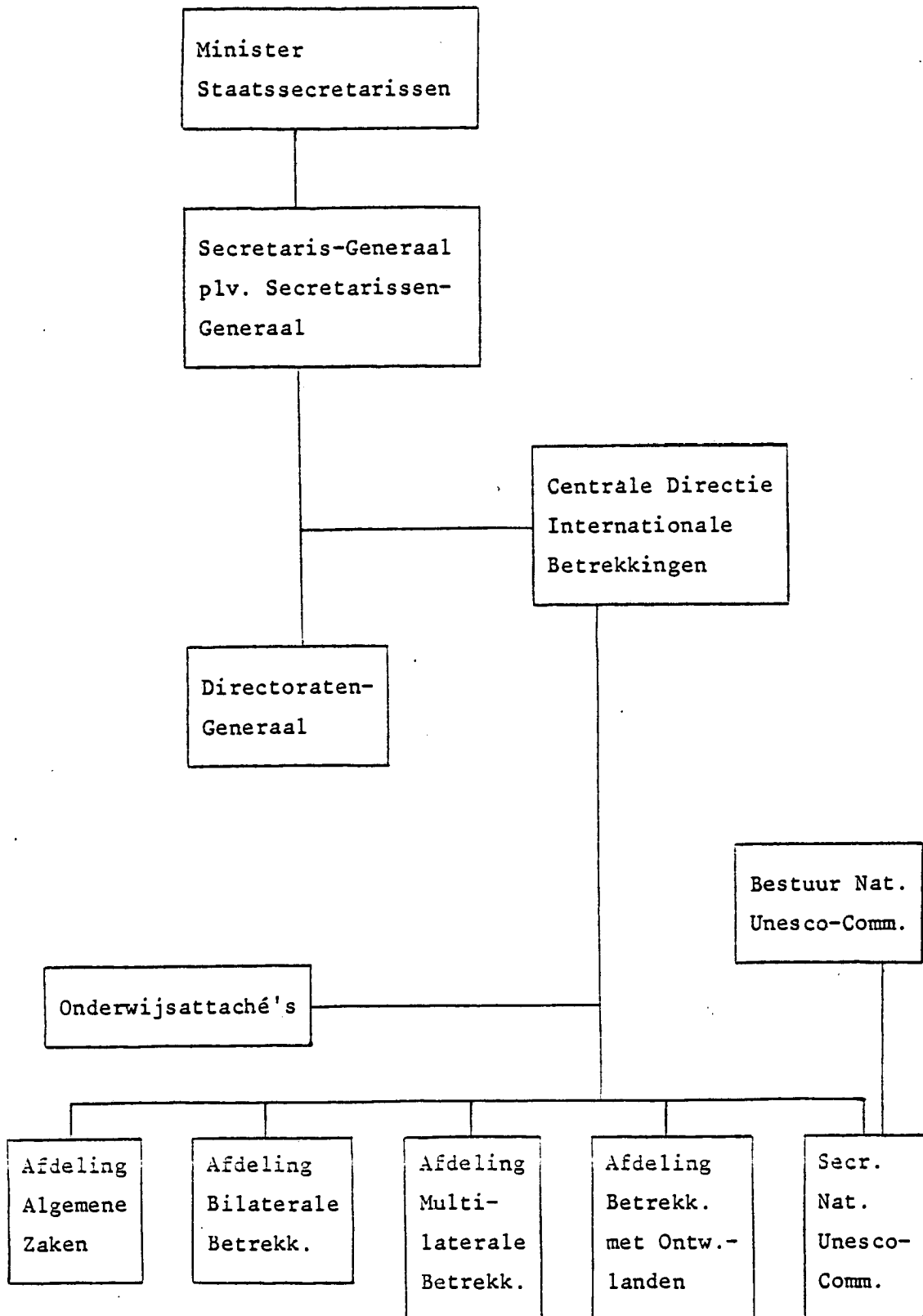
2.6.6 De centrale directie Internationale Betrekkingen van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen

De taken van de centrale directie Internationale Betrekkingen van Onderwijs en Wetenschappen bestaan vooral uit beleidsadvisering en coördinatie met betrekking tot internationale samenwerking op het terrein van onderwijs en wetenschappen. Het wetenschapsbeleid valt hier buiten; daarvoor zijn bij de hoofd-directie Wetenschapsbeleid een drietal ambtenaren aangesteld. Met betrekking tot de coördinerende taken kan worden vastgesteld dat de directie is betrokken bij een veelheid van overlegsituaties. Dit neemt niet weg dat de meeste instellingen op onderwijsgebied zelfstandig betrekkingen met het buitenland onderhouden. In dit verband kan worden gedacht aan: universiteiten en hogescholen, de Stichting der Nederlandse Universiteiten en Hogescholen voor Internationale Samenwerking (NUFFIC), Instituut voor Sociale Studies, enzovoorts. Verder onderhoudt het directoraat-generaal voor het Hoger Onderwijs en het Wetenschappelijk Onderzoek zelfstandig contacten met het buitenland op een aantal terreinen. Dit wordt door de centrale directie IB gestimuleerd. Veel van deze contacten liggen in de multilaterale sfeer. Voorzover het hierbij bilaterale contacten betreft is de directie IB er doorgaans bij betrokken.

De algemene conclusie luidt dat de directie slechts een klein gedeelte van het totale gebied van wetenschappelijke uitwisselingen bestrijkt.

Figuur 4 geeft een schematisch inzicht van de plaats van de buitenlandse betrekkingen binnen de organisatiestructuur van het ministerie.

Figuur 4. De organisatie van buitenlandse culturele betrekkingen binnen het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen

De directie heeft vijf afdelingen. De bilaterale betrekkingen zijn - evenals bij WVC - binnen één afdeling geconcentreerd (16, 5 formatieplaatsen); men houdt zich vooral met uitvoering van de culturele verdragen bezig. De aan Onderwijs en Wetenschappen toegewezen secretariaten van de gemengde commissies zijn hier ondergebracht. De overige secretariaten zijn toebedeeld aan de hiervoor beschreven afdeling Bilaterale Samenwerking van WVC. Aparte vermelding verdient de aanstelling van enkele onderwijsattachés in 1982, door de toenmalige minister van Onderwijs en Wetenschappen. Doel was de plaatsing van deze attachés in de landen van herkomst van in Nederland verblijvende culturele minderheden en bij internationale organisaties. Dit teneinde de aanpassing van kinderen afkomstig uit etnische minderheden in Nederland zo goed mogelijk te laten verlopen, en hen bij eventuele remigratie optimale kansen in eigen land te geven. Een tweetal attachés werden bij wijze van experiment geplaatst in Ankara en Rabat (de aanvankelijke plannen voorzagen zelfs in de plaatsing van vijf functionarissen). Zij kregen als taak het bevorderen en onderhouden van de samenwerking tussen Nederland en het betrokken gastland. Vooral werden de attachés geacht contacten te leggen en informatie te verzamelen ten behoeve van het Nederlandse onderwijsbeleid inzake etnische minderheden. Eén attaché heeft actief bemiddeld bij de werving van leerkrachten voor het onderwijs in taal en cultuur van de betreffende minderheden.

Ten behoeve van dit experiment werd een begeleidingscommissie in het leven geroepen. Deze besloot na twee jaar het experiment in 1984 met één jaar te verlengen. In de loop van 1986 werd het experiment op grond van bezuinigingsoverwegingen echter gestaakt. Momenteel bestaat nog geen duidelijkheid omtrent eventuele vervolgactiviteiten.

De beleidsfilosofie van Onderwijs en Wetenschappen wijkt op een aantal punten belangrijk af van het hiervoor beschreven "clusterbeleid" van WVC. Laatstgenoemd ministerie richt in sterke mate op het activeren van de "Holland Promotion" in het buitenland, waarbij veel waarde wordt gehecht aan grootschaligheid, publicitair effect en een positieve uitstraling van de cultuur op de exportmogelijkheden van Nederland. De werkwijze van Onderwijs en Wetenschappen kan daarentegen worden gekarakteriseerd als het streven naar een evenwicht tussen de "haal" en "breng" effecten van het gevoerde beleid. Door het subsidiëren van (vaak wetenschappelijke) uitwisselingen en Nederlandse lectoraten streeft men naar grotere bekendheid met de Nederlandse taal en wetenschappen in het buitenland, de "breng"effecten, terwijl daarnaast gerichte kennisverwerving op voor Nederland relevante gebieden wordt gestimuleerd, de "haaleffecten" (onder-

zoeksprojecten, beurzen voor speciale opleidingen in het buitenland, enz). De continuïteit van de uitwisselingsprogramma's en overige activiteiten wordt van groot belang geacht, terwijl grootschaligheid en publicitaire effecten binnen deze beleidsvisie van ondergeschikt belang zijn.

Tenslotte de financiële middelen die de directie jaarlijks ontvangt ten behoeve van het door haar gevoerde beleid. Alhoewel de begroting van Onderwijs en Wetenschappen het begrotingsartikel "kosten voortvloeiend uit bilaterale samenwerking" kent, worden ook via andere artikelen bestedingen gedaan die functioneel geacht kunnen worden in het kader van het bilaterale beleid.⁴⁰⁾

Tabel 8. Uitgaven bilateraal cultureel beleid ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 1981 en 1984, in guldens

uitgaven	(* 1000)	
	1981 *	1984
- behartiging van belangen v.h. onderwijs in het buitenl. **	900	700
- kosten Adviesraad voor Cult. Samenwerking landen Koninkrijk	100	100
- kosten voorlichting buitenl.	100	100
- beurzen buitenlanders	2200	2500
- subsidies t.b.v. Ned. lectoraten in het buitenland	2100	2600
- kosten verzorging buitenl. studenten in Ned.	300	300
- kosten voortvloeiend uit bilaterale samenwerking	4000	4200
- kosten voortvloeiend uit multilaterale samenwerking	600	750
- kosten org. vakantiecursussen Ned. taal + cultuur	400	300
- Ned. Taalunie	400	-
TOTAAL	11100	11550

* afgeronde bedragen

** incl. onderwijsattaché's

Niet vermeld in tabel 8 is de (mede) financiering door Onderwijs en Wetenschappen van het Kunsthistorisch Instituut te Florence. Deze post valt onder het be-

grotingshoofdstuk "Overige uitgaven betreffende het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek" en bedroeg in 1984 circa f 490.000. Aparte vermelding verdient voorts de indirecte financiering door Onderwijs en Wetenschappen van de Nederlandse instituten te Istanboel, Tokio, Caïro en Jakarta (vestiging Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde). De kosten verbonden aan de exploitatie van deze instituten komen geheel ten laste van het directoraat-generaal voor het Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek.

2.6.7 De Exportbevorderings- en Voorlichtingsdienst van het ministerie van Economische Zaken

Het buitenlands cultureel beleid wordt de laatste jaren steeds meer gezien als een instrument dat een bijdrage kan leveren tot de bevordering van Nederlandse exportbelangen. Daardoor is een korte bespreking van de Exportbevorderings- en Voorlichtingsdienst (EVD) van belang in het kader van deze studie.

Tot voor enkele jaren concentreerde de exportpromotie zich hoofdzakelijk op een aantal verre groeiemarkten buiten Europa. De achterliggende filosofie was dat bedrijven op verafgelegen markten extra ondersteuning behoeften, terwijl de Europese markt (afnemer van 80% van de Nederlandse uitvoer) door bedrijven op eigen kracht kon worden bewerkt. Rond 1979 dreigde Nederland echter juist op deze traditionele afzetmarkten terrein te verliezen. Tegen deze achtergrond ontstond een snel groeiende belangstelling voor promotionele, ondersteunende activiteiten. Deze activiteiten worden vanaf 1983 gecoördineerd in een jaarlijks door de EVD samen te stellen "actieprogramma". Door deze programmering probeert men te komen tot een bundeling van alle exportbevorderingsactiviteiten waar de (semi-)overheid bij betrokken is. In 1985 werden ruim vierhonderd acties in dit programma ondergebracht. Om tot een efficiënte samenwerking te komen, initieerde de EVD in 1983 het "maandagmorgenoverleg", een tweewekelijkse bijeenkomst in Den Haag. Aan dit overleg nemen sindsdien formeel ongeveer dertig instanties deel. Van de kant van de rijksoverheid participeren diverse afdelingen van Economische Zaken, Landbouw en Visserij, Verkeer en Waterstaat, Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. Gezien de traditioneel belangrijke rol die aan Buitenlandse Zaken wordt toegekend bij activiteiten op het terrein van het buitenlands (cultureel) beleid, is de afwezigheid van dit ministerie bij deze overlegssituatie opvallend. In de twee werkgroepen die werden opgericht ten behoeve van een gerichte exportbenadering van de Verenigde Staten van Amerika en Japan was Buitenlandse Zaken echter wèl vertegenwoordigd.

De EVD wil zich niet bezighouden met vormgeving en inhoud van culturele manifestaties. WVC en de attachés op de buitenlandse posten blijven hiervoor verantwoordelijk. Ook ten aanzien van het beschikbaar stellen van financiële middelen stelde de verantwoordelijke staatssecretaris zich in 1985 aanvankelijk gereserveerd op:

"Bij ons zal altijd het exportbevorderende aspect voorop blijven staan en zullen de belangen van het bedrijfsleven op de eerste plaats blijven komen. Dit houdt tevens in dat voor culturele manifestaties maar weinig geld kan worden gereserveerd." 41)

Het is de vraag in hoeverre deze "trend" in de toekomst stand zal houden. In andere Europese landen heeft men in het verleden vergelijkbare integratiepogingen gedaan, zonder dat deze op blijvend succes konden bogen. De referentiekaders voor de verschillende beleidsactiviteiten (export en cultuur) bleken bijvoorbeeld in de Zweedse situatie te sterk uiteen te lopen, zodat men na verloop van tijd opnieuw een gescheiden benadering ging hanteren (zie hiervoor Conclusies).

2.6.8 Interdepartementale coördinatie: de CICB

Naast enkele ad hoc werkgroepen en het hiervoor genoemde "maandagmorgenoverleg", bestaat sinds 1967 de interdepartementale Coördinatiecommissie voor Internationale Culturele Betrekkingen (CICB). Met de instelling van de Commissie werd vorm gegeven aan het feit dat bij de voorbereiding en uitvoering van het buitenlands cultureel beleid verscheidene ministeries tegelijkertijd zijn betrokken. Naast de politieke eindverantwoordelijkheid van de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken voor het buitenlands cultureel beleid behoorden, volgens de in de jaren zestig geldende opvattingen, conceptie en uitvoering van het beleid eveneens tot de competentie van de betrokken vakministeries, O en W en CRM.⁴²⁾ Men hoopte door middel van verbeterde coördinatie van het beleid de culturele tegenwoordigheid van Nederland in het buitenland te kunnen bevorderen. De taken van de CICB bestonden vanaf de oprichting uit:

- a. het ontwerpen en voorstellen van beleidslijnen op het gebied van de internationale culturele betrekkingen;
- b. het verzekeren van de vereiste coördinatie bij de vaststelling en uitvoering van het beleid;
- c. het toetsen van voorstellen voor concrete activiteiten, die in de Coördinatiecommissie door één der ministeries worden ingebracht (op hun congruentie met de uitgestippelde beleidslijnen).

De CICB werd bij het instellingsbesluit tevens gemachtigd, voorzover de werkzaamheden dit vereisen, tot het oprichten van werkgroepen uit deskundige functionarissen van de betrokken ministeries.

De CICB is samengesteld uit twaalf leden en de voorzitter, de Ambassadeur Internationale Culturele Samenwerking. De secretaris en plaatsvervangend secretaris zijn tevens lid van de Commissie en vertegenwoordigen in die functie Buitenlandse Zaken en Ontwikkelingssamenwerking (4). De ministeries Onderwijs en Wetenschappen (2), Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (2), Financiën (1), Algemene Zaken (1), Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieuhygiëne (1) en Economische Zaken (1), zijn tevens lid van de CICB.

De afgelopen twee decennia is het aantal ministeries dat bij de CICB werd betrokken toegenomen. De meest recente uitbreiding vond in 1984 plaats. In de considerans van de betreffende beschikking valt te lezen "dat het internationaal cultureel beleid in toenemende mate raakvlakken heeft met dat van andere ministeries; dat onderlinge afstemming van beleid met andere ministeries nodig is voor een meer geïntegreerde benadering en uitvoering van het internationaal cultureel beleid".⁴³⁾ Op grond van deze overwegingen werd in 1984 een verzoek gericht aan de ministers van Economische Zaken, Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieuhygiëne zich te laten vertegenwoordigen in de CICB. Eenzelfde verzoek ging naar Algemene Zaken en Financiën die tot dat moment slechts een waarnemer afvaardigden. Beide ministeries reageerden positief.

De CICB vergadert gemiddeld zes maal per jaar en kent momenteel behalve de werkgroep Structuur geen subcommissies. In de praktijk wordt veel aandacht besteed aan de uitvoering van het beleid, zo blijkt uit verschillende verslagen van vergaderingen. Ook beleidsnota's die door de verantwoordelijke ministers (Buitenlandse Zaken, Onderwijs en Wetenschappen en WVC) aan de Kamer worden toegezonden komen in concept-vorm in de CICB aan de orde. Daarnaast worden voorstellen voor culturele manifestaties gedaan; deze worden in verslagen opgenomen en aan de betrokken ministers en de buitenlandse posten toegezonden.

Een belangrijke tekortkoming bij de bepaling van het beleid is het gebrek aan overzicht van activiteiten die zich in de particuliere culturele sector afspelen. Dit komt in verschillende verslagen van de werkzaamheden van de CICB naar voren. Een voorbeeld.

"Bij het overleg over de wijze van inschakeling van de particuliere sectoren heeft de Voorzitter van de Coördinatie-commissie gewezen op het feit dat de overheid bij de bepaling van het beleid eigenlijk niet over voldoende gegevens beschikt omtrent hetgeen zich op het gebied der culturele

betrekkingen buiten de culturele overeenkomsten om, en in het algemeen, buiten de overheidssfeer, afspeelt." 44)

In het "Eerste Interimrapport Sanering Interdepartementale Commissies" constateerde de projectgroep Reorganisatie Rijksdienst dat de CICB onvoldoende functioneerde en aan haar eigenlijke taak, het coördineren en toetsen van projecten aan de hoofdlijnen van het beleid, onvoldoende toekwam. De projectgroep stelde op grond van haar bevindingen voor de CICB op te heffen en te vervangen door ad hoc overleg met enkele vaste contactpersonen bij de meest betrokken ministeries. De ambassadeur voor ICS en de secretaris van de CICB zouden in een dergelijke constellatie kunnen functioneren als interdepartementaal contactpunt. Dit advies werd door de Ministerraad niet gevolgd. Het is echter de vraag of de voorgestelde wijzigingen in de werkwijze van de CICB op termijn tot verbetering van de huidige situatie zullen leiden. Het plannen op middellange termijn van de activiteiten van de commissie kan de gesignaleerde problemen naar onze mening maar ten dele oplossen. Dit geldt in nog sterkere mate voor de in de loop der ontstane problemen rondom competentie-afgrenzingen en taakoverlappingen tussen de betrokken ministeries. De CICB lijkt gedurende de afgelopen twee decennia zèlf het slachtoffer van deze verdeeldheid te zijn geworden, zonder dat zij in haar coördinerende functie hiervoor een oplossing heeft kunnen aandragen. Wel dient te worden geconstateerd dat de persoonlijke verhoudingen de laatste twee jaar zijn verbeterd en de bereidheid tot samenwerken bij de ministeries is toegenomen.

2.6.9 De rol van de advisering

Advisering binnen het beleidsnetwerk is geïnstitutionaliseerd in de Raad voor de Kunst (herziene Wet op de Raad voor de Kunst, 1977). Dit is het belangrijkste adviesorgaan van de overheid met betrekking tot het kunstbeleid in Nederland en kan desgevraagd of op eigen initiatief de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur adviseren. De minister vraagt ex art. 3 het advies van de Raad voor alle belangrijke maatregelen op het gebied van de kunsten. De Raad is voor viervijfde samengesteld op basis van aanbevelingen van organisaties van kunstenaars en andere culturele instellingen. Het ledental varieert tussen de 40 en 50 personen.

In de praktijk verlopen de contacten veelal tussen de Raad en de directie Kunsten van WVC. De adviezen betreffen zowel het algemene beleid als concrete toewijzingen van subsidiegelden aan individuele gezelschappen of kunstenaars. Ook op het terrein van de internationale culturele betrekkingen is dit adviesor-

gaan de laatste jaren herhaaldelijk naar buitengetreden. De in 1984 opgeheven commissie Buitenlandse Culturele Betrekkingen publiceerde adviezen over de culturele aspecten van ontwikkelingssamenwerking, functies en richtlijnen voor culturele attaché's, de organisatie van het beleid en richtlijnen voor bilaterale culturele betrekkingen. De mate waarin de beleidsmakers rekening houden met de door de Raad gepubliceerde adviezen varieert sterk. De effectiviteit lijkt het grootst waar het aanbevelingen voor concrete toewijzingen van subsidiegelden betreft. Bij meer beleidsgerichte adviezen is de mate waarin men rekening houdt met deze adviezen afhankelijk van het onderwerp en de politieke belangstelling die hiervoor bestaat. Voor het buitenlands cultureel beleid moet worden geconcludeerd dat de hiervoor genoemde nota's weinig gehoor hebben gevonden.

Behalve de Raad voor de Kunst en zijn speciale secties, bestaan er nog aparte adviescommissies voor specifieke onderwerpen, zoals reisbeurzen, stipendia en enkele terreinen die uitsluitend het binnenlands cultureel beleid betreffen, zoals de bouw van schouwburgen en concertzalen. Ook vindt op verzoek onderlinge advisering tussen de betrokken ministeries plaats; dit gebeurt op ad hoc basis en is niet in een formele structuur terug te vinden. Een goed voorbeeld hiervan is de Ambassadeur voor Internationale Culturele Samenwerking die, alvorens over een subsidieverzoek te beslissen, bij andere ministeries informatie inwint over de kwaliteit van de aanvraag en eventuele voorgaande verzoeken om subsidie. Blijkt de indiener zich nog niet tot O en W of WVC te hebben gericht, dan vindt doorverwijzing plaats. Uiteraard spelen de beperkte budgettaire mogelijkheden hierbij eveneens een belangrijke rol.

Door de vrijwel volledige afwezigheid van culturele organisaties binnen het hiervoor beschreven beleidsnetwerk, is hun adviserende rol in formeel opzicht gering (met uitzondering van de vertegenwoordigers van de culturele sector in de Raad voor de Kunst). Uit een tijdens het onderzoek gehouden enquête onder culturele organisaties kwamen evenmin duidelijke formele adviesfuncties ten behoeve van de rijksoverheid naar voren. Wel bestaat de indruk dat instellingen zoals het Holland Festival of het Nederlands Theater Instituut in de praktijk in belangrijke mate bepalen welke projecten cultureel relevant zijn en voor subsidie in aanmerking komen ("sluisfunctie"). Bij de voorbereiding van culturele manifestaties in Nederland of het buitenland worden medewerkers van deze organisaties regelmatig ingeschakeld als "expert advisers". Ook vindt uitbesteding van uitvoerende werkzaamheden op contractbasis plaats.

2.6.10 Conclusie

De beschrijving van het beleidsnetwerk levert een geschakeerd beeld op. Beleidsvorbereiding, -uitvoering, en -adviesing blijken verdeeld te zijn over drie betrokken (vak)ministeries. De coördinerende rol van de CICB is in de praktijk niet gerealiseerd. Hierdoor is een situatie ontstaan waarin Buitenlandse Zaken, hoewel formeel eindverantwoordelijk voor het beleid, in de praktijk slechts een marginale rol vervult. Het ontbreekt dit ministerie zowel aan financiële middelen alsook aan de benodigde vakkennis om zijn coördinerende rol kracht bij te zetten. De fragmentarisering van de uitvoering van het beleid leidt voorts op verschillende plaatsen in het netwerk tot een inefficiënte werkwijze. De omslachtige taakafbakening tussen voorlichtings- en culturele activiteiten bij Buitenlandse Zaken is hiervan een duidelijk voorbeeld, evenals het grote aantal activiteiten dat buiten het hier geschetste netwerk plaatsvindt.

Ook de relatie van het bilaterale culturele beleid met andere beleidssectoren verdient nadere bestudering. Het is een publiek geheim dat de buitenlandse culturele betrekkingen door velen als een sluitpost van het buitenlands beleid wordt gezien. Mede door deze geringe politieke relevantie zijn de ter beschikking gestelde financiële middelen uiterst bescheiden, en dreigt de sector buitenlands cultureel beleid een eiland voor enkele goedwillenden te worden. Teneinde dit te voorkomen zijn in het verleden meerdere voorstellen gedaan voor veranderingen in de huidige organisatie van het beleid, waarbij de British Council en het Goethe-Institut werd genoemd als voorbeelden voor een semi-autonome uitvoering van het beleid in Nederland. Op de vraag of deze vergelijkingen reële aanknopingspunten voor verbeteringen bieden gaan wij in het laatste hoofdstuk nader in.

2.7 Nederlandse instituten in het buitenland

2.7.1 De huidige stand van zaken

Nederland heeft momenteel op een achttal plaatsen in de wereld culturele en wetenschappelijke instituten: Parijs, Rome, Florence, Caïro, Istanboel, Jakarta (2x) en Tokio. Tot 1984 subsidieerde de Nederlandse overheid daarnaast het Cultureel Historisch Instituut van de Universiteit van Pretoria (Zuid-Afrika). De oprichting van de genoemde instituten vond plaats onder zeer uiteenlopende omstandigheden, waardoor een grote variatie aan doelstellingen, activiteiten en

organisatievormen is ontstaan. Zo functioneren het Nederlands Instituut in Rome, het Interuniversitair Kunsthistorisch Instituut in Florence, het Historisch Archeologisch Instituut in Istanboel, het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land en Volkenkunde in Jakarta en het Instituut voor Archeologie en Arabische Studies in Caïro, primair als wetenschappelijk instituten. Voorzover deze instellingen een rol spelen in culturele zin (door het organiseren van tentoonstellingen, films, concerten enzovoorts), komen deze activiteiten op de tweede plaats. Het initiatief tot de oprichting van deze instituten was in het verleden afkomstig uit de wetenschappelijke wereld. De term "culturele" instituten is voor deze categorie instellingen dan enigszins misleidend, wanneer met deze term bedoeld wordt op de kunsten in enge zin.

Instituten die zijn opgericht voor specifieke culturele doeleinden zijn het Institut Néerlandais in Parijs en het Erasmushuis in Jakarta. Dit zijn instituten met een "brengend karakter", gericht op de aanwezigheid en presentatie van de Nederlandse cultuur in het gastland. De belangrijkste activiteiten van het Institut Néerlandais betreffen de organisatie van tentoonstellingen, concerten, films, lezingen en symposia, het verstrekken van voorlichting en informatie over Nederland en het vervullen van een hotellerie-functie. Alhoewel tevens cursussen Nederlands worden georganiseerd, speelt het onderwijs in de Nederlandse taal een veel bescheidener rol dan bij het Erasmushuis. Bij dit direct onder de ambassade ressorterende culturele centrum neemt de bevordering van de Nederlandse taal een vooraanstaande plaats in.

Een algemeen "institutenbeleid" ontbreekt. De betrokken instanties (ministeries, universiteiten en stichtingen) bepalen veelal zonder onderlinge coördinatie het beleid voor de afzonderlijke instituten. De financiering van de instituten komt evenwel direct of indirect steeds ten laste van de rijksoverheid; het aandeel in de totale financiering varieert echter per instituut. Hetzelfde geldt ten aanzien van de verdeling van de subsidielasten over de drie betrokken ministeries. Voorts bestaan grote verschillen met betrekking tot juridische status, beheersvorm en bereik van de afzonderlijke instituten. In Tokio is het instituut bijvoorbeeld een stichting naar Japans recht, terwijl het Erasmushuis in Jakarta als een rijksinstelling onder ambtelijke leiding kan worden omschreven. Genoemde factoren bemoeilijken een algemeen beleid. Ook op andere gronden bestaan twijfels aan de noodzaak van een institutenbeleid en verdere ondersteuning van deze instituten - met name bij WVC. De minister merkte bij de Memorie van Toelichting op de WVC-begroting voor 1983 op, dat overleg gaande was met zijn ambtgenoten van Buitenlandse Zaken en Onderwijs en Wetenschappen met betrekking tot de Nederlandse (culturele) instituten in het buitenland. Op Kamer-

vragen omtrent de nadere invulling van een institutenbeleid luidde het antwoord van de minister:

"Zonder tezeer vooruit te willen lopen op de uitkomsten van het in de Memorie aangekondigde bewindslieden-overleg kan ik stellen, persoonlijk meer waarde te hechten aan de in het buitenland (al dan niet via instituten) ontplooiende activiteiten boven de instandhouding van instituten. Hoewel een produkt niet zonder apparaat geleverd kan worden, ligt het voor de hand, indien apparaatskosten produktiekosten overschrijden, dat gevraagd wordt naar de wenselijkheid van het produkt, respectievelijk gezocht naar een goedkoop apparaat. Inmiddels vindt ambtelijk overleg plaats over de onder diverse ministeries ressorterende buitenlandse instituten in de Coördinatie Commissie Internationale Culturele Betrekkingen. Gaarne zal ik bij mijn betrokken ambtgenoten bepleiten dat over de besluitvorming terzake de Kamer door een notitie wordt ingelicht."

In de WVC-begroting voor 1984 was deze aangekondigde beleidsnotitie echter niet terug te vinden.⁴⁵⁾ Wel worden enkele accentverschuivingen in het bilaterale culturele beleid aangegeven, die wellicht op langere termijn hun effect zullen hebben op de instituten.

Van de kant van Onderwijs en Wetenschappen is in het verleden herhaaldelijk aangedrongen op de totstandkoming van een algemeen institutenbeleid. Als belangrijkste argumenten hiervoor werden genoemd:

- a. de noodzaak van een betere aansluiting van de instituten bij het regeringsbeleid met betrekking tot de internationale culturele betrekkingen;
- b. de noodzaak van een doelmatiger beheer;
- c. de behoefte aan een overzicht van de bestaande en voorgenomen activiteiten van de verschillende instituten.⁴⁶⁾

Ook de Raad voor de Kunst deed in een advies getiteld "Nederlandse culturele instituten in het buitenland" enkele beleidssuggesties. De Raad constateerde de noodzaak van een permanente vertegenwoordiging en/of aanwezigheid van de Nederlandse kunstwereld in New York, met als doel: het bevorderen van de culturele samenwerking tussen de Verenigde Staten van Amerika en Nederland. Dit werd vooral van groot belang geacht voor de sectoren theater, film, en beeldende kunsten. Overheadkosten zouden door de Nederlandse overheid kunnen worden gefinancierd, en voor de op projectbasis te organiseren activiteiten dienden, aldus het voorstel, sponsors in Nederland en de Verenigde Staten te worden gezocht. Voorts drong de Raad aan op het nader onderzoeken van de mogelijkheden tot samenwerking tussen Nederland en de deelregering van de Vlaamse gemeenschap in die landen waar reeds een Nederland en/of Belgisch (Vlaams) instituut bestond. Aan deze suggesties is geen gehoor gegeven.

2.7.2 Evaluatie

Wat is de rol van de instituten in het buitenlands cultureel beleid? Uit het voorgaande bleek dat van "de" instituten in het buitenland niet kan worden gesproken. Vooral ten aanzien van de wetenschappelijke instituten kan men zich afvragen of deze recht wordt gedaan, wanneer men hun activiteiten primair evalueert in het licht van een primair op de kunsten gerichte cultuurpolitieke beschouwing. Wij zijn van mening van niet.

Zoals wij al eerder opmerkten, bestaat er veel kritiek op het huidige functioneren van de instituten. Sommigen stellen dat deze een stoffige, passieve indruk maken, anderen kritiseren het grote beslag dat de instituten leggen op de beperkte financiële middelen. Dit laatste is zeker het geval. Ten aanzien van het eerste is onze indruk op basis van jaarverslagen en activiteitenoverzichten, dat in deze instituten wel degelijk een groot aantal activiteiten plaatsvindt. De vraag lijkt dan ook veeleer: wat is de betekenis van deze activiteiten? Op basis van het beschikbare onderzoeksmateriaal kan slechts een voorlopig antwoord op deze vraag worden gegeven. Ons vermoeden is dat de reikwijdte van de plaatsvindende activiteiten in een aantal gevallen betrekkelijk gering is. Factoren die hierbij een rol kunnen spelen zijn de relatief inflexibele structuur (gebonden aan één lokatie, beperkte ruimte) en de blijkens de ons toegezonden documenten weinig gespecificeerde doelgroepen (met uitzondering van het Erasmushuis). Verder onderzoek is echter vereist om met betrekking tot dit onderwerp tot meer definitieve inzichten te komen.

2.8 Kunstgebonden activiteiten

2.8.1 Inleiding

In de resterende paragrafen worden enkele bijzondere instrumenten van de buitenlandse cultuurpolitiek van Nederland gepresenteerd. Door de instituten, culturele attachés, ambtenaren van de ministeries enz. worden uiteenlopende beleidsactiviteiten ondernomen die zich grofweg laten verdelen in kunst, taal en informatiegebonden activiteiten. Ook de uitvoering van uitwisselingsprogramma's wordt hiertoe gerekend. Met dit overzicht pretenderen wij geen volledigheid; veeleer is gestreefd naar de beschrijving van enkele hoofddimensies van het beleid. De dimensies welzijn (bijvoorbeeld volwasseneneducatie) sport en jeugdwerk worden buiten beschouwing gelaten.

2.8.2 De kunsten

Het beleid inzake de kunsten behoort tot het (exclusieve) vakterrein van WVC. Een uitzondering op deze regel vormt het kunstvakonderwijs, dit zich tussen WVC en O en W bevindt. Bij de uitvoering van het beleid worden, zoals wij reeds zagen, als belangrijke gebieden onderscheiden: beeldende kunsten en tentoonstellingen, muziek en dans, toneel en letteren, film, amateuristische kunstbeoefening en kunstzinnige vorming. De begroting van de directie Internationale Betrekkingen is de afgelopen jaren onder druk komen te staan door het aandeel van WVC in de algemene bezuinigingsoperaties. Daarnaast hebben verdragsverplichtingen die zijn ontstaan door ratificatie van nieuwe culturele verdragen met Marokko, China en India, alsmede intensivering van de betrekkingen met nieuwe EEG-lidstaten, tot een extra budgettaire belasting geleid. Doordat het accent in steeds sterkere mate is komen te liggen op "cultuur in brede zin" is er daarnaast vanuit welzijns- en sportsectoren van WVC toenemende pressie waar te nemen ten behoeve van meer aandacht voor deze terreinen bij uitwisselingen. Inzicht in de prioriteiten die worden gesteld ontstaat door het ordenen van de uitgaven op het terrein van de kunsten in het kader van het buitenlandse cultureel beleid. Als vergelijkingsjaar is 1984 gekozen. Op deze wijze ontstaat het volgende beeld:

Algemeen:

f 1.666.700

Dit betreft gebundelde manifestaties van verschillende disciplines, bijvoorbeeld "Begegnungen mit den Niederländen" in de Bondsrepubliek, buitenlandse muziek, dans en theatergroepen, onder meer in het kader van het Holland Festival en Stagedoor Festival, subsidiëring van het Institut Néerlandais, voorbereidingen van clustermanifestaties en onkosten gemaakt ten behoeve van buitenlandse culturele delegaties;

Beeldende kunsten, tentoonstellingen enz:

f 1.582.200

Dit betreft WVC-bijdragen in de kosten van tentoonstellingen die naar het buitenland gaan en buitenlandse tentoonstellingen in Nederland. Voorbeelden zijn het Goud der Thraciërs, Jonge Sovjet Schilders, Design 80 (in Groot-Brittannië) en de Cartografietentoonstelling in de Verenigde Staten. Het aantal tentoonstellingen bedroeg in 1985 in totaal 75.

Voorts werden aan verschillende tentoonstellingen kleine subsidies verstrekt (minder dan f 25.000). Ook uitwisselingen en studiebezoeken van beeldende kunstenaars en deskundigen op deze terreinen vallen binnen deze categorie;

Muziek en dans f 950.000

De subsidies in deze categorie varieerden van 40.000 tot 133.000 en werden voor tournees, concerten en andere optredens verstrekt aan onder meer het Amsterdams Philharmonisch Orkest, Nederlands Kamerkoor en het Residentie-orkest. Bijdragen in de kosten van in Nederland optredende muziek en dansgroepen werden eveneens hieruit gefinancierd;

Toneel en letteren: f 1.212.500

Hierbij ging het om voorstellingen van Nederlandse theater-, mime- en poppenspelgroepen en individuele kunstenaars die in het buitenland optreden. Veel subsidies werden via het Nederlands Theater Instituut aangevraagd. Tevens werd een regeling ten behoeve van theateruitwisselingen met België bij deze categorie ondergebracht. Op het terrein van de letteren vonden onder meer uitwisselingen van Nederlandse en buitenlandse schrijvers plaats;

Film: f 337.000

Hieruit werd deelname aan buitenlandse filmfestivals gefinancierd, onder meer in Berlijn en Parijs. De EVD participeerde in de subsidiëring en organisatie van de Nederlandse inzendingen voor het Filmfestival van Cannes.

Amateuristische kunstbeoefening: f 350.000

Hieronder vielen uitwisselingen, deelname aan internationale amateur-festivals door koren, volksdansgroepen en toneelgezelschappen. In 1984 werd voor 35 uitwisselingen subsidie verleend.

2.8.3 Conclusie

Uit het voorgaande blijkt dat de sectoren film, amateuristische kunstbeoefening en kunstzinnige vorming relatief kleine posten vormen, dit in tegenstelling tot gebundelde manifestaties, beeldende kunsten (tentoonstellingen) en toneel en letteren. Aparte vermelding dient verder het feit dat WVC in 1984 een tiental "ontwikkelingsrelevante" projecten heeft (mede-) gefinancierd; het hiervoor beschikbaar gestelde bedrag bedroeg f 200.000.

De hiervoor gesignaleerde spanning tussen de vrijwel gelijkblijvende financiële middelen en het toegenomen aantal verplichtingen leidt tot een steeds scherpere toetsing van subsidieverzoeken.

Blijkens antwoorden op Kamervragen wordt bij de beoordeling onder meer gelet op kwaliteit, mate van representativiteit, niveau van de betreffende discipline, en de te verwachten belangstelling in het ontvangende land. Ook de reciprociteit speelt in relatie tot het partnerland een rol bij het nemen van beslissingen ten aanzien van subsidieverzoeken. Anderzijds bestaat de indruk dat hiervan in de praktijk regelmatig wordt afgeweken, met name in de contacten met Oost-europese en ontwikkelingslanden.

2.9 Taalgebonden activiteiten

2.9.1 Inleiding

Pogingen op het gebied van de taal en letteren met de Vlaamse gemeenschap samen te werken lopen als een rode draad door de na-oorlogse geschiedenis. Vanaf 1951 werd jaarlijks de Algemene Conferentie der Nederlandse Letteren gehouden, afwisselend in Nederland en België. Doelstelling van deze Conferentie was: "De bevordering van de culturele integratie van Nederland en Vlaanderen en van de Nederlandse literatuur in het algemeen, met de eenheid van het Nederlandse taalgebied als uitgangspunt."⁴⁷⁾

Uit deze samenwerking zijn een aantal Belgisch-Nederlandse initiatieven voortgevloeid. De belangrijkste daarvan zijn de gemeenschappelijke bevordering van de vertaling van Nederlandse letterkundig werk (onder meer subsidiëring van de Stichting ter Bevordering van de Vertaling van Nederlandse Letterkundig Werk), en de oprichting van de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek in 1970. Deze vereniging was een voortzetting van de sinds 1960 bestaande Werkcommissie van hoogleraren in de neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten.

Het waren vooral particuliere organisaties die in de periode na de Tweede Wereldoorlog streefden naar intensivering van de culturele samenwerking tussen Nederland en België. Een van de oorzaken hiervoor was wellicht de afwezigheid van een paragraaf over taal en letteren in het Nederlands-Belgische Cultureel Accoord. Pas in 1958 werd een bijlage aan het Accoord toegevoegd, inhoudend dat partijen overleg zouden plegen omtrent alle maatregelen inzake de Nederlandse taal. Feitelijk betekende dit echter niet meer dan een codificatie van reeds daarvoor in gang gezette ontwikkelingen.

2.9.2 De Nederlandse Taalunie

In dezelfde periode stelde de Gemengde Commissie ter uitvoering van het Cultureel Accoord vast, dat nieuwe institutionele voorzieningen moesten worden getroffen teneinde tot een verbetering van de bestaande samenwerking te komen. Het duurde echter tot 1976 alvorens een door beide landen ingestelde werkgroep de stichting van een unie op het gebied van de taal en letteren zou bepleiten.⁴⁸⁾ De beide regeringen namen dit voorstel over. In de verantwoording werd gesteld:

"Zij zijn zich (...) bewust dat de bevestiging van de eenheid van een taalgebied door middel van een verdrag tussen de betrokken landen iets geheel nieuws is in het internationale verkeer. Zij zijn er echter van overtuigd dat, wil de Nederlandse beschaving haar eigen bijdrage kunnen blijven leveren aan de groeiende Europese en mondiale samenwerking, zij haar culturele eenheid zal dienen te bewaren en te versterken. Harmonisatie en integratie op een zo belangrijk cultureel gebied als de taal en letteren achten zij daarom een dwingende en dringende noodzaak. Om die redenen zijn de regeringen van mening dat voortaan de zorg voor de Nederlandse taal en letteren het voorwerp moet uitmaken van een gemeenschappelijk beleid."⁴⁹⁾

September 1980 werd in Brussel het verdrag tussen het Koninkrijk België en het Koninkrijk der Nederlanden inzake de Taalunie ondertekend.⁵⁰⁾ Met deze ondertekening werd echter niet de richting van de voorgestane integratiepolitiek vastgelegd, zo bleek uit artikel 2 lid 1 jo. art. 3. In deze artikelen werd slechts in open formuleringen een taakomschrijving voor de Taalunie gepresenteerd, namelijk de gemeenschappelijke bevordering van de kennis en het verantwoorde gebruik van de Nederlandse taal en letteren, alsmede de verspreiding ervan in het Buitenland.

Aan de Taalunie is rechtspersoonlijkheid toegekend. Bij het ontwerpen van de bestuurlijke inrichting is gekozen voor een regeringsstructuur. In dit kader vond de afgelopen jaren de gedeeltelijke overdracht plaats van de voor het terrein van de Taalunie relevante souvereiniteit van de betrokken regeringen. Binnen deze structuur ligt het zwaartepunt bij de Raad voor de Nederlandse Taal en Letteren, samengesteld uit 45 Nederlandse en Vlaamse deskundigen afkomstig uit verschillende culturele sectoren. Zij hebben tot taak gevraagd of ongevraagd adviezen uit te brengen en maatregelen voor te stellen aan het Comité van Ministers. Voorts vervult de Raad een coördinerende taak ten opzichte van instellingen en instituten die op het gebied van de Nederlandse taal en letteren werkzaam zijn. Direct na de oprichting werd besloten tot de instelling van commissies voor de Taalunie-begroting, de cultuurpolitiek (buitenland en grensgebieden), taalwetgeving en interne cultuurpolitiek, en de Conferentie Nederlandse

Taal en Letteren (een voortzetting en verruiming van de Algemene Conferentie der Nederlandse Letteren). Daarnaast kent de Taalunie een Comité van Ministers (paritair samengesteld), een interparlementaire commissie (toezichhoudend orgaan), en een algemeen secretariaat (gevestigd in Den Haag).⁵¹⁾

Zowel Nederland als de Vlaamse gemeenschap participeren in de financiering van de Taalunie. De verhouding bedraagt 2:1, en is gebaseerd op het aantal Nederlandssprekenden in beide landen. De begrotingen van 1983 en 1985 geven een indruk van de budgettaire middelen van de Taalunie:⁵²⁾

Tabel 9. Uitgaven Taalunie, voor 1983-1985, in guldens (* 1000)

uitgaven	1983	1985
organen	1350	2010
werkvelden	248	675
overhevelingen	-	825
TOTAAL	1598	3510

De totale begroting heeft een opmerkelijke stijging doorgemaakt in de periode 1983-85. Dit kan worden verklaard uit het feit dat in 1983 een aanloopfase betrof. In de twee daarop volgende jaren vond een belangrijke uitbreiding plaats door overheveling van taken van de ministeries naar de Taalunie, met name op het gebied van de docentschappen Neerlandistiek en het Certificaat Nederlands.

2.9.3 Neerlandistiek

Hoewel de teksten van culturele verdragen onderlinge verschillen vertonen, is een belangrijk aantal passages gewijd aan het bekendheid geven aan elkaars literatuur door middel van de verspreiding van boeken, tijdschriften en andere publikaties. Ook het onderwijs in de Nederlandse taal en in de taal van de partnerlanden komt in de culturele verdragen voor, evenals het stimuleren en uitbreiden van leerstoelen, lectoraten en cursussen aan universiteiten en instellingen van wetenschappelijk onderzoek. Bepalingen van deze strekking komen voor in de culturele accorden met Brazilië, Colombia, Frankrijk, Griekenland, Groot-Brittannië, Indonesië, Iran, Italië, Luxemburg, Mexico, Noorwegen, Polen, USSR, Tunesië, Turkije, Egypte en de Bondsrepubliek.

Hetzelfde geldt ten aanzien van de vertaling van literaire werken, studiebezoeken van schrijvers, lezingen en de uitwisseling van taalopnamen en handschriften. Samenwerking (vooral op literair gebied) vindt echter ook plaats met landen waarmee Nederland geen cultureel accord heeft afgesloten (bijvoorbeeld boekenzendingen ten behoeve van tentoonstellingen en bibliotheken). Daarnaast komen incidentele projecten voor, zoals het door WVC gesubsidieerde programma "Dutch Scenes and Perspectives" aan onder meer de Universiteiten van Minnesota en Houston, dat door een of meer Nederlandse "writers in residence" wordt gepresenteerd. De jaarlijks door WVC voor dit project verstrekte subsidie bedraagt f 100-120.000. Verbreding van de doelstellingen van dit programma tot "artists-in-residence" zal de komende jaren plaatsvinden, in het bijzonder in het kader van het Verenigde Staten-project.

Als uitgangspunten voor het beleid inzake de neerlandistiek worden door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen genoemd:

1. de verantwoordelijkheid voor lectoraten (leerstoelen of docentschappen) berust zowel in wetenschappelijk-, personeels- alsook in financieel opzicht bij de desbetreffende universiteit;
2. de Nederlandse overheid kan in beginsel alleen stimulerend en ondersteunend werkzaam zijn, en indien noodzakelijk in een beginfase volledige financiële steun verlenen voor een afzienbare periode;
3. gestreefd wordt naar een kader van gekwalificeerde neerlandici uit het desbetreffende land, die de lectoraten kunnen gaan bezetten. Aanstelling van Nederlandse neerlandici aan buitenlandse universiteiten ziet men als een tijdelijke aangelegenheid.

In 1984 werd door Onderwijs en Wetenschappen circa f 1.083.000 aan de neerlandistiek uitgegeven (waarvan circa f 70.000 aan personeels- en overige kosten in het kader van de Taalunie). f 231.000 werd besteed aan verspreiding en onderricht van de Nederlandse taal in Indonesië. Laatstgenoemde activiteiten hebben zich na 1981 vooral geconcentreerd in het Erasmushuis in Jakarta (aantal bezoekers cursussen Nederlands: gemiddeld 550 per semester). Drie docenten en een taalattaché (verbonden aan het Erasmushuis), alsmede een deel van de kosten van de Indonesische staf komen ten laste van de begroting van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen. De kosten verbonden aan de werkzaamheden van de taalattaché bedroegen in 1984 f 150.000 (exclusief huisvesting). Als belangrijkste beleidsinstrument fungeren de docentschappen. Voor een volledig overzicht van het aantal buitenlandse lectoraten kan worden verwezen naar de lijst van docenten in de neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten,

en naar de ledenlijst van de Internationale Vereniging van Neerlandistiek. De laatste jaren bedroeg het aantal lectoraten neerlandistiek in het buitenland circa 380. Deze zijn aan ongeveer 180 universiteiten in 25 landen verbonden. Door het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen wordt in een aantal gevallen een aanvulling gegeven op de salarissen van hoogleraren, docenten of assistenten. Bestudering van de O & W begroting over enkele jaren leert dat de hieruit voortvloeiende kosten zijn gestegen.

De bibliotheken bij de lectoraten ontvangen jaarlijks een boekensubsidie (deze varieert met het belang van het lectoraat). Daarnaast worden jaarlijks beurzen verstrekt aan buitenlandse studenten en afgestudeerden, ter voortzetting van hun studie in Nederland. Door de gebrekkige registratie van aantallen en bedragen is het de onderzoekers niet mogelijk hier enige uitspraak over te doen (zie hieronder paragraaf 8).

Tenslotte worden driejaarlijks colloquia georganiseerd voor docenten neerlandistiek in het buitenland. De organisatie van deze colloquia berust bij de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek. De kosten worden door de Nederlandse en Belgische regering gezamenlijk gedragen.

2.9.4 Conclusie

De rol van de overheid met betrekking tot de taalgebonden activiteiten is bescheiden in vergelijking met een aantal andere Europese landen.⁵³⁾ Momenteel ontplooit alleen WVC activiteiten ten aanzien van de presentatie van Nederlands letterkundig werk in het buitenland (onder meer via subsidiëring van de Stichting ter Bevordering van de Vertaling van Nederlands Letterkundig Werk en het "writers in residence" programma). De directie Voorlichting van Buitenlandse Zaken verzorgt incidenteel vertalingen van fragmenten van Nederlands werk ten behoeve van voorlichtingspublicatie. Van Tyghem spreekt dan ook van een achterstandssituatie ten opzichte van een aantal omringende landen.⁵⁴⁾ Hierin lijkt vooralsnog weinig verandering te komen. Ter vergelijking: het Zweeds (een kleiner taalgebied dan het Nederlands) wordt momenteel in 250 universiteiten in 30 landen gedoceerd tegenover het Nederlands in 180 universiteiten in 25 landen. Daarbij dient in ogenschouw te worden genomen dat een belangrijk deel van deze buitenlandse belangstelling voor de Nederlandse taal rechtstreeks verband houdt met het koloniale verleden van Nederland: het Nederlands wordt in 23 Indonesische en 18 Zuid-Afrikaanse universiteiten onderwezen.

Over het functioneren van de Taalunie wordt verschillend gedacht. Terwijl sommigen over de sluiting van het verdrag spreken als een unieke gebeurtenis in de

Europese geschiedenis, en veel verwachten van de verbeterde coördinatiemogelijkheden op het terrein van de taal en letteren, klagen anderen openlijk over het hoge niveau van de overheadkosten en de geringe produktiviteit. Het is niet eenvoudig op basis van de beschikbare bronnen deze meningen tegen elkaar af te wegen. Opvallend is evenwel de relatief grote aandacht voor de organisatorische problemen die de beginfase kenmerken. Voor een deel kunnen deze problemen worden teruggevoerd op het afstoten van overheidstaken aan een semi-autonoom-orgaan. Daarnaast moet gewezen worden op de vooral interne cultuurpolitieke functie van de Taalunie die bestaat uit de afstemming van activiteiten binnen Nederland en de Vlaamse gemeenschap. Of de Taalunie tegen deze achtergronden ook zal kunnen functioneren als een effectief instrument van het buitenlands cultureel beleid, zal de toekomst moeten uitwijzen.

2.10 Informatiegebonden activiteiten

2.10.1 Periodieken

De laatste jaren is vaak de wens te beluisteren geweest tot de uitgave van een Engelstalig cultureel tijdschrift. Bij deze discussies werd regelmatig verwezen naar het voormalige tijdschrift "Delta. A review of Arts Life and Thought in the Netherlands". Dit tijdschrift werd in 1957 door het Instituut voor Internationale Culturele Betrekkingen opgericht. Via deze uitgave probeerde men "cultuurdragers" in het buitenland, met name in de Angelsaksische wereld, te informeren over de Nederlandse cultuur. De toenmalige directeur van het Instituut schreef in 1958 bij wijze van introductie:

"Het tijdschrift verschijnt op een moment waarop meer en meer waardering ontstaat voor culturele uitwisselingen. Dit betekent echter niet zonder meer dat men in deze aanzwellende stroom van culturele contacten, in het buitenland gespannen wacht op een gelegenheid de Nederlandse cultuur beter te leren kennen. Desalniettemin ben ik ervan overtuigd dat er zich momenteel in de Lage Landen, evenals in het verleden, een aantal kunstenaars en wetenschappers bevindt die een rol van betekenis vervullen in internationaal verband, een rol die het verdient grotere bekendheid te krijgen. DELTA zal, de taalbarrière doorbrekend door middel van een Engelstalige uitvoering, proberen de contouren van die rol nader te belichten, in de overtuiging dat dit belangwekkend, en misschien bij tijden zelfs fascinerend, voor de lezers in het buitenland zal kunnen zijn." 55)

Nadat het Instituut in 1959 was opgeheven, werd de uitgave overgenomen door "Delta International Publication Foundation". Subsidiëring vond geheel plaats door het toenmalige ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk

(in 1973 bedroeg het totale subsidiebedrag f 250.000). De oplage van het tijdschrift bedroeg steeds zesduizend exemplaren. Verspreiding vond plaats via de buitenlandse posten en door middel van een abonnementenbestand. De inhoud van het tijdschrift werd bepaald door een onafhankelijke redactie, bestaande uit deskundigen die afkomstig waren uit verschillende culturele sectoren. Deze groep was de mening toegedaan dat de geloofwaardigheid in het buitenland werd gediend met een onafhankelijk redactiebeleid en een kritische opstelling tegenover de Nederlandse overheid en samenleving. Dit leidde tot regelmatige aanvaringen met de overheid, die de inhoud van de artikelen vaak niet representatief achtte voor de Nederlandse samenleving. De redactie was echter van mening, aldus merkten twee ex-redacteuren tijdens een interview op, dat deze onafhankelijkheid in het buitenland als een belangrijke maatstaf voor de kwaliteit van een dergelijk tijdschrift werd beschouwd en derhalve bescherming verdiende. Men wilde de indruk vermijden spreekbuis van de overheid te zijn. De Commissie Heroriëntatie Overheidsvoorlichting liet zich in het rapport "Openbaarheid openheid" in dezelfde zin uit. In een reactie op de moeilijkheden rondom Delta, stelde de Commissie in 1970:

"Bij het departement zelf dan wel bij de vertegenwoordigingen in het buitenland kan, terecht of ten onrechte, de mening postvatten, dat bepaalde afleveringen of bepaalde artikelen daarin, strijdig zijn met de culturele patronen, die in het buitenland bestaan, en dat zij daar derhalve niet door de overheid zouden moeten worden verspreid. Ook in de gevallen waarin de evaluatie juist is geweest, zal het niet verspreiden van één aflevering uit een reeks de indruk wekken van censuur. Daarnaast bestaat er nog het gevaar, dat men het buitenlandse cultuurpatroon misbruikt om haar eigen voorkeur en afkeer een schijn van algemene geldigheid mee te geven. De commissie meent daarom de overheid de raad te moeten geven het buitenland niet in de waan te brengen, dat in Nederland de culturele golven een schuimende top zouden ontbereren. Wat waarlijk nieuw is, is zelden orthodox; toch verdient het wel degelijk een plaats in het totale beeld van een cultuur." 56)

Na de beëindiging van Delta in 1974 werd de "Holland Herald" tijdelijk als opvolger van Delta gebruikt, evenwel zonder veel succes. Na de stopzetting van dit initiatief ondernam de overheid in de daarop volgende jaren geen initiatieven terzake. De laatste tijd komt hier verandering in. WVC geeft in eigen beheer het blad "Dutch Arts" uit. Daarnaast verleende hetzelfde ministerie in 1984 een subsidie van f 72.000 ter ondersteuning van het blad "Septentrion. Revue de Culture Néerlandaise". Uitgever is de Vlaams-Nederlandse stichting "Ons Erfdeel". De redactie van dit tijdschrift stelt zich tot doel de Nederlandse cultuur meer bekendheid te geven in het Franstalige deel van de wereld, met name Wallonië, Frankrijk, Zwitserland en Canada. Ook de regering van de Vlaamse gemeenschap verleent subsidie ter ondersteuning van Septentrion. Van 1972 tot

1985 verschenen jaarlijks drie nummers met een gemiddelde oplage per nummer van 7.000 exemplaren.

Met het vijf maal per jaar verschijnende "Ons Erfdeel" heeft de Nederlandse overheid geen bemoeienis; het zijn vooral bedrijven en particuliere instellingen die financiële steun verlenen. Eveneens als Delta in het verleden, bevat dit tijdschrift artikelen over letterkunde, beeldende kunsten, muziek, toneel, film, kleinkunst en maatschappelijke ontwikkelingen. De gemiddelde oplage per aflevering bedraagt 10.000 exemplaren.

Een door de stichting "Ons Erfdeel" geplande uitgave van een Engelstalige editie naast de twee genoemde periodieken ("The Low Countries. Review of Arts and Society in Flanders and the Netherlands") kon geen doorgang vinden toen de huidige minister van WVC negatief besloot op een verzoek tot subsidiëring.⁵⁷⁾ Op initiatief van WVC is voor de komende jaren een nieuwe culturele, Engelstalige periodiek gepland.

2.10.2 Fact sheets

Sinds het begin van de jaren zeventig heeft het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur jaarlijks "fact sheets" uitgebracht. Deze geven op summere wijze inzicht in de ontwikkelingen van het Nederlandse overheidsbeleid, in het bijzonder dat van WVC. De keuze van de onderwerpen stamt op een breed cultuurbegrip en betrof de afgelopen jaren onder meer het drugsgebruikersbeleid, vrijwilligerswerk, archeologie en volwasseneneducatie. Samenstelling en productie geschiedt veelal door ambtenaren van het ministerie. Inmiddels zijn op deze wijze circa 35 fact sheets geproduceerd, in vijf talen (Nederlands, Engels, Frans, Duits en Spaans).

Incidenteel worden uitgaven in de Indonesische of Arabische taal gepubliceerd. Alhoewel onder meer de Dienst Voorlichting Buitenland van het ministerie van Buitenlandse Zaken concepten ter kritisering krijgt voorgelegd, berust de eindverantwoordelijkheid bij WVC. Verspreiding vindt voornamelijk via de buitenlandse posten plaats. In 1984 werden 75.000 fact sheets verspreid, waarvan 50.000 in de Engelse taal. De kosten verbonden aan deze informatie-activiteit, bedroegen in 1984 ongeveer f 30.000.⁵⁸⁾

2.10.3 Radio Nederland Wereldomroep

De Nederlandse Wereldomroep kan niet tot de overheidsactiviteiten in strikte zin worden gerekend. De rijksoverheid heeft geen (directe) zeggenschap over het

beleid van de Stichting; daarnaast dienen de activiteiten van De Wereldomroep eerder in een unilateraal dan bilateraal verband te worden beschouwd. Een bespreking in het kader van het buitenlands cultureel beleid kan evenwel naar onze mening niet achterwege blijven. Immers, "international broadcasting" is na de Tweede Wereldoorlog een niet langer weg te denken factor geworden in de betrekkingen tussen staten. Nog in 1976 kon de BBC constateren dat "radio remains the main mass medium of communication in two-thirds of the world".⁵⁹⁾ Over de gehele wereld genomen wordt het aantal voor kortegolfontvangst geschikte toestellen momenteel op 340 miljoen geschat.

Naast Radio Nederland zenden vele andere internationale organisaties uit op de korte golf. Enkele van de meest bekende onder hen zijn: BBC World Service International, Voice of America, Radio Moscow, Radio Sweden, Swiss Radio International, Radio Australia en Radio Canada International. Deze organisaties hebben gemeen dat ze allen een beeld trachten te geven van hun eigen cultuur en land. De wijze waarop men deze doelstellingen nastreeft loopt echter sterk uiteen. Elke organisatie heeft haar eigen uitgangspunten ten aanzien van politieke, economische en sociale vraagstukken. Wat de visies van de wereldomroepen met betrekking tot het vraagstuk van de internationale communicatie betreft, kunnen dan ook twee hoofdstromen worden onderscheiden: de "zuiver informatieve" en de "propagandistische".

De huidige Stichting Radio Nederland Wereldomroep werd in 1947 opgericht. Inmiddels telt de organisatie 404 medewerkers, waarvan er ruim tachtig in het buitenland werkzaam zijn. De stichting is gefundeerd op een onafhankelijke grondslag: financiering vindt plaats uit de omroepmiddelen (opbrengsten van kijk- en luister-gelden en STER-reclame). Daardoor is de Wereldomroep officieel niet gebonden aan politieke stromingen, levensbeschouwelijke opvattingen of maatschappelijke visies. Deze onafhankelijke opstelling is terug te vinden in de statuten van de organisatie, waarin valt te lezen dat men streeft naar de presentatie van een representatief beeld van Nederland in het buitenland.⁶⁰⁾ Via deze methode tracht de Wereldomroep de "goodwill" omtrent Nederland in het buitenland te bevorderen, zonder over te gaan op "Holland Promotion" in directe zin.

De programma's worden in negen talen uitgezonden: Nederlands, Engels, Spaans, Portugees, Arabisch, Frans, Indonesisch, Papiamento en Sranan Tongo. Naast de directe uitzendingen produceert de Wereldomroep per jaar 150.000 programma's op band en plaat; deze worden naar buitenlandse stations gestuurd voor uitzending ter plaatse.

Enkele korte opmerkingen met betrekking tot de activiteiten:⁶¹⁾

a. korte golfuitzendingen:

De Wereldomroep verzorgt dagelijks uitzendingen van gemiddeld 55 minuten. Voor het bereiken van de doelgebieden wordt gebruik gemaakt van drie zenderparken: Lopik, Bonaire en Madagascar.

b. transcriptieprogramma's:

Deze programma's worden in Hilversum opgenomen en aan radiostations in het buitenland gratis aangeboden voor uitzendingen ter plaatse. De achterliggende gedachte daarbij is dat hierdoor de Wereldomroep de gelegenheid heeft de informatie over Nederland en de Nederlandse cultuur onder andere groepen luisteraars te verspreiden. Deze categorie programma's bestaat voor het grootste deel uit concerten uitgevoerd door Nederlandse orkesten en solisten, hoorspelen en documentaires. Onder de uitzendende stations komen relatief veel nationale omroepen van landen uit de Derde Wereld voor; de programma's gaan tevens naar niet-commerciële stations in Noord- en Zuid-Amerika, die financieel weinig armslag hebben. In 1984 werden op deze wijze ruim 157.000 exemplaren afgenomen door stations in 102 landen. Een tweede categorie activiteiten van de Wereldomroep op dit gebied vormt de productie en distributie van educatieve en culturele televisieprogramma's die betrekking hebben op leven en werken binnen en buiten Nederland. Deze programma's zijn aanmerkelijk kostbaarder dan de hiervoor omschreven categorie en worden derhalve niet gratis aangeboden.

c. opleidingscentrum:

In 1969 werd in samenwerking met de Nederlandse regering en de NV Philips Gloeilampenfabriek het Radio Nederland Training Centrum opgericht. Dit centrum wordt onder meer door Ontwikkelingssamenwerking gefinancierd. Activiteiten vinden zowel in Hilversum als elders plaats en betreffen cursussen voor programmamakers van radio- en televisiestations van Derde Wereldlanden.

Wanneer we kijken naar het aantal zender- en oplage-uren van de Wereldomroep in 1983, blijkt dat deze in totaal 46.000 respectievelijk 43.000 bedroegen. Uitsplitsing naar de taal waarin de uitzendingen plaatsvonden, levert onderstaand overzicht op:⁶²⁾

Tabel 10. Aantal zender- en oplage-uren van de Wereldomroep, voor 1983

taal	directe uitzendingen	radiotranscriptie
Nederlands	16.600	2.500
Engels	9.200	20.000
Spaans	5.100	11.000
Frans	3.700	1.500
Indonesisch	4.500	1.600
Portugees	900	5.000
Arabisch	4.600	-
overig	1.400	1.400
TOTAAL	46.000	43.000

Het aantal "zenderuren" betreft het aantal malen dat programma's werden uitgezonden; het aantal "oplage-uren" heeft betrekking op de distributiefactor bij transcriptieprogramma's. Uit dit overzicht blijkt, dat de Wereldomroep zich bij de directe uitzendingen voornamelijk op een Nederlands- en Engelstalige populatie richt, terwijl bij de transcriptie het accent sterker ligt op de Spaanstalige populatie als doelgroep.

Bij de uitvoering van deze activiteiten beschikte de Wereldomroep in 1984 over een budget van 57,7 miljoen gulden. Deze uitgaven kwamen ten laste van de omroepmiddelen. Niet uit de omroepmiddelen gefinancierd, echter wel uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van de Wereldomroep: het trainingscentrum (veertien medewerker; begroting 1984: 3 miljoen), een een trainingsproject in Latijns-Amerika (vijf medewerkers; begroting 1984: 1,9 miljoen). In beide gevallen participeerde Buitenlandse Zaken in de financiering.

2.10.4 Conclusie

De rol van de overheid op het terrein van de hier beschreven informatiegebonden activiteiten is gering te noemen. Ondanks de jarenlange discussie over een opvolgers van het tijdschrift "Delta" zijn pas zeer recent initiatieven op dit terrein ondernomen. Naast het ontbreken van concrete maatregelen lijkt er ook geen duidelijk beeld te bestaan over de rol van informatie over Nederland in de buitenlandse culturele betrekkingen. De al eerder gesignaleerde afwezigheid van een beleid terzake manifesteert zich ook hier. Een uitzondering dient wellicht

te worden gemaakt voor de door WVC uitgegeven fact sheets; deze fact sheets lijken aan een duidelijke behoefte te voldoen, gelet op het aantal aanvragen dat jaarlijks door de buitenlandse posten wordt gedaan.

Tenslotte de Wereldomroep. In het kader van deze studie vormt behandeling hiervan een zijspoor. De beschreven afdelingen van de betrokken vakministeries hebben slechts incidenteel bemoeienis met de activiteiten van deze organisatie. Daar staat tegenover dat het takenpakket van de Wereldomroep omvangrijk is, evenals het bereik van het merendeel van haar programma's. Ook qua begroting bestrijkt de Wereldomroep een aanzienlijk breder terrein dan het totale bilaterale beleid in Nederland. Kon de eerstgenoemde in 1984 over 57 tot 62 miljoen gulden beschikken, voor het bilaterale beleid was slechts 18 miljoen gulden beschikbaar. Deze vergelijking illustreert eens te meer de geringe omvang van de bilaterale activiteiten van de overheid. Teneinde de wederkerigheid van de culturele uitwisseling tussen omroepen in verschillende landen te verzekeren, is het functioneren van de binnenlandse omroep van groot belang (de Wereldomroep is vooral een exporteur van Nederlandse cultuur). Om deze redenen zijn de laatste jaren in het merendeel van de culturele accoorden paragrafen opgenomen over de inzet van de omroep als cultuurproducent en cultuurverspreider.

2.11 Uitwisselingsactiviteiten

Zowel bezoekersprogramma's als beurzen worden tot de uitwisselingsactiviteiten gerekend. De beurzen hebben betrekking op wetenschappelijke uitwisselingen, maar ook op kortlopende cursussen en vakopleidingen voor volwassenen uit ontwikkelingslanden. Bij het verzamelen van de data hieromtrent bleek dat registratie van het aantal uitwisselingen slechts in beperkte mate plaatsvindt. Daardoor kan slechts een summier inzicht in de omvang van dit beleidsinstrument worden gegeven.

Bezoekersprogramma's worden door de Dienst Voorlichting Buitenland van Buitenlandse Zaken en door WVC verzorgd (afdeling Voorlichting Internationale Betrekkingen). Buitenlandse Zaken richt zich hierbij vooral op buitenlandse journalisten die men door middel van gerichte programma's informeert over Nederland. Vaak fungeren staatsbezoeken als concrete aanleiding voor het organiseren van dergelijke programma's, al komt het eveneens voor dat journalisten zelf het initiatief nemen. In het laatste geval beziet men per individuele aanvraag of begeleiding en subsidiëring door Buitenlandse Zaken zal worden verleend; dit is

afhankelijk van het effect dat men van het bezoek verwacht. Het effect wordt vooral gemeten in termen van het aantal artikelen en berichten, die de betreffende journalist na afloop van zijn bezoek publiceert. Het exacte aantal bezoekers dat Buitenlandse Zaken de afgelopen jaren heeft ontvangen is helaas onbekend.

WVC organiseert eveneens bezoekersprogramma's, voornamelijk binnen het kader van de culturele verdragen. In 1984 vonden 50 van deze bezoeken plaats (en vijf in het kader van de Raad van Europa); bij ongeveer de helft van de buitenlandse bezoeken vond begeleiding door WVC plaats.

Voor de tweede categorie, uitwisselingen door middel van beurzen, ligt het zwaartepunt bij het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen. WVC kent geen beurzen voor langere termijn; incidenteel worden werkbeurzen ter beschikking gesteld voor één tot twee maanden ten behoeve van het volgen van opleidingen die in Nederland niet aanwezig zijn. Het betreft in de regel beursalen met een reeds afgeronde vooropleiding. In 1984 vonden in totaal drie toekenningen plaats. Daarnaast coördineert WVC de beurzenprogramma die voor Nederlands voortvloeien uit het beleid van de Raad van Europa; tevens worden in deze gevallen beperkt faciliteiten verleend. Geconcludeerd moet echter worden dat uitwisselingsactiviteiten geen prioriteit vormen in het door WVC gevoerde beleid. Onderwijs en Wetenschappen concentreert zich vooral op uitwisselingen met een wetenschappelijk karakter. Op basis van de zeer beperkte hoeveelheid geaggregeerde gegevens die hieromtrent aan de archieven van dit ministerie konden worden ontleend moet echter worden vastgesteld dat het merendeel van de wetenschappelijke uitwisselingen plaatsvinden buiten het directe gezichtsveld van de directie IB. Een groot aantal door de overheid gesubsidiëerde uitwisselingen lijkt plaats te vinden buiten het kader van het buitenlands cultureel beleid. Activiteiten die wél binnen het kader van dit beleid plaatsvinden zijn omschreven in de protocollen of uitvoeringsprogramma's van de culturele verdragen. Wanneer er geen cultureel accord is afgesloten worden bijzondere programma's of afspraken geformuleerd waarin de uitwisselingsactiviteiten tussen Nederland en het partnerland nader zijn geregeld.

De subsidies worden voor een beperkte duur verstrekt; op langere termijn dienen de aanvragers financiering langs andere wegen, bijvoorbeeld van universiteiten, te verkrijgen. Deze overwegingen zijn door de minister van Onderwijs en Wetenschappen in de onderstaande richtlijn geformuleerd:

"De voorgestelde wetenschappelijke uitwisseling moet altijd plaatsvinden binnen het kader van een tot stand te brengen samenwerkingsproject tussen één of meerdere instellingen van beide landen, waarvan het onderwerp expliciet is omschreven en vastgelegd. Is het project tot stand gekomen dan

zal de eventueel daaruit voortvloeiende uitwisseling in de initiële fase door het ministerie gefinancierd kunnen worden. In beide gevallen zal de goedkeuring van het College van Bestuur noodzakelijk zijn, die daarbij zijn eigen prioriteiten zal stellen."

In 1985 besteedde de centrale directie IB van Onderwijs en Wetenschappen f 927.000 aan de subsidiëring van wetenschappelijke uitwisselingen. Daarnaast werd ruim 3 miljoen uitgegeven aan algemene beurzenprogramma's met verschillende landen. De Fulbright-programma's maken hiervan deel uit. Tijdens een rondgang op het uitvoerende niveau bleek dat de centrale directie IB aantallen gediende en gehonoreerde aanvragen niet jaarlijks registreert. Het was evenmin mogelijk om te achterhalen hoe groot het aandeel studenten uit ontwikkelingslanden is dat zich onder deze aanvragers bevindt. Voor deze laatste groep geldt dat de Nederlandse overheid via verschillende andere wegen mogelijkheden verleent voor kortdurende studieverblijven in Nederland. Zo verstrekte Ontwikkelingssamenwerking in 1984 1200 fellowships - met een gemiddelde duur van 7,4 maanden - aan volwassenen uit Derde Wereldlanden; deze kregen hierdoor de kans zich beroepsmatig (niet academisch) verder te bekwamen in Nederland.

2.12 Conclusie

Het buitenlands cultureel beleid in Nederland is, in vergelijking met andere Westeuropese landen, betrekkelijk laat ontstaan. Mede daardoor heeft het Nederland tot op heden ontbroken aan een duidelijk geprofileerde culturele dimensie in de buitenlandse politiek; een gegeven waardoor Frankrijk zich bijvoorbeeld lange tijd heeft kunnen onderscheiden van omringende Europese landen. Weliswaar tekenen zich de laatste jaren enkele nieuwe beleidslijnen af, zoals de rol van cultuur bij exportbevordering, clustermanifestaties en de toegenomen aandacht voor de relatie ontwikkelingssamenwerking en cultuur. Deze ontwikkelingen zijn echter van recente datum; de manier waarop zij het beleid zullen gaan beïnvloeden staat nog niet vast.

Bij de evaluatie van de conceptuele ontwikkeling van het beleid werd gewezen op een aantal factoren die ten dele de huidige stand van zaken kunnen verklaren. Deze factoren waren: de beperkte financiële middelen, de geringe politieke belangstelling voor (buitenlandse) cultuurpolitiek, het "kleinelanden defaitisme", en de huidige organisatie van het beleid.

In hoeverre Nederland met betrekking tot de bovenstaande punten afwijkt van andere Westeuropese landen wordt in het slothoofdstuk uitvoerig besproken. Tevens worden in dat hoofdstuk enkele van de nieuwe beleidsontwikkelingen geëvalueerd in het licht van de ervaringen die men in andere landen hiermee heeft opgedaan.

2.13 Noten

- 1) E. Boekman, Overheid en Kunst in Nederland (diss.), Amsterdam 1939.
- 2) F. Hoefnagels en A. Reinders, Kunst, Kunstbeleid en Administratief Recht, Pré-advies voor Vereniging voor Adm. Recht, Alphen aan den Rijn 1983.
- 3) Centrum voor Staatkundige Vorming, Internationaal cultureel beleid, Den Haag 1971.
- 4) zie: J. Smiers, Cultuur in Nederland 1945-1955 (diss.), Nijmegen 1977.
- 5) *ibid*, hfdst 2.
- 6) Eerste Kamer, Zitting 1956-57, 2128.
- 7) Eerste Kamer, Zitting 1957-58, 2286.
- 8) Eerste Kamer, Zitting 1958-59, 2018.
- 9) Tweede Kamer, Zitting 1970-71, 10 916.
- 10) J. de Jong, Cultuurpolitiek: hordenloop van jaren, in: Internationale Spectator 28 (1971), blz. 510-520.
- 11) Tweede Kamer, 27 augustus 1985, 6241 ev.
- 12) Norges Officielles Kulturarbeid, Oslo 1985.
- 13) J. de Jong, 1974, blz. 510-520.
- 14) Bijlage Tweede Kamer, deel II, Zitting 1970-71, 10 916, nrs. 1-4.
- 15) De Koster ea.; Tweede Kamer, Zitting 1974-75, 10 916, nr. 6.
- 16) Tweede Kamer, Zitting 1976-77, 14 206, nrs. 1-2.
- 17) Tweede Kamer, Zitting 1978-79, 14 206, nr. 7.
- 18) *ibid*, nr. 13.
- 19) *ibid*, nr. 8.
- 20) *ibid*, nr. 11.
- 21) Tweede Kamer, Vergaderjaar 1984-85, nrs. 1-2.
- 22) UCV 12, 28 oktober 1985, 12-1.
- 23) Tweede Kamer, Vergaderjaar 1983-84, 18 206, nrs. 1-2. Zie verder: W. Ellenbroek, Nieuw Koopmanselan bij het cultureel zaken doen, in: De Volkskrant 24 april 1985; A. Gelder, Economie en Cultuur straks twee-eenheid, in: Export Magazine, 2 mei 1984, blz. 5-9; M. Hilebrands, Oude meesters goed voor nieuwe machten, in: Export Magazine 2 mei 1985, blz. 64-66; H. Olink, Kunst voor de koopman, in: Intermediar 25 januari 1985; F. van Puffelen (e.a.), Meer dan een miljard. De economische betekenis van de professionele kunsten in Amsterdam, Amsterdam 1985. Overigens is het onderwerp minder nieuw voor Nederland dan sommigen lijken te veronderstellen, zie J. Pen, Kunst en Commercie, in: Hollands Maandblad 1964-65, blz. 7-10.
- 24) Rijkswijk 1985, blz. 2.
- 25) Staatscourant 2 september 1985, nr. 169, blz. 2.
- 26) Culturele dimensies van Ontwikkelingssamenwerking, Aantekening ten behoeve van de UCV 28 oktober 1985, blz. 1.
- 27) H. Olink, 1985.
- 28) Tweede Kamer, Vergaderjaar 1984-85, 18 469, nrs. 2-3, blz. 56.
- 29) Nationale Unesco Commissie, Cultuurbegrip en cultuurbeleid, Amsterdam 1974.
- 30) M. Mourik, Naar een actief buitenlands cultureel beleid, in: Internationale Spectator 35 (1981), blz. 342-45. Voor de politieke functies van het publiceren van beleidsnota's, zie: U. Rosenthal en A. Ringeling, Regeren door nota's, in: Beleid en Maatschappij 1976, blz. 64-72; A. Hoogerwerf, Een regeringsnota in een beleidsproces: mobilisatie van steun?, in: Beleid en Maatschappij 1976, blz. 73-81.
- 31) J. Voorhoeve, De slinkende rol van Nederland, in: Internationale Spectator 39 (1985), blz. 69-78.
- 32) Door Voorhoeve ontleend aan H. Kissinger, The troubled partnership, New York 1965.

- 33) S. Rozemond, Nederland en de internationale culturele betrekkingen, in: Internationale Spectator 39 (1985), blz. 150-56.
- 34) Zie voor een heldere uiteenzetting van dit probleem: H. v.d. Berg, De structuur van het kunstbeleid, SCP-Cahier 44, Rijswijk 1985.
- 35) F. Hoefnagels en A. Reinders, 1983, blz. 116.
- 36) *ibid*, blz. 136.
- 37) Ministerie van Buitenlandse Zaken, Functies en Taken Voorlichtingsdienst Buitenlandse Zaken, Den Haag 1973.
- 38) R. Kousbroek, In Nederland is aan cultuur weinig behoefte, in: NRC Handelsblad 19 september 1978.
- 39) Ministerie van Buitenlandse Zaken, Holland-Amerika 200, Den Haag 1983, blz. 3.
- 40) Tweede Kamer, Vergaderjaar 1983-84, hfdst. 8, nr. 2, blz. 126.
- 41) Staatssecretaris Bolkenstein, Staatscourant 2 augustus 1985, nr. 169, blz. 2.
- 42) zie Staatscourant 17 januari 1968, nr. 12, blz. 5.
- 43) ACS-115243.
- 44) Jaarboek Buitenlandse Zaken 1973-74, Den Haag 1975, blz. 137.
- 45) Raad voor de Kunst, Nederlands culturele instituten in het buitenland, Den Haag 1984, blz. 2.
- 46) Tweede Kamer, Vergaderjaar 1978-79 (Tweede Nota Internationale Culturele Betrekkingen), 14 206.
- 47) Gecit. in Koninkrijk der Nederlanden, Kunst en cultuurbezit, Den Haag z.j., blz. 9.
- 48) B. de Hoog, De Nederlandse Taalunie: drie werkelijkheden, in: Ons Erfdeel 26 (1983), blz. 1-8; Grensverkeer in de Nederlandse letteren van toen en nu, in: Tijdschrift over Nederlandse Letterkunde 2 (1985, nr. 6; Ontwerp voor een Nederlandse Taalunie, Den Haag 1976.
- 49) De Taalunie, De Nederlandse Taalunie, Den Haag/Brussel 1982, blz. 33.
- 50) Tweede Kamer, Zitting 1980-81, 16 622.
- 51) Voor gedetailleerde beschrijvingen van de structuur en functies van de Taalunie: O. de Wandel, de Nederlandse Taalunie. Hefboom voor taalintegratie, in: Nieuwsbrief Vereniging Nederland in den Vreemde 8 (1984), nr. 29, blz. 6-7; O. de Wandel, Samenwerking Belgische en Nederlandse cultuur een zaak van overheden, in: NRC Handelsblad 4 januari 1986.
- 52) Nederlandse Taalunie, Begroting 1985, Den Haag 1984.
- 53) K. Middelhoff, Het buitenland leert Nederlands, De Tijd 24 augustus 1979; A. van Seggelen, Les études néerlandaises en France, Septentrion 10 (1981), blz. 12-17.
- 54) M. van Tyghem, Vertaling van Nederlandstalige literatuur, Den Haag 1985.
- 55) Delta 1 (1958), blz. 1.
- 56) Commissie Heroriëntatie Overheidsvoorlichting, Openbaarheid openheid, Den Haag 1970, blz. 192.
- 57) Stichting Ons Erfdeel, The Low Countries. Review of Arts and Society in Flanders and the Netherlands. Rapport over een onderzoek, Rekkem/Raamsdonksveer 1984.
- 58) Gegevens ontleend aan Concept Jaarverslag WVC 1985.
- 59) BBC Handbook 1976.
- 60) Radio Nederland Wereldomroep, Uitgangspunten voor het programmabeleid, Hilversum 1976.
- 61) Ontleend aan: Radio Nederland Wereldomroep, Het Nederlandse kortegolf station, Hilversum, z.j.; Radio Nederland Wereldomroep, Jaarverslag 1984, Hilversum 1985.
- 62) Tweede Kamer, Vergaderjaar 1983-84, hfdst. 16, nr. 3, blz. 56.

CASE-STUDIE 2

GROOT-BRITTANNIE: DE BRITISH COUNCIL

3.1 Inleiding

In de afgelopen decennia heeft de British Council voor andere westerse landen model gestaan op het gebied van de culturele betrekkingen. De Council werd opgericht door een democratische regering in een tijd dat - afgezien van Frankrijk - het meeste werk om de verdiensten van het eigen politieke systeem in het buitenland te propageren verricht werden door fascistische of communistische régimes. Doordat de Council al langer dan een halve eeuw bestaat, wekt hij de indruk van een grote continuïteit. Toch is dat bij nadere beschouwing meer schijn dan realiteit.

Het volgende overzicht is in hoofdzaak gebaseerd op periodieke evaluaties van het werk van de British Council door commissies, ingesteld door de Britse overheid. Sommige van de evaluatie-rapporten waren niet direct te raadplegen, zodat voor informatie te rade moest worden gegaan bij de semi-officiële geschiedschrijving over de British Council door Frances Donaldson.¹⁾ Documentatie-materiaal over de ontwikkelingen van de laatste vijf jaren is schaars; voor deze periode moest daarom worden afgegaan op de jaarverslagen van de Council. In tegenstelling tot de gevalstudies over Nederland, Zweden en de Bondsrepubliek Duitsland zijn voor deze studie geen interviews gehouden. Qua structuur is deze studie echter wel degelijk vergelijkbaar met de overzichten van het buitenlands cultureel beleid in de drie andere landen.

3.2 Het begrip "culturele betrekkingen" en zijn historische ontwikkeling in Groot-Brittannië

De Britse regering deed pas in de jaren '40 voor het eerst van zich spreken op het gebied van kunst en cultuur. Een politiek van laissez-faire, een puriteinse traditie van argwaan ten aanzien van de kunsten, en een liberale zorg dat kunst niet ondergeschikt mocht zijn aan overheidsbelangen en -beleid voorkwamen dat de overheid zich op grote schaal met cultuur bemoeide. Pas toen de Britse soevereiniteit gevaar liep, ging men de waarde van het culturele erfgoed beseffen, en ging men dit exploiteren ten behoeve van de oorlogspanning. Zodoende

werd gedurende de Tweede Wereldoorlog de Council for the Encouragement of Music and the Arts (CEMA) opgericht. De oprichting van de CEMA was voorafgegaan door die van de British Council, wiens inspanningen om het buitenland te voorzien van "A national interpretation" aanvankelijk slechts minimaal door de Britse regering gesubsidieerd werden. De eerste voorzitter van de Council, Lord Tyrell, beschreef zijn werk ooit onder de titel "Promotion of the British Outlook" met de volgende woorden:

"Wij zijn van mening dat het onderwijs van de Engelse taal in onze activiteiten een vooraanstaande plaats moet innemen. (...) Maar wij beseffen terdege dat met het aanleren van onze taal slechts de toegang wordt geschapen naar iets veel breders, namelijk naar een waardering van de specifieke Britse bijdrage aan de kunsten en de wetenschappen, aan het onderwijs, en aan die instellingen die de maatschappelijke structuur van ons land vormen, en haar besturen. Ik aarzel niet om te zeggen dat de huidige verwarring en spanning in een groot deel van de wereld een uitstekende gelegenheid én de noodzaak scheidt voor ons om onze visie op het leven aan andere landen te presenteren, opdat zij samen met andere visies een beslissende bijdrage kunnen leveren aan de ideeën die de huidige en toekomstige generaties zullen voortbrengen." 2)

De oprichting van de British Council in 1934 was mogelijk dankzij een subsidie van 5.000 Engelse ponden uit de Schatkist, bescheiden commerciële bijdragen, en particuliere giften. In 1939 was het jaarlijkse budget gegroeid tot \$ 400.000, ofwel ongeveer één-tiende van wat de Franse overheid dat jaar uitgaf aan cultuur, en slechts 2% van de overeenkomstige uitgaven door de Duitse regering.³⁾ In 1940 ontving de British Council een Royal Charter. Zijn taakomschrijving - het propageren van de Britse zaak in het buitenland - was identiek aan die van het nieuw opgerichte ministerie van Voorlichting, waardoor men in elkaars vaarwater terecht dreigde te komen. Een commissie boog zich over dit probleem, en concludeerde daarop dat er een fundamenteel onderscheid tussen het ministerie en de Council bestond: het ministerie van Voorlichting was een oorlogsorganisatie, terwijl de British Council, volgens de commissie, te kenschetsen was als "een permanente instelling belast met de plicht om evenzeer in oorlogs- als in vredes-tijd de Britse idealen en levensopvattingen te verspreiden". De Council moest zijn werk beperken tot het terrein van de cultuur, terwijl het ministerie van Voorlichting programma's van propaganda gericht op het buitenland moest uitvoeren.⁴⁾ De conclusies van de commissie waren evenwel slechts een papieren compromis voor een scherp conflict inzake het voortbestaan van de British Council in oorlogstijd. In deze principiële kwestie verdedigde Sir John Reith, ex-voorzitter van de British Broadcasting Corporation, de BBC, en daarna minister van Voorlichting, in 1940 het volgende standpunt:

"Het is bijvoorbeeld onmogelijk om te zeggen waar culturele activiteiten eindigen en waar propaganda begint, en met zekerheid zijn alle activiteiten van de Council in feite op propaganda georiënteerd en daarvoor van betekenis. Bovendien, hoezeer propaganda-motieven of overheids-controle ook ontkend worden, betwijfel ik dat men in het buitenland hierin gelooft. Ondanks de grondwettelijke onafhankelijkheid van de BBC, [bijvoorbeeld], geloofden buitenlanders zelfs in vreedstijd dat het een instrument in handen van de regering was." 5)

De voorzitter van de British Council Lord Lloyd of Dolobran, bracht hiertegen in:

"Het is een fundamentele paradox dat het politieke effect van culturele propaganda toeneemt naarmate die propaganda meer wordt losgekoppeld van politieke propaganda. (...) Het negeren van dit principe waarvan de geldigheid in de ervaringen van onszelf en van propaganda-specialisten in het buitenland al talloze keren bewezen is, is vragen om mislukking. De aanwezigheid van overheids-controle, of het vermoeden ervan, is niet van invloed op deze zaak: ik ben ervan overtuigd dat het bestaan van een dergelijk vermoeden met betrekking tot de BBC niet als een argument beschouwd kan worden om de BBC aan de regering ondergeschikt te maken, evenmin als kan worden beargumenteerd dat, omdat The Times in het buitenland beschouwd wordt als een officiële krant, zij dat daarom net zo goed ook kan worden." 6)

Het leidend beginsel van de British Council was te voorkomen dat men de organisatie in het buitenland zou opvatten als een officiële overheids instantie. De Council was namelijk bang dat dit de activiteiten in gevaar zou brengen, omdat deze dan als propagandistisch afgedaan zouden kunnen worden. Tegelijkertijd benadrukte de Council de voordelen die de activiteiten opleverden voor Groot-Brittannië. Hij schilderde zichzelf bijvoorbeeld in het Jaarverslag over 1944 af als wegbereider voor de uitbreiding van de handel. The British Council, zo wordt vermeld, "is een organisatie met wereldwijde activiteiten om de 'goodwill' ten aanzien van Groot-Brittannië te bevorderen, en om de weg te banen voor Britse overzeese handel in het na-oorlogse tijdperk".⁷⁾ Waarschijnlijk was een dergelijke verklaring hoofdzakelijk ingegeven door bezorgdheid over de onzekere toekomst van de Council.

In tien jaar was de British Council sterk gegroeid; tussen 1934-35 en 1944-45 nam de jaarlijkse begroting toe van 5,000 Pond Sterling tot 3,5 miljoen Pond. Deze snelle groei is te verklaren uit de functie van de Council in oorlogstijd: tijdens de Tweede Wereldoorlog fungeerde hij voornamelijk als instrument om de sympathie van de neutrale en de Geallieerde landen voor "het Britse" te veroveren en te behouden. Maar al in november 1944 beschouwde premier Winston Churchill de British Council als "stellig één van de eerste objecten rijp voor inkrimping zodra de oorlog beëindigd is".⁸⁾

Na een kritisch onderzoek werd het eerste na-oorlogse budget van de Council verlaagd tot 2,8 miljoen Pond Sterling.⁹⁾ Het ministerie van Voorlichting werd

weliswaar opgeheven maar niet geheel ontmanteld, aangezien zijn overzeese vertegenwoordigingen werden overgenomen door het ministerie van Buitenlandse Zaken, en er in Londen een "Central Office of Information" werd opgericht. In 1946 werd het functioneren van de British Council opnieuw geëvalueerd. Dit leidde tot een verlenging van zijn mandaat met vijf jaar. Ter voorkoming van dubbelres in de activiteiten werd de Council opgedragen zich uitsluitend bezig te houden met onderwijs en cultuur; de algemene voorlichting over Groot Brittannië in het buitenland moest hij overlaten aan de nieuw ingestelde British Information Services.¹⁰⁾ De taak van laatstgenoemde werd omschreven als de presentatie in andere landen van "een representatief beeld van het Britse politiek beleid, van de Britse instituties, en van de Britse 'way of life'". Een helder onderscheid tussen "politiek" en "cultureel" werd hierbij overigens niet gemaakt.

3.2.1 De periode na W.O. II

Na de oorlog zag de British Council zich voor de taak geplaatst de culturele en wetenschappelijke communicatie, die door de oorlog was verstoord, weer te herstellen. De opkomst van de Koude Oorlog zou dit streven echter al snel bemoeilijken. Sir Alexander Cadogan, staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, richtte zich begin 1945 in een brief aan de voorzitter van de Council:

"Onze mogelijkheden om directe politieke invloed uit te oefenen zullen in de meeste Oosteuropese landen waarschijnlijk beperkt zijn. Daarom zullen middelen voor de indirecte beïnvloeding, zoals het lange-termijn werk van de British Council, erg waardevol zijn." 11)

Nadat in West-Europa de overwinning over de As-mogendheden een feit was, kon de British Council voortbouwen op veel goodwill. Een politiek waarnemer, Richard Auty, schreef hierover:

"De Council keerde terug in Europa in het kielzog van de Geallieerde legers, en legde Frankrijk en Italië al in 1944 weer open, dus voordat de oorlog voorbij was. Onder de bevrijders was de Council het meest geliefd en het meest gerespecteerd. Hij vertegenwoordigde de continuïteit van Europa's cultureel verleden dat overal onderbroken was geweest door fascisme, oorlog, en bezetting. (...) De hervormingen van de nieuwe Labour-regering werden nauwgezet gadeslagen door mensen die zelf op zoek waren naar modellen voor hun eigen sociale wederopbouw....

Afgezien van de Sovjet-Unie, waar hij geen toestemming kreeg voor zijn activiteiten, was de Councils invloed in Europa enorm. Van Boedapest en Ankara tot Parijs en Lissabon organiseerde een netwerk van kantoren en instituten studie-bezoeken en cursussen in Groot Brittannië - en vaak ook plaatselijk - voor duizenden onderwijzers, geleerden, en andere specialisten die gedurende de lange oorlogsjaren gehunkerd hadden naar contacten. De Council wist met grote doeltreffendheid gebruik te maken van Englands belangrijkste winstpunt, namelijk haar immense populariteit. Het was een schoolvoorbeeld van het principe van voortbouwen op succes." 12)

Omstreeks 1947 was de euforie echter verdwenen. De Britse economie was een instorting nabij, hetgeen aanzienlijke bezuinigingen in de collectieve uitgaven noodzakelijk maakte. In Oost-Europa tolereerden de autoriteiten slechts nog symbolische presentaties van Westerse cultuur-producten aan de bevolking, waardoor het werk van de British Council in sommige landen bijna, en in andere helemaal onmogelijk werd.¹³⁾ En weliswaar niet om politieke, maar om financiële redenen moest de Council zich uit een aantal steden in West-Europa en Latijns-Amerika (meestal niet de hoofdsteden) volledig terugtrekken, en in andere steden zijn activiteiten aanmerkelijk beperken.

Deze beperking van de werkzaamheden in Europa betekende een her-oriëntatie in het werk van de British Council. Toen in de jaren vijftig het proces van dekolonisatie versneld plaatsvond, gingen de activiteiten van de Council zich concentreren op de koloniale landen en de landen van het Gemenebest. De nieuwe welvaart bood de gelegenheid om het werk van de Council uit te breiden. Het Engels stond op het punt om de belangrijkste wereldtaal te worden, waardoor het taalonderwijs nieuwe kansen bood de positie van Engeland in het buitenland te verbeteren. De band tussen de taal en sympathie voor Engeland werd door één van de commissies die de Council evalueerde, de Drogheda Commissie, in 1954 als volgt verklaard:

"Kennis van de Engelse taal leidt tot de wens Engelse boeken te lezen, met Engelse mensen te spreken, en te leren over het Engelse leven, of een bepaald aspect ervan. Voor de studie in vele takken van wetenschap en van technologie, en natuurlijk ook voor de studie van Engelse literatuur, geschiedenis, en de Engelse instituties, is kennis van het Engels tegenwoordig inderdaad bijna onmisbaar. Buitenlanders die zich de moeite van het Engels-leren hebben getroost zijn daarom meestal blij om bij een Brits Instituut of een "Anglophile Society" te horen. Dergelijke instellingen bieden hun kwalitatief hoogwaardige bibliotheken met Engelstalige boeken en tijdschriften die in veel landen nergens anders verkrijgbaar zijn. Om succesvol te zijn moet een Instituut of een Vereniging echter tevens een club-atmosfeer ontwikkelen waarin lezingen, filmvertoningen, recitals, het voorlezen van toneelstukken en andere 'culturele activiteiten' alle hun aandeel hebben. (...)

Het Instituut is eveneens het hoofdkantoor van waaruit de Directeur van de British Council en zijn medewerkers zich systematisch inspannen om contacten te leggen en te onderhouden met vooraanstaande personen op educatief, wetenschappelijk, en cultureel gebied aan de universiteiten, bij de overheid, en bij andere instellingen in de gastlanden. Op verzoek stuurt het Instituut films, lezingen, boeken, tijdschriften, enzovoorts naar deze instanties, waardoor het de invloed van de Council over een groot gebied verspreidt. (...)

Als gevolg van al deze contacten binnen en buiten het Instituut zullen de Council-Representatives in het buitenland veel verzoeken ontvangen van mensen - sommige reeds uitblinkend in hun beroep, anderen in het post-academisch onderzoek - die Groot-Brittannië willen bezoeken, meestal ten einde een bepaald onderwerp nader te onderzoeken. Uit dit gezelschap worden de bezoekers gekozen (...) wier ondersteuning de moeite waard geacht wordt, evenals de British Council-geleerden en de beurs-ontvangers. In

Groot-Brittannië onderhoudt de Council een organisatie voor de begeleiding van de verschillende categorieën van bezoekers, waarvan velen overigens zelf hun onkosten dragen en alleen behoefte hebben aan materiële voorzieningen. (...)

Aldus, alhoewel de methode geenszins politiek is, levert zij uiteindelijk naar alle waarschijnlijkheid aanzienlijke commerciële en politieke voordelen op. Omdat deze zich echter pas na verloop van jaren voordoen, moet het werk van de British Council in wezen beschouwd worden als een lange-termijn investering." 14)

Samenvattend kan men concluderen dat de verhouding tussen voorlichting, culturele zaken, en propaganda ingewikkeld is, zoals de discussie over de rol van de British Council illustreert. Oorspronkelijk werd de British Council opgericht als tegenwicht voor de propaganda in vredetijd van Duitsland en Italië. In de Tweede Wereldoorlog werd in Groot-Brittannië het ministerie van Voorlichting opgezet, maar ondanks de meer neutrale naam waren zijn taken in feite dezelfde als die van de "Director of Propaganda to Enemy Countries" tijdens de Eerste Wereldoorlog. De activiteiten van de British Council werden aanzienlijk uitgebreid door de Britse regering omdat zij de Engelse invloed in het buitenland versterkten. De British Council was geneigd zichzelf als een niet-politieke organisatie te beschouwen, omdat hij niet fungeerde als spreekbuis van de regering; maar juist deze onafhankelijkheid maakte de Council politiek goed bruikbaar voor de Britse overheid. En toen de dekolonisatie eenmaal goed op gang kwam zag men de uitbreiding van het werk van de British Council als een middel om een tastbare Britse invloed in de Derde Wereld na de beëindiging van haar politieke dominantie, te handhaven.

In één van de evaluatie-rapporten aan de Britse regering inzake de overzeese vertegenwoordiging wordt de verhouding tussen voorlichting en cultureel werk in internationale betrekkingen als volgt besproken:

"Het moet niet alleen de taak van de overzeese voorlichtingsdiensten [= British Information Services, BBC External Broadcasting Services, en de British Council - AS] zijn om het Britse beleid in het buitenland te verklaren en te ondersteunen, maar ook, om zo actief mogelijk te informeren over de Britse cultuur, taal, en prestaties. "Propaganda" zou een gepast woord zijn voor deze functie, als het niet zo'n ongunstige connotatie had. Doeltreffende overzeese voorlichtingsdiensten zijn een belangrijk onderdeel van ons arsenaal. Op het gebied van de propaganda moet men zich net zo competitief opstellen als in de politiek of in de internationale handel. Terughoudendheid betekent eenvoudigweg dat van een goede gelegenheid geen gebruik gemaakt wordt. Anderzijds moet men niet vergeten dat ongehoofwaardige propaganda ineffectief of zelfs contra-productief is. (...) Selectiviteit in de methode is van het hoogste belang." 15)

3.3 Motiveringen van het cultureel beleid

In de vorige paragraaf over de geschiedenis van de British Council en over het concept van culturele betrekkingen en de Britse ervaringen terzake, zijn reeds diverse motiveringen van het beleid aan de orde geweest. Hier worden de bevindingen van de verschillende evaluatie-commissies die het werk van de British Council hebben geëvalueerd, aan een nadere beschouwing onderworpen.

Halverwege de jaren dertig werden de doelstellingen van de British Council voor het eerst geformuleerd. Uit de vergelijking van deze globale taakomschrijving met die uit de jaren zeventig blijkt dat zij sindsdien niet veel veranderd is:

1935:"- De bevordering in het buitenland van een bredere waardering van de Britse beschaving en cultuur, door het aanleren van de Engelse taal aan te moedigen, en zodoende de kennis van de Engelse literatuur en van de Engelse bijdragen aan muziek en aan de kunsten, de wetenschap, het filosofisch denken en aan de politieke praktijk te verbreden en verdiepen;
- De aanmoediging van culturele en educatieve uitwisselingen tussen Groot-Brittannië en andere landen, en met betrekking tot de educatieve uitwisseling, het bevorderen van de studie en stages van studenten aan Britse onderwijsinstellingen, technische bedrijven, en fabrieken, evenals het stimuleren van bezoeken van studenten uit Groot-Brittannië aan het buitenland;
- Mogelijkheden creëren om de Britse culturele traditie in Canada en Nieuw-Zeeland te onderhouden en te versterken;
- Het garanderen van de continuïteit van het Britse onderwijs in de koloniën en in de overzeese gebiedsdelen." 16)

1977:"A. De bevordering van een bredere kennis in het buitenland van Groot-Brittannië, haar instituties, en haar volkeren;
B. De ontwikkeling van culturele en educatieve betrekkingen tussen Groot-Brittannië en andere landen;
C. De bevordering van het onderwijs en van het gebruik van de Engelse taal in het buitenland;
D. Het tot stand brengen en uitvoeren van culturele en educatieve programma's in het kader van de officiële culturele verdragen met West-Europese landen, en het assisteren bij de onderhandelingen over, en het uitvoeren van verdragen met de regeringen van Oost-Europese landen;
E. Meewerken aan de voorbereiding en de uitvoering van programma's voor educatieve hulp aan ontwikkelingslanden;
F. De werving, coördinatie, en, indien van toepassing, het beheer van betaalde onderwijs-projecten van professioneel belang voor Groot-Brittannië." 17)

Aanvankelijk waren de activiteiten van de Council in het buitenland in hoge mate gebaseerd op verspreiding van de Engelse taal, en strekten zij zich derhalve niet uit tot de Verenigde Staten. Pas in 1946 werden vestigingen opgezet in Canada, Nieuw Zeeland, en Australië, nadat de taken van de British Council opnieuw bepaald en afgebakend waren van die van de British Information Ser-

vices. In de nieuwe richtlijnen van juni 1946 werd de taak van de British Council omschreven als "het bevorderen van onderwijs in de Engelse taal op langere termijn, van de kunsten en wetenschappen, en van de Britse instituties".¹⁸⁾

In 1954 beval de Drogheda Commissie een verschuiving aan in het werk van de British Council van culturele naar educatieve activiteiten, van de export van kunst-tentoonstellingen en tournees van orkesten en toneelgezelschappen naar de verdere uitbreiding van het onderwijs van de Engelse taal in Afrika en Azië.¹⁹⁾

De Commissie was zeer pragmatisch over de gebruiksmogelijkheden van cultuur, en was van mening dat de doeltreffendheid van het werk van de Council in ieder afzonderlijk land afhing van vijf factoren:

1. De aard en de omvang van de Britse politieke en commerciële belangen in het land;
2. De opstelling van de hoger-opgeleiden in het land ten aanzien van Groot-Brittannië;
3. De mogelijkheden voor afgestudeerden en toonaangevende personen in het onderwijs en in culturele aangelegenheden om politieke invloed uit te oefenen;
4. De omvang van het gevaar van communisme, in het bijzonder op universiteiten en onder intellectuelen, en de mate waarin het werk van de Council dit gevaar zou kunnen verminderen;
5. De behoefte aan culturele en educatieve contacten met Groot-Brittannië (inclusief de wens om de Engelse taal te leren), en de mate waarin aan deze wensen tegemoet kon worden gekomen met particuliere initiatieven, dan wel ondersteuning van de overheid was vereist.²⁰⁾

Het rapport van de Drogheda Commissie werd opgesteld in een tijd van ingrijpende veranderingen in de Derde Wereld en in het kielzog van de Koreaanse Oorlog, dat wil zeggen op het hoogtepunt van de Koude Oorlog. Men was bang dat nieuwe landen in het zuidelijk halfrond ten prooi zouden vallen aan communistische infiltratie als men niet met intensieve propaganda probeerde de leiders van deze landen te beïnvloeden.

De heroriëntering die met het Drogheda rapport werd geïntroduceerd, kreeg een vervolg in het rapport van de Commissie Hill in 1957, welke de afspiegeling vormde van de beslissingen van de Britse regering van dat jaar. De opsteller van het rapport van de Commissie had zich laten inspireren door het "Teaching of English Overseas" (TEO)-rapport van 1956, dat voorspelde dat het Engels binnen één generatie een wereldtaal, een lingua franca, zou zijn. Als producent van die

taal had Groot-Brittannië de mogelijkheid om haar als exclusief goed op de wereldmarkt te verhandelen, zo suggereerde het TEO-rapport:

"Engels is (...) een export-artikel dat naar alle waarschijnlijkheid de export van allerlei andere artikelen zal stimuleren - Britse adviseurs en techniciëns, Brits technisch en universitair onderwijs, Britse goederen en fabrieken, en Britse investeringen. Met inspanningen gericht op de toename van het aantal potentiële klanten die in het Engels gestelde technische literatuur en reclame-materiaal kunnen lezen zijn duidelijke commerciële voordelen te behalen." 21)

Teneinde tegemoet te komen aan de vraag naar Engels taalonderwijs in het buitenland, achtten de opstellers van het Hill-rapport het van belang om buitenlandse leraren naar Groot-Brittannië te halen door middel van studiebeurzen zodat zij daar een opleiding in de Engelse taal zouden kunnen volgen.²²⁾

In de jaren zestig had het Duncan Rapport opnieuw een her-oriëntering tot gevolg. Tegen de achtergrond van de Britse wens om lid te worden van de Europese Gemeenschap vond men dat de British Council het zwaartepunt van zijn activiteiten moest verleggen naar West-Europa, een gebied dat sinds het einde van de jaren veertig min of meer was verwaarloosd. Tevens benadrukten de door Sir Val Duncan opgestelde richtlijnen opnieuw het belang van culturele manifestaties.²³⁾

Het Duncan Rapport omschreef de doelstellingen van de British Council als volgt:

"De fundamentele taken van de British Council zijn de bevordering van een bredere kennis van Groot-Brittannië; de bevordering van het onderwijs en het gebruik van de Engelse taal; en de ontwikkeling van nauwere culturele betrekkingen met andere landen (bijvoorbeeld door middel van bezoeken en uitwisselingen van studenten en wetenschappers, en door kunst- en cultuurmanifestaties)." 24)

Met betrekking tot de "culturele presentatie" van Groot Brittannië in het buitenland staat er in het rapport:

"Culturele presentatie is een integraal deel van het hele scala van Englands vertegenwoordigende activiteiten overzee, en kan niet zinvol losgekoppeld worden van deze andere activiteiten. Wij betwijfelen niet dat de British Council voor Groot-Brittannië een steeds belangrijker instrument zal worden voor het uitdragen van haar belangen en van haar nieuwe benadering van internationale betrekkingen [d.w.z. niet langer als wereldmacht met belangen die verder reiken dan het Suez-Kanaal]. Dat betekent niet dat de Council de verantwoordelijkheden van de gezantschappen belast met de directe vertegenwoordiging van de Britse belangen, over kan of moet nemen. De Council kan zich duidelijk niet bezighouden met export-bevordering, bijvoorbeeld. Evenmin moet hij op wat voor manier dan ook gezien worden als een spreekbuis voor het uitdragen van het regeringsbeleid. Pogingen om de Council als zodanig te gebruiken zouden ongetwijfeld afbreuk doen aan zijn status van culturele organisatie wier activiteiten niet onder controle staan van de regering. De doelen van de British Council zijn van nature meer diffuus en van langere termijn, maar niettemin van groot belang. Naarmate Groot-Brittannië zich van politieke en militaire betrekkingen naar andere manieren wendt om haar aanwezigheid kenbaar te maken aan andere landen,

in het bijzonder buiten West-Europa en het Noord-Atlantische gebied, wordt het nodig andere vormen van contact met regeringen en volkeren meer te ontwikkelen. In onze opvatting zal de British Council, evenals de External Services van de BBC, een vooraanstaande plaats innemen in deze benadering. De Council is in een goede positie om de speciale status van de Engelse taal te gebruiken om een breder publiek te interesseren in zowel de Britse doelen en aspiraties voor de toekomst, als in haar verleden en haar cultuur. Bovendien heeft de Council het belangrijke voordeel dat het merendeel van zijn activiteiten geconcentreerd zijn op de hoger-opgeleiden, die waarschijnlijk de meest invloedrijke lagen van de overzeese samenlevingen vormen." 25)

De toegenomen aandacht voor West-Europa kwam niet alleen voort uit de Britse wens toe te treden tot de EG. Andere activiteiten van de Britse overheid, hoofdzakelijk van het Ministry of Overseas Development, liepen al enige tijd parallel aan die van de British Council, en vormden een garantie voor de Britse invloed in de Derde Wereld. In het Mark/Phillips-Rapport werd een regeling voorgesteld waarin de British Council met zijn deskundigheid in educatieve hulp een rol werd gegeven in zaken die in nauw verband stonden met die van het Ministry of Overseas Development. Sinds de jaren zeventig is de British Council de facto coördinator van het educatieve werk overzee, waarbij hij andere Britse vestigingen in onderwijs-zaken adviseert.²⁶⁾

3.3.1 Recente ontwikkeling

In 1977 vond opnieuw een officiële beoordeling van de British Council plaats, ditmaal door de Central Policy Review Staff (Berill Report).²⁷⁾ In zijn Rapport, geschreven in een periode van neergang in de Britse economie, stelde de Commissie dat "de macht en invloed van een land in wezen bepaald worden door haar economische prestaties" en dat "diplomatieke activiteit en internationale 'public relations' deze realiteit nauwelijks kunnen verdoezelen".²⁸⁾ In het Berill Rapport werd aanbevolen om de British Council af te schaffen, of, indien men dit te ver vond gaan, aanzienlijk in te krimpen. De auteurs uitten hun scepsis ten aanzien van de destijds veelgehoorde uitspraak dat "de belangen van een land gediend kunnen worden door andere landen bewust te maken van zijn waarden in het algemeen, en meer specifiek van zijn literatuur, muziek, schilderkunst, zijn wetenschappelijk, medisch, en technologisch onderzoek, en zijn bijdragen aan de humaniora en de sociale wetenschappen". Daarom vonden zij dat aan het soort algemene presentatie van Groot-Brittannië waar de British Council voor stond slechts een lage prioriteit moest worden toegekend. Als alternatief voor de volledige afschaffing van de British Council stelde de C.P.R.S. de sluiting voor van de overzeese vestigingen. De British Council zou dan een semi-autonome instelling

kunnen worden met slechts één vestiging in Londen, aldus de C.P.R.S.²⁹⁾ De scepsis van de C.P.R.S. betreffende de waarde van culturele invloeden in internationale betrekkingen en de nogal technocratische aanbevelingen leidde tot luidde protesten van belanghebbende partijen en de media. De vice-voorzitter van de British Council, Lord Goodman, ging zelfs zover de C.P.R.S. te beschuldigen van "anti-humanistische vooringenomenheid".³⁰⁾

In 1978 reageerde de Britse regering in een Witboek. Zij bleek niet bereid de aanbeveling van het Berill Rapport om de British Council af te schaffen over te nemen. In de verantwoording stelde zij:

"Ondanks dat de waarde van deze categorie van activiteiten [educatief en cultureel werk] niet in getallen uit te drukken is, gelooft de regering toch dat zij een specifieke en waardevolle rol speelt in de presentatie van Groot-Brittannië in het buitenland, in de bevordering van betrekkingen met andere landen, alsook in het stimuleren van het gebruik van de Engelse taal. (...) Om een coherent beleid te voeren zijn bemoeienis en ondersteuning van overheidswege onontbeerlijk. De British Council is één van de middelen, en zal één van de middelen blijven, om de nationale belangen van Groot-Brittannië op lange termijn te bevorderen." 31)

Noch het Berill Rapport, noch de repliek van de regering verschaften harde criteria om de rol van culturele zaken in internationale betrekkingen te beoordelen. Het Witboek van de regering wees er slechts op dat Frankrijk en de Bondsrepubliek meer uitgaven dan Engeland aan educatieve en culturele activiteiten. Deze opmerking stond trouwens ook al in het Berill Rapport, door de auteurs echter voorzien van een voorbehoud vanwege de twijfelachtige vergelijkbaarheid van de cijfers (de takenpakketten van de Franse en Duitse instellingen op dit gebied zijn namelijk verschillend van de Britse activiteiten).³²⁾

Ondanks de negatieve evaluatie van het Berill Rapport wist de British Council in de discussie rond het Rapport zijn positie enigzins te consolideren. Meteen daarop werd de organisatie echter geconfronteerd met de bezuinigingen van de in 1979 aangetreden conservatieve regering. In vier jaar tijd moest de Council zijn uitgaven inkrimpen met 18%, van 41,4 miljoen Pond Sterling in 1980/81 tot 38,0 miljoen Pond Sterling in 1983/84 (cijfers gecorrigeerd voor inflatie).³³⁾

In het begin van de jaren tachtig werd de British Council opnieuw beoordeeld - de tiende keer in dertig jaar -, ditmaal door een commissie onder leiding van Lord Seebohm. Haar conclusie was aanmerkelijk positiever dan die van de C.P.R.S.³⁴⁾ De tekortkomingen van de British Council waren niet in eerste instantie de schuld van de Council zelf, schreef Lord Seebohm, maar van zijn positie binnen de Britse bureaucratie op het gebied van de internationale betrekkingen:

"De relaties tussen de Council en andere afdelingen van de overheid lijken slecht omschreven. Dientengevolge worden zijn instrumentele behoeften en financiële regelingen niet altijd goed begrepen. (...) In het algemeen lijkt de begeleiding die de Council krijgt van het FCO [het Foreign and Commonwealth Office] veeleer reactief en geconcentreerd op korte in plaats van op lange termijn, ten koste van een meer algemeen buitenlands cultureel beleid. (...) De relatie met de Overseas Development Administration (ODA) is eveneens onbevredigend." 35)

De Council zelf kreeg ook enige kritiek te verduren vanwege zijn geïntensiverde pogingen om inkomsten te verwerven met onderwijs- en advies-activiteiten die buiten zijn hoofddoelstellingen vielen.³⁶⁾ Maar tegen de achtergrond van de inkrimpingen op last van de nieuwe conservatieve regering, waren deze pogingen om zichzelf te financieren door middel van direct Engels-onderwijs [Direct Teaching of English (DTE)], en betaalde educatieve dienstverlening [Paid Educational Services (PES)] alleszins begrijpelijk.

3.3.2 Conclusie

Als men de geschiedenis van de British Council over de afgelopen vijftig jaar overziet, is het aantal her-oriënteringen waaraan de Council zich heeft moeten onderwerpen om te overleven aanzienlijk. In een terugblik op de geschiedenis van de British Council op de vooravond van haar vijftigste verjaardag klaagde een hoge Britse ambtenaar over "het gebrek aan ernst, de ambivalentie, de onzekerheden en de tegenstellingen waarmee opeenvolgende Britse regeringen tegen het hele domein van culturele diplomatie hebben aangekeken".³⁷⁾ Het feit dat wel de kosten, maar niet de baten van culturele diplomatie nauwkeurig gemeten kunnen worden heeft de British Council altijd parten gespeeld. In het Berill Rapport stellen de auteurs:

"We zijn ervan overtuigd dat als ministers vanuit het niets de instrumenten ter uitvoering [van de culturele diplomatie] hadden moeten ontwerpen, (...) zij niet de British Council hadden uitgevonden." 38)

Desalniettemin waren zij niet in staat een model voor een betere structuur van het buitenlands cultureel beleid te bieden.

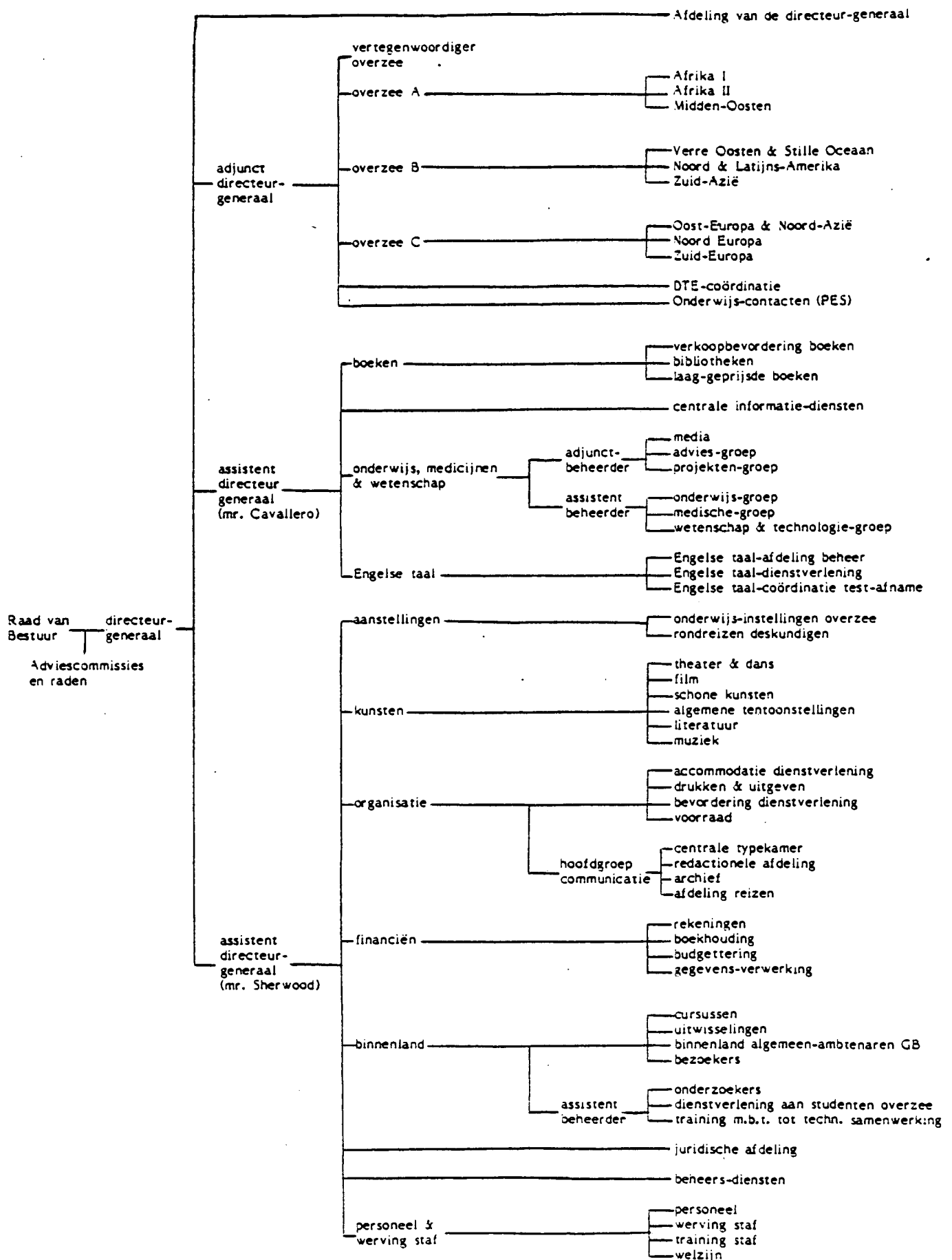
Na dit overzicht van de wisselende motiveringen van de Britse culturele diplomatie beschrijven wij nu de organisatie van de British Council.

3.4 De organisatie van het cultureel beleid

De British Council is een niet-politieke, semi-autonome instantie zonder winst-oogmerk, die in Groot-Brittannië geregistreerd staat als liefdadigheidsinstelling. Alhoewel hij werd opgericht door de Britse overheid, is de Council alleen verantwoording verschuldigd aan een onafhankelijke Raad van Commissarissen. Inhoudelijk is de organisatie autonoom in zijn functioneren. Financieel staat hij daarentegen wel onder toezicht van de Britse overheid, omdat hij praktisch geheel door de Britse staat gefinancierd wordt. Momenteel bestemt het Foreign and Commonwealth Office (FCO) 14% van zijn budget voor de British Council. Het andere ministerie dat voornamelijk betaalde voor de activiteiten van de British Council was het Ministerie of Overseas Development, totdat dit in 1979 zijn ministeriële status verloor en onder de naam "Overseas Development Administration (ODA)" een afdeling van het ministerie van Buitenlandse Zaken werd. Binnen de richtlijnen die de Council met deze twee donoren overeengekomen is, kan hij zelf beslissen over de besteding van de toegekende subsidies. Bovendien ontvangt de Council inkomsten in de vorm van administratie-kosten die hij berekent voor werk in opdracht van zowel Britse als internationale organisaties op het gebied van ontwikkelingssamenwerking (bijv. de ODA resp. de Wereldbank). Ook ontvangt de Council aanzienlijke inkomsten uit directe onderwijs-activiteiten en uit educatieve dienstverlening.³⁹⁾ Tussen 1975 en 1980 verdriedubbelde dit zelf-verdiende inkomen tot meer dan 20 miljoen Pond Sterling.⁴⁰⁾ In 1983/84 ontving de British Council 74 miljoen Pond Sterling aan overheids-subsidies, terwijl zijn totale budget meer dan 180 miljoen Pond bedroeg.⁴¹⁾

De organisatorische structuur van de British Council is weergegeven in figuur 5.

Figuur 5. Organisatiestructuur van de British Council

De Raad van Commissarissen is samengesteld uit hoge ambtenaren van de subsidiërende ministeries, de ministeries van Wetenschappen & Onderwijs en van Handel, en vertegenwoordigers van Schotland en Wales. Deze kernleden van de Raad selecteren op hun beurt extra Raadsleden afkomstig van de universiteiten, de grote politieke partijen, de belangrijkste culturele en wetenschappelijke instellingen, en de industrie en vakbonden. Uit hun midden benoemen zij gezamenlijk een voorzitter voor een periode van drie tot vijf jaar; de minister van Buitenlandse Zaken moet deze benoeming goedkeuren. De voorzitter van de Raad delegeert de dagelijkse leiding aan een directeur-generaal, een publieke functie met een ambtsperiode van vijf jaar. Momenteel wordt deze functie bekleed door Sir John Burgh, voorheen ambtenaar op het ministerie van Handel. Hij wordt bijgestaan door een adjunct-directeur en twee onder-directeurs-generaal, die ieder de leiding hebben over een aantal afdelingen. De Raad wordt bijgestaan door 15 advies-commissies, waarvan twee voor Schotland en Wales, terwijl de overige 13 commissies verschillende sectoren van het culturele leven vertegenwoordigen.⁴²⁾

De momenteel actieve commissies beslaan de volgende gebieden:

- 1) de beeldende kunsten
- 2) muziek
- 3) podiumkunsten
- 4) medicijnen
- 5) wetenschap
- 6) techniek en technologie
- 7) export van boeken
- 8) Engels taalonderwijs
- 9) bibliotheken
- 10) uitgeverijen
- 11) landbouw en veeartsenij
- 12) internationale samenwerking in het hoger onderwijs, en
- 13) films, televisie en video. ⁴³⁾

De British Council heeft een Binnenlandse en een Buitenlandse Dienst. Het hoofdkantoor staat in Londen en het merendeel van de 15 Britse, Schotse, en Welse instituten zijn gevestigd in de grote steden en in steden met veel buitenlandse studenten. Verder heeft de British Council ongeveer 140 kantoren, bijkantoren, en bibliotheken in 81 landen, met name in vroegere Britse koloniën. Er zijn 32 bureaus en kantoren in Afrika en het Midden-Oosten, 17 in het Verre Oosten, Zuid-Azië en op de eilanden in de Stille Oceaan, 18 in West-Europa en Noord-Amerika, 6 in Oost-Europa en de Sovjet-Unie, en 7 in Latijns-Amerika.⁴⁴⁾ In 1983/84 bedroeg het aantal stafmedewerkers 4.166, waarvan er 1.612 in Groot-Brittannië werkten (in meerderheid op het hoofdkantoor). Van de buitenlandse staf van 2.554 hadden iets meer dan 10% (299) Londen als standplaats, terwijl de overige 2.255 verbonden waren aan overzeese vestigingen.⁴⁵⁾ Alhoewel het per-

soneel van de British Council in principe geen diplomatieke status bezit, zijn er een aantal uitzonderingen op deze regel, hoofdzakelijk als gevolg van lokale omstandigheden.⁴⁶⁾ In sommige landen is de vertegenwoordiger van de British Council zelfs direct gestationeerd op de Britse ambassade en heeft hij de rang van cultureel attaché (met name in Moskou, Praag, Boekarest, en in Peking).⁴⁷⁾ Een andere reden waarom de Britse diplomatieke missies en de British Council gedwongen zijn tot nauwere samenwerking moet gezocht worden in het bezuinigingsbeleid van de late jaren zeventig en in de beleids-aanbevelingen in het Berill Rapport.⁴⁸⁾

Toch is de autonomie van de British Council door deze ontwikkeling niet wezenlijk aangetast, al zijn de verhoudingen tussen de vestigingen van de Council in het buitenland en de ambassades ter plekke enigzins ambivalent. In dit opzicht is één van de aanbevelingen in het Rapport Seebohm relevant:

"Hare Majesteits ambassadeurs moeten de onafhankelijkheid van de Council in zijn dagelijks werk hooghouden, ongeacht of de buitenlandse functies van Council-medewerkers diplomatieke status genieten of niet. Uiteraard moeten de vertegenwoordigers van de Council hun eigen beleid formuleren met speciale aandacht voor de politieke, commerciële, en andere belangen van Groot-Brittannië, en moeten zij hierover regelmatig overleg plegen met de ambassadeur. Dit is reeds algemeen gebruik en de contacten over en weer zijn over het algemeen uitstekend, zowel in Londen als in het buitenland."⁴⁹⁾

De Council is voor meer dan 80% van zijn inkomen afhankelijk van het Foreign and Commonwealth Office. De organisatie is door de overheid gemachtigd om uit naam van de regering verdragen met andere landen te sluiten.⁵⁰⁾ In de visie van de Britse regering is de Council een onderdeel van de vertegenwoordiging van het Verenigd Koninkrijk in het buitenland. Aangezien de Council tevens over andere, meer directe middelen beschikt om invloed uit te oefenen, heeft de regering de relatieve zelfstandigheid van de British Council echter nooit willen inperken. Daarentegen heeft de financiële afhankelijkheid van de British Council er wel toegeleid dat de vroegere onafhankelijkheid is verminderd, en dat de Council gedwongen is taken op zich te nemen waarvoor hij oorspronkelijk niet bedoeld was. Een duidelijk voorbeeld daarvan is zijn rol als export-bevorderende instantie; ook hierover bevatte het Rapport Seebohm waarschuwend opmerkingen:

"In het bijzonder overwogen wij de rol die de Council zou moeten spelen in de export-bevordering, waarbij wij opmerkten dat de Council de laatste jaren onder toenemende druk is komen te staan van exporteurs (speciaal op educatief gebied) om Britse firma's op alle mogelijke manieren behulpzaam te zijn. In oktober 1980 kwam de Council aan deze druk tegemoet door zijn vertegenwoordigers op te dragen Britse exporteurs zoveel mogelijk te helpen, voor zover hun andere verplichtingen dat toelieten. (...) Wij juichen deze ontwikkeling toe, maar achten tevens een waarschuwend geluid op zijn plaats. Naar onze mening zou het onjuist zijn voor de Council om te denken

dat het zijn plicht is de Britse export te bevorderen ten koste van werk dat hem meer direct aangaat. Het centrale doel van de British Council is niet (zoals wel is gesuggereerd) "om Britse bedrijven op alle mogelijke manieren te helpen", maar om de Britse belangen te vertegenwoordigen en om in het buitenland begrip en waardering voor Groot-Brittannië te scheppen. Hulp aan Britse bedrijven moet incidenteel en ondergeschikt aan de doelstellingen omschreven in het Charter blijven." 51)

3.5 Activiteiten

3.5.1 Taalgebonden activiteiten

De pleitbezorgers van de British Council geloven heilig in de doeltreffendheid van taal als drager van cultuur, met een overtuiging die alleen wordt overtroffen door de officiële Franse houding ten opzichte van hun moedertaal. In het Rapport Seebom staat:

"Het Engelse taalonderwijs staat centraal in de doelstellingen van de Council. Het is een uitstekende manier om de Council's aanwezigheid in het buitenland te funderen, en het kan een nuttige ingang zijn naar de andere diensten die de Council te bieden heeft. Als cultuurdrager, en niet louter als instrument voor de internationale communicatie, is hij van onschatbare waarde voor Groot-Brittannië mits de organisatie op geschikte wijze gebruikt wordt voor de overdracht van onze nationale waarden." 52)

De voorlaatste voorzitter van de British Council, Sir Charles Troughton, wist dit welsprekend te verwoorden:

"(...) de Engelse taal is de lingua franca van de wetenschap, de technologie, en de handel; de vraag ernaar is onverzadigbaar. Wij komen eraan tegemoet via de onderwijs-systemen van de gastlanden of, als er een markt voor blijkt, op commerciële basis. Onze taal is ons belangrijkste goed, belangrijker dan olie uit de Noordzee, en het aanbod is onuitputtelijk. En alhoewel wij geen monopolie hebben, blijft ons eigen produkt zeer gezocht. Ik ben blij om te kunnen zeggen dat de huidige regeringsleiders samen met mij overtuigd zijn van de noodzaak om te investeren in dit onzichtbare gods-geschenk en het ten volle te exploiteren." 53)

Het bevorderen van English Language Teaching (ELT), het Engels Taal-Onderwijs, en de ondersteuning van Britse literatuur is één van de belangrijkste gebieden van het werk van de British Council. In 1984/85 had de Council 1.060 in het buitenland werkzame docenten Engels en adviseurs voor het Engelse taalonderwijs in dienst. Toch geeft men het directe taalonderwijs minder hoge prioriteit dan het adviseren van de ministeries van Onderwijs, universiteiten, en andere instellingen in het buitenland over onderwijsmethoden en over de ontwikkeling van onderwijs-materiaal. Hiervoor werkt de Council nauw samen met Britse com-

merciële uitgevers, en wordt een bijdrage geleverd aan programma's van de BBC. Direct taalonderwijs door personeel van de British Council is de laatste tien jaar toegenomen, gedeeltelijk vanwege de financiële baten die dit oplevert. In 1984/85 beschikte de Council over 43 centra voor het Engels-onderwijs in 32 landen. In het seizoen 1984/85 namen meer dan 50.000 studenten deel aan een cursus Engels van één van genoemde centra, terwijl meer dan 100.000 studenten indirect werden geassisteerd dankzij de steunverlening van de British Council aan "Anglophile societies" en andere instanties. Taalonderwijs met behulp van computers wint sterk aan populariteit en de British Council vervult een innoverende rol in de ontwikkeling van de vereiste software.⁵⁴⁾

Totdat de British Council-school in Nederland in juni 1985 gesloten werd, konden er deelnemen aan part-time cursussen voor beginners en gevorderden die opleidden tot Cambridge-examens. Tevens werden spoedcursussen aangeboden voor zakenmensen, academici, en ambtenaren. Bovendien werd "Engels voor Specifieke Doeleinden" onderwezen al naar gelang de behoefte van vervoersbedrijven, van het verzekeringswezen, van reclame-bureaus en accountancykantoren, enzovoorts. Nog steeds organiseert de English Language Testing Services maandelijks proeven van bekwaamheid voor mensen die een officiële verklaring nodig hebben van voldoende kennis van het Engels. In 1984 werd de 18e conferentie van de Internationale Vereniging van Leraren Engels als Vreemde Taal in Nederland gehouden. En ter bevordering van de belangstelling voor de Britse literatuur organiseerde de Council in Amsterdam regelmatig seminars (bijvoorbeeld over het onderwijzen van poëzie op school), openbare lezingen door vooraanstaande Britse literatuur-wetenschappers, en werden conferenties gesubsidieerd.⁵⁵⁾

De vestigingen van de British Council in het buitenland verlenen beurzen voor studie aan Britse onderwijsinstellingen. Ook is de Council verantwoordelijk voor regelingen betreffende zomercursussen in Britse steden. De activiteiten van de British Council op het gebied van taal en literatuur zijn omvangrijk; elk jaar organiseert hij ongeveer 60 specialistische opleidingen en zomercursussen in Groot-Brittannië en meer dan het dubbele aantal in andere landen.⁵⁶⁾

In 1984/85 gaf de Council 35,4 miljoen Pond Sterling uit aan activiteiten m.b.t. taal en literatuur in engere zin, en 62,8 miljoen Pond als ook de aanverwante uitgaven in oenschouw worden genomen.⁵⁷⁾

3.5.2 Informatie-gebonden activiteiten

Het Overseas Information Programme heeft de taak actuele politieke informatie te verschaffen over het beleid van de Britse overheid; de British Council wordt alleen verantwoordelijk geacht voor informatie-verstrekking op langere termijn. Dit gebeurt hoofdzakelijk door middel van de 111 bibliotheken die de Council momenteel onderhoudt in het buitenland, waar zij overigens de meest duidelijke tekenen van zijn aanwezigheid zijn. De bibliotheken fungeren als ontmoetingsplaatsen voor studenten Engels en voor mensen die informatie zoeken over Groot-Brittannië en de Anglo-Saxische wereld.⁵⁸⁾ Over het algemeen zijn de bibliotheken van de British Council groter en beter uitgerust dan die van de Duitse Goethe-Instituten. Midden jaren zeventig bezat de kleinste bibliotheek (in Jeddah) nog altijd 1.200 boeken, terwijl de grootste (in Calcutta) toentertijd een fonds bezat van 101.600 boeken.⁵⁹⁾ Alle overzeese British Council-bibliotheken samen beheerden toentertijd ongeveer 2,1 miljoen boeken en 10.500 tijdschriften,⁶⁰⁾ en leenden jaarlijks 6,3 miljoen boeken uit aan hun 360.000 leden. Behalve over boeken en tijdschriften beschikken de bibliotheken tevens over audiovisueel materiaal, en voor de filmvertoningen die op grote schaal plaatsvinden in de vestigingen van de British Council of in hun omgeving hebben de bibliotheken ongeveer 30.000 verschillende films in hun beheer. In 1984/85 werden door de British Council-bibliotheken in het buitenland ongeveer 80.000 films uitgeleend, en 12.000 films ontvangen uit Londen, waarvan 9.500 op uitleenbasis en 2.500 om te behouden.⁶¹⁾

Meestal worden de bibliotheken geleid door een professionele bibliothecaris. De opleiding van plaatselijke bibliothecarissen is een belangrijke activiteit van de British Council geworden. Bibliotheek-deskundigen worden uitgezonden naar het buitenland om Derde Wereld-instellingen te adviseren, terwijl deze instellingen ook mensen naar Engeland sturen om daar bibliotheken te bezoeken. Bovendien helpt de British Council, in samenwerking met de Overseas Development Administration, bij de opbouw van plaatselijke bibliotheken in Derde Wereld-landen. In het begrotingsjaar 1984/85 organiseerde de British Council tentoonstellingen van boeken voor 900 instellingen in 100 verschillende ontwikkelingslanden.⁶²⁾ Het Jaarverslag 1983/84 van de British Council geeft een indruk van de omvang van de activiteiten:

"Tevens benoemde de Council een regionale bibliothecaris in Maleisië voor de landen van het ASEAN, en één in Rijad voor het Midden-Oosten. (...) Basis-opleidingen voor bibliothecarissen werden georganiseerd voor medewerkers in bibliotheken die ODA-boektentoonstellingen verwachtten, of zojuist achter de rug hadden, in Kenia, Zambia, Nepal, en de Arabische Republiek Jemen. In Kenia, waar het ODA-boektentoonstellings-programma à

raison van 200.000 Pond Sterling de grootste ter wereld is, werden drie opleidingen georganiseerd. (...)

Het College voor bibliothecarissen in Wales werkt momenteel samen met de Universiteit van Indonesië om tegemoet te komen aan de dringende behoefte van Indonesië aan gekwalificeerde bibliothecarissen. (...)

Het afgelopen jaar heeft de Council zijn "Global Cataloguing Service" uitgebreid, zodat nu aan universiteiten en andere academische instellingen in meer landen kopieën van boek-collecties op microfiche beschikbaar kunnen worden gesteld." 63)

In Londen bezit de Council een aantal gespecialiseerde bibliotheken, en heeft hij toegang tot die van anderen, als de Medische Bibliotheek, en de Bibliotheek voor het Taalonderwijs. De bibliotheken van de buitenlandse vestigingen kunnen bij de Centrale Bibliotheek in Londen boeken lenen, en fotokopieën bestellen; deze centrale dienstverlening is van bijzonder belang voor de perifere gebieden die uitgebreide bibliotheek-voorzieningen ontberen.⁶⁴⁾

Na te hebben aangetoond de export van boeken te kunnen stimuleren is de British Council voor Britse uitgeverijen als een belangrijke 'vitrine' gaan fungeren.⁶⁵⁾

Zo verzorgde de Council voor de uitgeverijen in 1984/85 meer dan 200 boekententoonstellingen in bijna 75 landen. Bovendien werd deelgenomen aan boekenjaarmarkten van Mexico tot Djakarta. Over de deelname aan de Frankfurter Buchmesse schreef The Times:

"De British Council had wellicht de meest uitgebalanceerde, uitgebreide, en creatieve uitstalling van de hele Messe [van 1983]; en afgaande op de massale belangstelling voor de 5.000 tentoongestelde boeken moet elke penny van het krappe budget van de Council meer dan het tienvoudige aan export-inkomsten hebben opgeleverd." 66)

De verkoop van laaggeprijsde studieboeken is eveneens een belangrijk kenmerk van het werk van de Council geworden. In 1983/84 werden ongeveer anderhalf miljoen van dergelijke boeken verkocht in 78 ontwikkelingslanden, onder andere in Sierra Leone:

"Als onderdeel van een project gefinancierd door de Wereldbank en de Overseas Development Administration tekende de British Council het afgelopen jaar een contract met de regering van Sierra Leone ter waarde van 1,5 miljoen Pond voor de levering van leerboeken aan lagere scholen. De Uitgeversbond is de partner van de Council in dit project dat ontworpen is om het lager onderwijs op het platteland te verbeteren. Het korte-termijn doel van het project is de levering van een miljoen boeken voor het onderwijs wiskunde, Engels, wetenschap, en maatschappijleer." 67)

3.5.2.1 Voorlichting

Jaarlijks geeft de British Council een groot aantal boeken uit over kunst, onderwijs en vorming, onderwijs van de Engelse taal, en over Britse literatuur, evenals naslagwerken voor en over studenten, al of niet in samenwerking met Britse uitgeverijen. Tevens worden audio- en video-cassettes en computer software voor het taalonderwijs geproduceerd. Daarnaast is de British Council uitgever van de volgende tijdschriften:

- British Book News (maandelijks)
- British Book News Children's Books (drie-maandelijks)
- British Council News (drie maal per jaar)
- British Medical Bulletin (drie-maandelijks, samen met het Churchill Livingstone Journal)
- English Language Teaching Journal (drie-maandelijks, in samenwerking met Oxford University Press)
- Language Teaching (drie-maandelijks, in samenwerking met Cambridge University Press)
- Media in Education and Development (drie-maandelijks, in samenwerking met Peter Peregrinus Ltd.), en
- Science Education Newsletter (zes maal per jaar).⁶⁸⁾

In 1984/85 gaf de Council 24,6 miljoen Pond Sterling uit aan boeken, bibliotheken, en voorlichtings-activiteiten.⁶⁹⁾

3.5.3 Uitwisselings-activiteiten

De uitwisselingsprogramma's zijn de grootste uitgavenpost in het budget van de British Council. De vorm van de uitwisseling varieert: inwoners van Groot-Brittannië worden uitgezonden voor werk of studie in het buitenland, terwijl buitenlanders naar Engeland komen om contacten te leggen met collega's, voor een opleiding, of met een ander doel.

In het kader van het Youth Exchange-programma kwamen in 1984/85 7.160 jongeren naar Groot-Brittannië, en werden er 9.632 naar het buitenland uitgezonden. Meer dan de helft van deze uitwisselingen vond plaats met de Bondsrepubliek en Frankrijk, gevolgd door de andere Westeuropese landen. Uitwisselingen met Oost-Europa, de landen van de Gemenebest en met de Verenigde Staten zijn aanzienlijk minder frequent.⁷⁰⁾

Ook werft de British Council namens de ODA, buitenlandse regeringen en andere instellingen docenten voor uitzending naar het buitenland op contractbasis. In

1984/85 recruteerde de Council bijna duizend docenten pedagogiek, Engels, en wetenschap & technologie.⁷¹⁾

Het merendeel van de uitwisselingen betreft bezoekers, studenten, en cursisten voor wie de Council programma's georganiseerd heeft. Tabel 11 geeft een cijfermatig beeld van de uitwisseling.

Tabel 11. Personen die in 1984/85 naar Groot-Brittannië kwamen of naar het buitenland reisden door bemiddeling van de British Council.

Gebied	naar Groot-Brit.	van Groot-Brit.
kunst en humaniora	2.022	706
onderwijs	4.840	535
medicijnen	2.373	401
natuurwetenschappen	1.959	?
technologie en engineering	4.149	?
wetenschap en technologie	?	1.242
biologie	794	?
landbouw	2.002	180
Engels taalonderwijs	?	391
sociale wetenschappen	<u>5.252</u>	<u>520</u>
Totaal	23.931	3.975

Bron: The British Council, Annual Report 1984/85, blz. 70-71.

De cijfers in de tabel hebben betrekking op een breed scala aan uitwisselingsprogramma's. Zo vallen korte bezoeken van de ministers van Onderwijs van landen als Nederland, Birma, en Zimbabwe onder de meer dan 3500 kortstondige bezoeken aan Groot-Brittannië waarbij de British Council in 1984/85 bemiddelde, evenals studiereizen van Nederlandse universiteitsbestuurders, delegaties uit China inzake planning en beleid, en van stafmedewerkers van de omroep-organisatie van Ghana. Andere uitwisselingen vinden plaats in het kader van het Tweeling-steden programma dat door de British Council beheerd wordt (momenteel zijn 1.241 Britse steden gejumelleerd met grote en kleine steden in het buitenland). Ook buitenlandse reizen van Britse deskundigen voor gegevens-verzameling of om met collega's in het buitenland van gedachten te wisselen worden financieel

ondersteund door de Council: in 1983/84 bemiddelde de Council bij meer dan 2500 van dergelijke reizen.

Van de inspanningen ter bevordering van de wetenschappelijke uitwisseling tussen de Britse en buitenlandse universiteiten en instellingen voor hoger onderwijs, die de Council zich getroost, geeft het Jaarverslag 1984/85 de volgende voorbeelden:

"Een opmerkelijk gebied van groei was China, waarmee Groot-Brittannië nu veertig uitwisselingsprogramma's heeft op wetenschappelijk gebied. Hierdoor kon de Council meer dan 120 academische uitwisselingen ondersteunen. Een ander wapenfeit was het verdrag tussen de universiteiten van Leeds en Strathclyde en het Syrische ministerie van Hoger Onderwijs, waardoor groepen van 25 of meer Syrische academici speciaal-georganiseerde promotieprogramma's zullen kunnen volgen. (...) Het feit dat men de voorkeur geeft aan Britse universiteiten boven concurrenten uit het Midden-Oosten, het Oostblok, en Frankrijk is een indicatie van de waarde die men hecht aan een Engelstalige opleiding." 72)

Eind jaren zestig volgden bijna 70.000 overzeese studenten onderwijs of praktijk-opleidingen in Groot-Brittannië, waarvan meer dan 30.000 full-time aan universiteiten en technische hogescholen.⁷³⁾ Aangezien het aantal buitenlands studerende in Groot-Brittannië de laatste jaren sterk afnam (tussen 1978/79 en 1981/82 daalde hun aantal met 22%, hoofdzakelijk doordat de regering het collegegeld voor buitenlandse studenten drastisch verhoogde), heeft de British Council marktonderzoek verricht en wervingscampagnes georganiseerd teneinde de stroom van overzeese studenten naar Groot-Brittannië weer te herstellen.⁷⁴⁾ Zo werden in steden in Zuidoost-Azië zgn. Educational Counseling Services - te vergelijken met onze Onderwijs Advies Diensten - opgezet, hiermee wordt reclame gemaakt voor het Britse hoger onderwijs, worden aspirant-studenten geholpen met aanmeldingsprocedures, enzovoorts. Financieel werd dit mogelijk gemaakt door meer dan 70 Britse universiteiten die streven naar een verhoging van het aantal buitenlandse studenten in Engeland.⁷⁵⁾ De Services bleken relatief succesvol, maar konden de schade aangericht door het regeringsbesluit van 1980 om buitenlandse studenten hun opleiding volledig zelf te laten betalen uiteraard niet ongedaan maken.

De gedachte die aan programma's voor de uitwisseling van personen ten grondslag ligt, is dat een toename van bekendheid met Groot-Brittannië buitenlandse studenten en (toekomstige) functionarissen meer ontvankelijk maakt voor de Britse 'way of life'. Illustratief in dit verband is het volgende citaat uit een recent rapport geschreven door de Directeur-Generaal van de British Council Sir John Burgh, waarin hij enkele statistische gegevens met elkaar vergelijkt:

"Zeventig landen in de wereld hebben staatshoofden of regeringsleiders die een deel van hun opleiding kregen buiten hun eigen land. Verreweg de meesten onder hen - meer dan een derde - kwamen hiervoor naar Groot-

Brittannië. Met andere woorden, 27 landen, ofwel één op elke zes landen over de hele wereld, hebben leiders die in Groot-Brittannië opgeleid werden. Frankrijk is tweede met veertien van zulke landen, meteen daarachter komen de Verenigde Staten met 13, en de Sovjet-Unie is vierde met 4." 77)

Over 1984/85 bedroegen de uitgaven van de British Council aan studie- en reisbeurzen en aan andere activiteiten in verband met de uitwisseling van personen 18,0 miljoen Pond Sterling voor de uitzending van Britse inwoners naar het buitenland, en 102,2 miljoen Pond voor de komst van buitenlanders naar Groot-Brittannië.⁷⁸⁾

3.5.4 Kunst-gebonden activiteiten

In de activiteiten van de British Council nemen die ten behoeve van kunst en cultuur een ondergeschikte plaats in. Eind jaren zestig bleven de desbetreffende uitgaven net onder 10% van het totale budget; voor 1984/85 geldt eenzelfde percentage.⁷⁹⁾ Aangezien er met culturele manifestaties vaak veel personeel gemeoid is (hele symfonie-orkesten of ballet-gezelschappen moeten bijvoorbeeld naar verafgelegen oorden gevlogen worden), zijn de kosten hoog. De recente inspanningen van de British Council voor sponsoring door het zakenleven zijn succesvol gebleken. Unilever, British Petroleum en andere multinationals waren in 1984/85 co-sponsors van de buitenlandse tournees van het London Festival Ballet, onder meer Shell en Rank Xerox traden op als co-sponsors van de London Symphony Orchestra World Tour, British Caledonian sponsorde een tournee van het English Teaching Theatre, enzovoorts.⁸⁰⁾

De British Council is betrokken bij een uitgebreid scala aan activiteiten inzake kunst en cultuur. In 1984/85, bijvoorbeeld, werden

- 104 toneel-, dans-, mime-, en poppen-gezelschappen op tournee uitgezonden naar 56 landen,
- 187 tournees van muziekgezelschappen naar 67 landen georganiseerd,
- 71 kunst-tentoonstellingen verzonden naar 41 landen,
- 24 documentaire, fotografische, en informatieve tentoonstellingen gezonden naar 76 landen,
- 231 films ingebracht in 37 internationale filmfestivals, en
- 197 speelfilms geleverd voor 17 "weken van de Britse film".⁸¹⁾

In Nederland werden in 1984/85 in Eindhoven en in Rotterdam zogeheten "Britse Weken" gehouden, met onder andere muziek-uitvoeringen, toneel, poëzievoordrachten, en literaire lezingen. In totaal kwamen met medewerking van de British Council in 1984 14 boekententoonstellingen, 12 documentaire tentoon-

stellingen, een foto-expositie, en 14 kunsttentoonstellingen naar Nederland, en bezochten 23 dramaturgische en 19 muzikale gezelschappen ons land.⁸²⁾

Ondanks hun lage plaats in het budget zijn de kunst- en cultuur-manifestaties toch de paradepaardjes van de British Council voor de elite in het buitenland, al is men zich bewust van de gevaren die kleven aan deze manifestaties. In het Jaarverslag 1984/85 schrijft de Council:

"... wel roept de export van kunst een aantal vragen op. Is het niet louter een tamelijk verkwistende vorm van nationalistisch exhibitionisme, of erger nog, van cultureel imperialisme? Zouden we niet meer, of tenminste evenveel middelen moeten besteden aan de import van kunst uit het buitenland? (...) Concentreert de Council zich niet teveel op het prestigieuze en het gevestigde ten koste van het hedendaagse, waardoor hij in het buitenland een vervormd beeld van Groot-Brittannië presenteert? Kunnen de kosten [van de export van kunst] ooit gerechtvaardigd worden en wat krijgt de belastingbetaler ervoor terug? Inderdaad, waarom zouden Britse belastingplichtigen moeten betalen voor voorstellingen van de Royal Shakespeare Company terwijl er in het Verenigd Koninkrijk allerwege bezuinigd wordt?

Waarom exporteert de British Council kunst? (...) [De kunsten] betekenen veel voor de Council en hebben een buiten-proportionele invloed in verhouding tot de betrekkelijk kleine bedragen die eraan besteed worden. De kunsten storen zich niet aan politieke grenzen en kunnen blijvende communicatie en contacten bewerkstelligen tussen mensen die overigens weinig met elkaar gemeen hebben. Voor de Council is het een doel op zich om mensen in andere landen te overtuigen van de vitaliteit, de variatie, en de kwaliteit van het Britse culturele leven. En in het verlengde daarvan is het uiteraard de bedoeling om de persoonlijke houdingen van mensen te beïnvloeden ten gunste van Groot-Brittannië.

Wordt kunst in het wilde weg geëxporteerd? Worden de Sahel-landen met strijkkwartetten opgezadeld? De Council moet een omvangrijke vraag van overzee bevredigen, en niemand wordt iets opgedrongen. De Council probeert altijd datgene te verschaffen waarnaar gevraagd wordt. (...) Evenmin beperkt de Council zich tot de traditionele en de klassieke kunst of tot de meest prestigieuze en glansrijke gezelschappen. (...)

Ook kent de export van kunst winstgevende bijprodukten die de Britse handel ten goede komen. De Britse export in de vorm van verkoop van kunstobjecten, audio-produkten, rechten en royalties, en van boeken en onderwijsmateriaal over kunst en cultuur, loopt in de honderden miljoenen Ponden, en de activiteiten van de Council op kunstgebied hebben hun aandeel in de stimulering van de vraag.

In 1982, bijvoorbeeld, werd er in Japan een tentoonstelling georganiseerd getiteld "Aspecten van hedendaagse Britse kunst". De kosten bedroegen 300.000 Pond Sterling, waarvan 45.000 Pond voor rekening van de Council - een niet ongebruikelijk bedrag in verhouding tot de bijdragen van sponsors. De tentoonstelling resulteerde in 120.000 Pond aan verkoop van schilderijen. Wellicht nog belangwekkender is dat veel van de kunstenaars uitgenodigd werden om in de toekomst opnieuw in Japan te exposeren." 83)

De meest omvangrijke expositie van Britse kunstschaten die de British Council recentelijk in het buitenland organiseerde, was een tentoonstelling van Britse schilderkunst, meubelen, tapijten, zilver, en aardewerk, in de Washington

National Gallery. Het initiatief was afkomstig van de Prince of Wales, en de financiering van het Amerikaanse Congres. De Council organiseerde de tentoonstelling met minimale kosten voor zichzelf. Het Britse tijdschrift "The Economist" had hierop als commentaar:

"De tentoonstelling is een verkoopstunt zonder scrupules van het Britse erfgoed. (...) Elke belangrijke Britse kunstenaar van de vijftiende tot de twintigste eeuw is er vertegenwoordigd. Het idee voor de tentoonstelling werd voor het eerst door de British Council gesuggereerd aan de Washington National Gallery in 1979. De kosten - ongeveer 2 miljoen dollar - worden betaald uit een eenmalige subsidie van het Congres en een donatie van 1,2 miljoen dollar van de Ford Foundation. De verzekeringspremies worden in gelijke mate gedragen door de Britse en de Amerikaanse regeringen. Afgezien van de tijd die de Council-staf aan het project besteedt en een kleine vergoeding aan de Washington National Gallery (samen ongeveer 70.000 Pond) kost de tentoonstelling de Britse belastingbetaler geen cent. In de boekhouding betreffende de Britse internationale betrekkingen zal de tentoonstelling niet voorkomen. Maar als zij Amerikaanse toeristen - die vorig jaar 1 miljard Pond Sterling uitgaven in Groot-Brittannië - ertoe beweegt om hun volgende reis uit te breiden met de bezichtiging van de in het Britse platteland verborgen schatten, dan is die tentoonstelling miljoenen Ponden aan reclame en public relations waard." 84)

In 1984/85 bedroegen de uitgaven van de British Council aan kunst en cultuur 9,2 miljoen Pond Sterling, of, bij gebruik van een ruimere rubrieksomschrijving waardoor zij tevens posten als beurzen voor muziek-studie omvat, 16,5 miljoen Pond.⁸⁵⁾

3.5.5 Wetenschaps-gebonden activiteiten

Eind jaren zestig benadrukte het Rapport Duncan inzake Vertegenwoordiging Overzee in zijn aanbevelingen dat het "van belang is ook de waarde te erkennen van het Britse wetenschappelijk en technologisch denken en aan haar prestaties op dit gebied."⁸⁶⁾ Behalve de British Council waren destijds eveneens andere instanties op dit gebied actief, zoals de Inter-University Council for Higher Education Overseas (IUC), die Britse en buitenlandse universiteiten met elkaar in contact bracht. In 1981 werd de IUC opgevolgd door de Inter-University and Polytechnic Council (IUPC), wiens uitvoerende instantie, het Committee for International Cooperation in Higher Education (CICHE), nauw met de British Council samenwerkt.⁸⁷⁾ Gebruikmakend van zijn kennis van internationale zaken weet de Council mogelijkheden voor wetenschappelijke en onderwijskundige samenwerking tussen Groot-Brittannië en andere landen op te sporen, en bevordert hij vervolgens de totstandkoming van contacten.

Al een aantal jaren is de Council betrokken bij de organisatie van wetenschappelijke cursussen en seminars, onder andere op het gebied van medicijnen en van

technologie. In 1984/85 organiseerde de Council 45 van dergelijke post-academische specialistische cursussen in eigen land, en ongeveer honderd in het buitenland, meestal in samenwerking met plaatselijke universiteiten. Overigens bestaat er momenteel een algemene tendens om deze cursussen en seminars steeds meer buiten Groot-Brittannië te houden.

Ter illustratie van de variatie in onderzoeksgebieden waarin de British Council betrokken is bij het verschaffen van deskundigheid aan een willekeurig land zij hier Turkije genoemd. In 1984/85 kreeg Turkije wetenschappelijke hulp inzake luchtvaart-engineering, embryo-transplantatie, seismologisch onderzoek, en de verwerking van tuinbouwprodukten na de oogst.⁸⁸⁾

Afgezien van de kosten die gemoeid zijn met de uitwisseling van mensen, bedroegen de uitgaven van de British Council in 1984/95 aan wetenschap en technologie 6 miljoen Pond Sterling.⁸⁹⁾

3.5.6 Activiteiten m.b.t. ontwikkelingssamenwerking

De British Council is in veel sterkere mate betrokken bij ontwikkelingshulp en bij het beheer van deze hulp dan vergelijkbare culturele instellingen van andere landen. Dit is het gevolg van de Councils relatief grote plaatselijke deskundigheid in de Derde Wereld, in vergelijking met de meer recent-opgerichte instanties voor ontwikkelingssamenwerking, en van het streven naar behoud van de bestaande mate van aanwezigheid in Derde Wereld-landen, ondanks bezuinigingen in de begroting voor culturele activiteiten. De Council ontvangt meer dan de helft van de gelden die momenteel jaarlijks worden besteed aan ontwikkelingprojecten en andere dienstverlening aan de Derde Wereld van de Overseas Development Administration (ODA), in het bijzonder voor de ondersteuning van technische cursussen en opleidingen en van hoger onderwijs ten behoeve van ontwikkelingslanden (TETOC/IUC). Ook is de ODA de belangrijkste of de enige financierende instantie van Council-activiteiten met betrekking tot taalonderwijs, bibliotheek-opbouw, het laaggeprijsde boeken-project, en de opleiding van studenten uit de Derde Wereld in Groot-Brittannië.⁹⁰⁾

Daarnaast is de Council succesvol in het aantrekken van niet-Britse ontwikkelingsgelden van internationale organisaties en buitenlandse overheden. Zo heeft de Council de afgelopen jaren in het kader van een groot opleidings-project van de Wereldbank onderwijs-advieswerk gedaan voor de Turkse regering samen met een Amerikaans bedrijf en een Turks adviesbureau. En in Indonesië sleepte de Council opdrachten in de wacht om het ministerie van Onderwijs te adviseren bij het uitgeven van leerboeken, en het ministerie van Openbare Werken inzake de

voorbereiding van opleidingen van stafmedewerkers. Het meest omvangrijke project in het kader van de Council's Paid Educational Services (PES) is een internationaal project geweest ten behoeve van een grootschalige uitbreiding van het voortgezet onderwijs in China. Het doel van dit ambitieuze project, dat gedeeltelijk door de Wereldbank wordt gefinancierd, is een toename van het aantal afgestudeerden in China met 600% tegen 1990, onder andere door het gebruik van radio en televisie. De bijdrage van de Council bestaat voornamelijk uit de werving van deskundigen en specialisten, en de organisatie en begeleiding van de seminars en workshops die zij geven tijdens bezoeken aan China. Hiervoor ontvangt de Council 2,35 miljoen Pond Sterling.⁹¹⁾ Alhoewel dit Chinese contract tot nu toe verreweg het grootste is, heeft de Council vergelijkbare contracten afgesloten in veel andere landen, onder andere in Egypte, Malawi, Maleisië, Pakistan, de Filippijnen, Oeganda, en Jemen.⁹²⁾ Meestal bestaat de dienstverlening uit het beschikbaar stellen van adviseurs en van opleidingen in Groot-Brittannië of in het land van de opdrachtgever, en uit het opzetten van onderwijs- of opleidings-instellingen en -systemen.

Voor 1985/86 waren de Council's activiteiten met betrekking tot ontwikkelings-samenwerking begroot op 115,6 miljoen Pond Sterling, met iets meer dan 100 miljoen Pond afkomstig van de ODA en de rest van niet-Britse instellingen actief op het gebied van ontwikkelingssamenwerking, voornamelijk buitenlandse overheden en internationale organisaties.⁹³⁾

3.6 De begroting

Het merendeel van zijn inkomsten ontvangt de British Council van het Foreign and Commonwealth Office (FCO) en van het ODA, hetzij direct, hetzij indirect in de vorm van honoraria voor het beheren en begeleiden van projecten. Bovendien heeft de Council eigen inkomsten uit advieswerk en onderwijs-activiteiten, en ontvangt de organisatie gelden voor de dienstverlening aan binnenlandse en internationale organisaties. Een beschrijving van de tamelijk gecompliceerde financiële structuur van de British Council zou zinvol zijn indien deze zou worden vergezeld van een uitgebreide technische toelichting, wat in het kader van deze studie echter te ver zou voeren. Daarom komen hier alleen de uitgaven naar type activiteit en naar onderwerp aan de orde. De desbetreffende getallen (zie tabel 12) omvatten de salarissen van de stafmedewerkers en de vergoedingen aan ander

personeel, algemene onkosten, bedrijfskosten, en betalingen aan andere instanties.

Tabel 12. Uitgaven van de British Council naar type activiteit en onderwerp, voor 1984/85.

Uitgaven naar type activiteit (in miljoenen Pond Sterling)

---

uitwisseling van personen: van Groot-Brittannië	18,0
uitwisseling van personen: naar Groot-Brittannië	102,2
boeken, bibliotheken, en voorlichting	24,6
activiteiten m.b.t. Engelse taal en literatuur	35,4
activiteiten m.b.t. wetenschap en technologie	6,0
activiteiten m.b.t. onderwijs en vorming	8,4
activiteiten m.b.t. kunst en cultuur	<u>9,2</u>
Totaal	203,8

Uitgaven naar onderwerp (in miljoenen Pond Sterling)

Engelse taal en literatuur	62,8
wetenschap en technologie	71,0
onderwijs en vorming	45,5
kunst en cultuur	16,5
public relations en de media	<u>8,0</u>
Totaal	203,8

Bron: The British Council, Accounts for the year ended 31 March 1985, blz. 3.

De totale uitgaven van de British Council voor het begrotingsjaar 1984/85 bedroegen 203,8 miljoen Pond Sterling, ofwel 876,3 miljoen Nederlandse gulden. Per hoofd van de bevolking is dat 3,62 Pond, of f 15,55.

Deze uitgaven op het gebied van de internationale culturele betrekkingen komen neer op iets minder dan 30% van het totale bedrag dat de nationale en lokale overheden in het Verenigd Koninkrijk jaarlijks aan cultuur uitgeven (op zijn beurt vertegenwoordigt dit bedrag 0,6% van de algehele overheidsuitgaven). In 1981/82 (het meest recente jaar waarvoor cijfers beschikbaar waren) bedroegen de Britse

overheidsuitgaven aan culturele voorzieningen 673,8 miljoen Pond, ofwel 12,40 Pond (f 53,30) per capita. Alhoewel de bron voor dit bedrag het er niet expliciet bij vermeldt, zijn de uitgaven van de British Council waarschijnlijk niet in dit bedrag verdisconteerd.⁹⁴⁾ Hoe dan ook, gezegd kan worden dat de Britse regering relatief veel geld uitgeeft aan internationale culturele betrekkingen in verhouding tot de tamelijk bescheiden binnenlandse bestedingen aan cultuur. Daar tegenover bedroegen de uitgaven van de Westduitse overheid aan internationale culturele betrekkingen (in ruime zin) begin jaren tachtig eveneens ongeveer dertig procent van de binnenlandse uitgaven voor cultuur, maar dit laatste bedrag lag ongeveer tweemaal zo hoog als de vergelijkbare Britse bestedingen, terwijl beide landen ongeveer hetzelfde aantal inwoners hebben.⁹⁵⁾

3.7 Conclusie

In de eerste halve eeuw van zijn bestaan heeft de British Council veel veranderingen ondergaan. Het gebied dat hij met zijn activiteiten bestrijkt is aanzienlijk groter dan dat van het Goethe-Institut of van de Alliance Française. De Commissie Seebohm heeft hier terecht op gewezen:

"Het scala van functies is veel smaller, aangezien de Council, [i.t.t. bijv. de Alliance Française], behalve bij het hele gebied van de culturele diplomatie, ook bij het toekennen van financiële hulp betrokken is. In Frankrijk, bijvoorbeeld, is haar werkelijke tegenpool niet alleen de Alliance Française, maar tevens de afdeling Cultuur van het Quay d'Orsay [= het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken], en de Franse ambassades in het buitenland."⁹⁶⁾

Net zoals bij het Goethe-Institut is de reputatie van de British Council in het buitenland veel beter dan in het Verenigd Koninkrijk zelf. Qua professionaliteit steekt de Council haar Westduitse tegenhanger waarschijnlijk naar de kroon, het gebied van de kunsten uitgezonderd. Inzake de taal-gebonden activiteiten lijkt het werk van de Council en het Goethe-Institut van vergelijkbare - hoge - kwaliteit. De Council is meer geïntegreerd in de vertegenwoordiging van haar overheid in het buitenland dan het Goethe-Institut. Zij staat in nauwer contact met het Foreign and Commonwealth Office dan het Goethe-Institut met het Auswärtiges Amt. Paradoxaal genoeg heeft dit niet kunnen voorkomen dat de Council veel meer door haar overheid verwaarloosd is en zowel in de jaren veertig als sinds eind jaren zeventig aanzienlijke besnoeiingen op haar begroting moest incasseren, dan het Duitse instituut. Om financieel het hoofd boven het water te houden heeft de Council het aandeel van haar zelf-verdiende inkomsten opge-

voerd van 8,9% van haar begroting in 1975/76 tot 26% in 1985/86.⁹⁷⁾ Zodoende steeds meer zichzelf bedruipen betekent echter ook dat de Council betrokken is geraakt in activiteiten die ver van haar oorspronkelijke doelstelling verwijderd zijn. "The Economist" stelde het als volgt:

"Veel British Council-puristen zijn bezorgd over deze verschuiving in het werkveld. Voor hen is de functie van de Council vooral de bevordering van de reputatie van Groot-Brittannië in het buitenland. In hun ogen wordt de Council uit financiële noodzaak vervormd tot een verfraagd management-adviesbureau, en haar middelen vooral daar ingezet waar het snelst geld te verdienen valt." 98)

Deze accent-verschuiving in het werk van de Council is echter al geruime tijd in haar structuur ingebouwd. Enerzijds is het medium waarvan zij gebruik maakt - de Engelse taal - in de loop der jaren de belangrijkste wereldtaal geworden, het is niet meer dan logisch dat de Council zich over haar marketing ontfermde. Anderzijds is de British Council al vroeg begonnen met activiteiten niet alleen op het gebied van de kunsten - zoals vergelijkbare instellingen in het buitenland - maar ook op wetenschappelijk gebied. Door haar reeds lange aanwezigheid in de Derde Wereld en haar deskundigheid op het gebied van de kunsten en de wetenschappen was een intensieve betrokkenheid van de Council bij ontwikkelings-samenwerking eigenlijk voor-geprogrammeerd, zelfs al zij niet door grote bezuinigingen op haar subsidies steeds meer in deze richting geduwd werd. Desalniettemin heeft de British Council overal waar zij in de loop der jaren actief is geworden zich hoge kwaliteitsnormen opgelegd, en is voor andere landen een voorbeeld geweest.

3.8 Noten

- 1) The British Council. The First Fifty Years. London, Jonathan Cape, 1984.
- 2) The Times, March 26, 1935; cit. Ruth Emily McMurry and Muna Lee. The Cultural Approach. Another Way in International Relations. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1947, pp. 140-141.
- 3) George A. Cowley. The Emergence of Culture as a Facet of Foreigncy, in: International Perspectives, Sept.-Oct. 1976, p. 28.
- 4) E. McMurry and M. Lee, op. cit., p. 148.
- 5) Cit. Frances Donaldson. The British Council. The First Fifty Years. London, Jonathan Cape, 1984, p. 72.
- 6) Cit. *ibid.*, p. 74.
- 7) Cit. *idem*, pp. 130, 162.
- 8) Cit. *idem*, p. 131.
- 9) McMurry and Lee, op. cit., p. 164-165.
- 10) *Idem*, pp. 171-172.
- 11) Cit. F. Donaldson, op. cit., p. 141.
- 12) Cit. *ibid.*, p. 145.
- 13) *Idem*, p. 152.
- 14) Cit. F. Donaldson, op. cit., pp. 182-183.
- 15) Report of the Review Committee on Overseas Representation 1968-1969. Chairman: Sir Val Duncan. London, HMSO, 1969 Cmd. 4107, p. 96.
- 16) Foreword to: The British Council. Speeches delivered on the occasion of the Inaugural Meeting at St. James' Palace on 2nd July, 1935; cit. F. Donaldson, op. cit., pp. 1-2.
- 17) Review of Overseas Representation. Report by the Central Policy Review Staff (Berrill Report). London, HMSO, 1977, p. 201.
- 18) Cit. McMurry and Lee, op. cit., p. 173.
- 19) Anthony Haigh. Cultural Diplomacy in Europe. Strasbourg, Council of Europe, 1974, p. 126.
- 20) Cit. F. Donaldson, op. cit., pp. 183-184.
- 21) Report of the Official Committee on the Teaching of English Overseas, Ministry of Education, 23 March 1956, p. 13; cit. F. Donaldson, op. cit., p. 202.
- 22) F. Donaldson, op. cit., p. 207.
- 23) Report of the Review Committee on Overseas Representation 1968-1968. Chairman: Sir Val Duncan. London, HMSO, 1969 (CMD. 4107), p. 114.
- 24) *Idem*, p. 106.
- 25) *Ibid.*, p. 106.
- 26) F. Donaldson, op. cit., pp. 245-246, 271.
- 27) Review of Overseas Representation. Report by the Central Policy Review Staff. London, HMSO, 1977.
- 28) *Idem*, p. ix.
- 29) *Idem*, p. 218.
- 30) F. Donaldson, op. cit., p. 296.
- 31) The United Kingdom's Overseas Representation. Presented to Parliament by the Prime Minister (Cmd. 730). London, HMSO, 1978, p. 16.
- 32) Berrill Report, op. cit., p. 205.
- 33) F. Donaldson, op. cit., p. 319.
- 34) Review of The British Council by The Lord Seebohm, The Lord Chorley, Mr. Richard Auty. March 1981, mimeograph.
- 35) *Idem*, p. 15.
- 36) *Idem*, pp. 46-47.
- 37) Assistant Director-General, R.A.F. Sherwood, cit. F. Donaldson, op. cit., p. 306.
- 38) Berrill Report, op. cit., p. 214.

- 39) Berrill Report, op. cit., pp. 201-202.
- 40) Lord Seebohm, op. cit., p. 45.
- 41) Sir John Burgh, Director-General in Foreword to The British Council Annual Report 1983-1984. London, HMSO, 1984, p. 10.
- 42) Anthony Haigh, op. cit., p. 120; Tweede Kamer. 1984-1985, 18 856, nrs. 1-2, pp. 24-25.
- 43) Appendix 4 of F. Donaldson, op. cit., pp. 37-381.
- 44) Manfred Triesch und Andreas Deutschmann. Jeder für sich oder gemeinsam? Möglichkeiten und Grenzen der Kooperation europäischer Kulturinstitute. Stuttgart, Institut für Auslandsbeziehungen, 1983, p. 14; Tweede Kamer, 1984-1985, 18 856, nrs. 1-2, p. 33.
- 45) The British Council Annual Report 1983-84, p. 7.
- 46) Lord Seebohm, op. cit., p. 18.
- 47) e.g. in Moscow, Prague, Bucharest and Peking.
- 48) Ibid., p. 30.
- 49) Lord Seebohm, op. cit., p. 18.
- 50) M. Triesch & A. Deutschmann, op. cit., p. 13.
- 51) Lord Seebohm, op. cit., p. 48.
- 52) Lord Seebohm, op. cit., p. 45.
- 53) Introduction by the Chairman to Annual Report of the British Council 1983-84. London, HMSO, 1984, p. 9.
- 54) The British Council Annual Report 1984/85, pp. 69, 17.
- 55) The Council Newsletter. Amsterdam, The British Council, various issues, 1984.
- 56) The British Council Annual Report 1984/85, p. 72; The British Council. Publications Catalogue 1985.
- 57) The British Council. Accounts for the year ended 31 March 1985, p. 3.
- 58) W.L. Saunders and E.M. Broome. The Library and Information Services of British Council. London B.C., 1977, p. 5.
- 59) Ibid., p. 88.
- 60) The British Council Annual Report 1984/85, p. 6.
- 61) The British Council. Annual Report 1984/85, op. cit., p. 7.
- 62) Ibid., p. 6.
- 63) The British Council Annual Report 1983-84, London, HMSO, 1984, p. 17.
- 64) W.L. Saunders and E.M. Broome, op. cit., p. 26.
- 65) Lord Seebohm, op. cit., p. 4.
- 66) The British Council Annual Report 1983-84. British Council, HMSO, 1984, p. 16.
- 67) The British Council Annual Report 1983-84. London, HMSO, 1984, pp. 6, 17.
- 68) The British Council. Annual Report 1984/85, p. 76; voor een overzicht van de Council's uitgaven, zie: The British Council. Publications Catalogue 1985. London, BC, 1985.
- 69) The British Council. Accounts for the year ended 31 March 1985, p. 3.
- 70) BC, Annual Report 1984/85, p. 70.
- 71) Idem, p. 71.
- 72) The British Council, Annual Report 1984/85, p. 16.
- 73) Sir Val Duncan, op. cit., p. 110.
- 74) BC, Annual Report 1983-84, pp. 17-18.
- 75) BC Annual Report 1984/85, p. 15.
- 76) The Economist, Nov. 2, 1985, p. 28.
- 77) The British Council. Annual Report 1984/85, p. 10.
- 78) The British Council. Accounts for the year ended 31 March 1985, p. 3.
- 79) Sir Val Duncan, op. cit., p. 110.
- 80) Voor een lijst van sponsors, zie: The British Council, Annual Report 1984/85, p. 63.
- 81) The British Council, Annual Report 1984/85, pp. 6-7.
- 82) Idem, p. 43.

- 83) BC, Annual Report 1984/85, pp. 51-53.
- 84) Cultural Diplomacy. Britain's Washington Coup. *The Economist*, Nov. 2, 1985, p. 25.
- 85) The British Council. Accounts for the year ended 31 March 1985, p. 3.
- 86) Sir Val Duncan Report of the Review Committee on Overseas Representation 1968-1969. London, HMSO, 1969 (Cmnd. 4107), p. 111.
- 87) The British Council, Annual Report 1984/85, pp. 33, 16.
- 88) The British Council. Annual Report 1983-84, op. cit., p. 19.
- 89) The British Council, Annual Report 1984/85, op. cit., p. 65.
- 90) The British Council. Annual Report 1984/85, op. cit., p. 64.
- 91) The British Council. Annual Report 1984/85, op. cit., p. 17.
- 92) *Idem*, p. 68.
- 93) The British Council, Annual Report 1984/85, op. cit., p. 64.
- 94) Andreas J. Wiesand (Ed.). *Handbook of Cultural Affairs in Europe*. Baden-Baden, Nomos, 1985, p. 473.
- 95) Bodo Harenberg (Ed.). *Aktuell. Das Lexikon der Gegenwart*. Dortmund, Chronik Verlag, 1984, p. 368.
- 96) Lord Seebohm, op. cit., p. 51n.
- 97) The British Council. Annual Report 1984/85, op. cit., p. 55.
- 98) The Economist, Nov. 2, 1985, p. 28.

CASE-STUDIE 3

ZWEDEN EN HET SVENSKA INSTITUTET

4.1 Inleiding

Wellicht is de reputatie van Zweden als model voor andere landen thans niet meer zo groot als aan het begin van de jaren zeventig. Desalniettemin heeft Zweden op menig gebied, met name op dat van de internationale culturele betrekkingen, nog steeds iets te bieden aan landen van vergelijkbare grootte. In Zweden zijn de belangrijkste beleidslijnen terzake pas in de afgelopen vijftien jaren uitgestippeld. Tussen 1970 en 1981 zijn de overheidsuitgaven op cultureel gebied (intern en extern) verviervoudigd of, indien gecorrigeerd voor inflatie, verdubbeld.¹⁾ Een illustratie van de buitenlandse belangstelling voor het cultureel beleid van de Zweedse overheid was het bezoek begin 1986 van een Nederlandse delegatie onder leiding van minister E. Brinkman van WVC aan Stockholm om zich op de hoogte te stellen van zowel interne als externe aspecten van het culturele beleid van dit land. Deze belangstelling is geen uitzondering. Zowel Noorwegen als Denemarken hebben waardering getoond voor de Zweedse aanpak van het internationale cultureel beleid. Er werd gezegd dat beide landen gaarne het Zweedse voorbeeld zouden willen volgen, ware het niet dat politieke en financiële overwegingen in de weg stonden. In vergelijking met Nederland kan het Zweedse culturele beleid ook een voorbeeldfunctie hebben, hoewel dit niet voor alle aspecten geldt. Een Zweedse delegatie die de Wereldomroep in Hilversum bezocht, was bijvoorbeeld erg te spreken over de Nederlandse prestaties op dit terrein. De voorzitter van een parlementaire commissie die Radio Sweden International doorlicht, gaf te kennen dat de Nederlanders met dit onderdeel verder zijn dan de Zweden. Zulke Zweedse bezoeken aan buitenlandse zusterorganisaties zijn vrij gebruikelijk; men kiest hiervoor bij voorkeur staten van vergelijkbare grootte zoals Oostenrijk en Nederland, om inspiratie op te doen voor de verbetering van de eigen instellingen.

Deze case-studie is het resultaat van een vergelijkbaar werkbezoek aan een aantal Zweedse instellingen, met name aan het Svenska Institutet in Stockholm, de Cultuurraad, de ministeries van Buitenlandse Zaken en van Onderwijs & Cultuur, en aan het Zweedse parlement. Voor zover in de voetnoten geen andere bron

wordt vermeld, is de informatie in deze gevalstudie afkomstig van medewerkers van de genoemde instellingen.

In de volgende hoofdstukken zal ingegaan worden op de conceptualisering, geschiedenis, organisatie en instrumenten van het buitenlands cultureel beleid van Zweden.

4.2 Het concept culturele betrekkingen en zijn historische ontwikkeling

Het buitenlands cultureel beleid van Zweden is moeilijk te begrijpen zonder enige kennis van de binnenlandse ontwikkeling van de bemoeienis van de overheid met cultuur. Vandaar dat wij eerst een beknopte beschrijving van de oorsprong van het overheidsbeleid ter zake geven.

Binnen een korte periode ontwikkelde Zweden zich van een weinig bemiddeld agrarisch land tot één van de rijkste naties ter wereld. In twee generaties ontwikkelde Zweden zich tot een industriestaat. De vooroorlogse urbanisatieprocessen die na de Tweede Wereldoorlog in een stroomversnelling raakten, zorgden voor een snelle toename van de materiële behoeften, vooral op het gebied van woningbouw. Gedeeltelijk ging deze ontwikkeling ten koste van de aandacht voor niet-materiële behoeften.²⁾ Pas in de jaren zestig vond de culturele "explosie" plaats, en werd de beperkte definitie van cultuur als "geavanceerd creatief werk binnen kunstvormen met rijke tradities" ingeruild voor een meer-omvattend cultuur-begrip, namelijk "alles wat het menselijk bestaan beïnvloedt".³⁾ Als gevolg van deze brede definiëring wordt heden ten dage vaak de metafoor "cultuur als milieu-beleid" gebezigd. Voor de beleidsbepaling op nationaal, regionaal en lokaal niveau is zo'n brede definitie echter onpraktisch. Om die reden kwam men medio jaren zeventig tot een definitie, gebaseerd op het nieuwe cultuurbeleid dat door het Zweedse parlement in 1974 werd vastgesteld. Deze definitie legt de nadruk op de niet-traditionele sectoren. In de woorden van één van Zwedens belangrijkste onderzoekers op dit gebied:

"Cultureel beleid wordt hier gedefinieerd als omvattend kader van openbare maatregelen met betrekking tot cultuur. Dit beleid omvat maatregelen van de nationale overheid, de gemeenten, en de provincies, of publieke maatregelen in zijn geheel. Een dergelijk beleid vereist min of meer specifiek gedefinieerde lange-termijn doelstellingen. Om de intenties van het cultuurbeleid te realiseren zijn hulpmiddelen, methodieken en organisaties noodzakelijk voor zowel planning als implementatie. Een volledig ontwikkeld cultuurbeleid bestaat pas als aan al deze criteria voldaan is. Het cultuurbeleid houdt zich met praktische maatregelen bezig, en om die reden is het meer voor de hand liggend het spectrum van culturele beleids-

maatregelen af te bakenen, dan een bepaald concept van cultuur te definiëren. De bredere visie op cultuur die in de afgelopen jaren steeds duidelijker werd, manifesteert zich in de doelstellingen en methoden van het cultuurbeleid, niet in de omschrijving van de sektor zelf.

Overheid en parlement hebben het cultuurbeleid als volgt gedefinieerd: cultuurbeleid van de overheid betreft maatregelen voor culturele activiteiten in geschreven, toneel-, visuele en muzikale vorm, evenals de communicatiemedia als pers, radio en televisie. Het betreft tevens bepaalde maatregelen die te maken hebben met volwasseneneducatie en met verenigingen, en maatregelen voor de bescherming en revitalisatie van het cultureel erfgoed van Zweden." 4)

Deze definitie slaat op het binnenlandse cultuurbeleid; ze vormt echter ook de grondslag voor het cultureel beleid ten aanzien van het buitenland. Historisch gezien stond de verdediging van de nationale culturele identiteit aan de basis van de belangstelling van de Zweedse overheid voor culturele zaken in de 17e en 18e eeuw. Toen vormde de Franse hegemonie zowel een stimulerend voorbeeld als ook een bedreiging voor de lokale koninklijke initiatieven op dit gebied. Het elitaire cultuurbeleid van die tijd uitte zich in de oprichting van musea en archieven en in koninklijke steun voor literaire produkties en wetenschappelijke inspanningen, waaronder ook de archeologie. In de 19e eeuw echter ontstonden vanuit de lagere sociale klassen de zgn. "volksbewegingen" - arbeiders-, religieuze-, en drankbestrijdingsbewegingen, die voornamelijk geïnteresseerd waren in het toegankelijk maken van de cultuur voor lagere sociale groepen. Zij waren mede verantwoordelijk voor de oprichting van bibliotheken en van "studiekringen voor volksofvoeding". Zulke initiatieven van de maatschappelijke 'basis' hebben sinds die tijd voortdurend een belangrijke rol in het Zweedse cultuurbeleid gespeeld. Ze hebben aan het cultuurbeleid een democratisch en gedecentraliseerd karakter gegeven.

De spreiding van cultuur - zowel vertikaal als horizontaal - in de maatschappij werd ook bevorderd door de demografische eigenschappen van het land (Zweden is elf keer zo groot als Nederland, maar heeft 40% minder inwoners). Zo was bijvoorbeeld de oprichting van het Riksteatern (het Nationaal Tourtoneel) in de jaren dertig een resultaat van de spreiding van de bevolking over een uitgestrekt gebied. Thans is het Riksteatern zowel qua aantal acteurs als qua aantal voorstellingen de grootste toneelgroep ter wereld. Later ontstonden ook de nationale Tourtentoonstellingen (Riksutställningar, 1965) en het Instituut voor Nationale Concerten (Rikskonserter, 1968)⁵⁾ ten behoeve van de verspreiding van de Zweedse cultuur. De geringe bevolkingsdichtheid is eveneens verantwoordelijk voor het achterwege blijven van een grote culturele bureaucratie in Zweden. Zowel de centrale als de lokale overheden delen de opvatting dat de publieke sector op dit gebied geen programma's uit dient te voeren die evengoed of beter

door de volksbewegingen verzorgd kunnen worden. Een ander teken dat cultuur tegenwoordig niet slechts een zaak is van de maatschappelijke elite, is de grote aandacht voor kunstexpressie op scholen.⁶⁾ Een dergelijke binnenlandse belangstelling leidt tot internationale 'spill-over'. Het is waarschijnlijk mede daarom dat de Zweedse jeugdliteratuur in Oost en West een internationaal publiek gevonden heeft. Andere speerpunten van culturele activiteiten van de overheid zijn de werk- en leefomstandigheden van de Zweedse bevolking. Rapporten van de overheid met titels als "Cultuur op de arbeidsplaats" en "Cultuur in de woonwijk" zijn uitingen hiervan.

Om de grote variatie van de culturele uitwisselingen van Zweden met het buitenland in kaart te brengen, zou het noodzakelijk zijn naar de transnationale activiteiten van honderden instellingen te kijken die een deel van hun begrotingsgelden voor buitenlandse activiteiten hebben gereserveerd. Veel van deze activiteiten hebben de vorm van contacten met zusterorganisaties in het buitenland waarbij de overheid geen rol speelt. Een aantal van deze activiteiten worden echter wel door instellingen van de nationale overheid gesubsidieerd. Opvallend hierbij is de nauwe en min of meer vanzelfsprekende samenhang tussen binnenlands en buitenlands cultuurbeleid.

Een gevolg daarvan is dat de conceptualisering van het internationale cultuurbeleid samenhangt met het interne beleid. In de late zeventiger jaren zijn de externe activiteiten door een overheidscommissie voor het eerst in kaart gebracht.⁷⁾ Thans wordt aan een vervolgrapport van het in 1978 verschenen rapport van de Commissie Arvidsson gedacht. Intussen zijn echter de bevindingen van 1978 nog steeds beleidsbepalend. Toen werd de materie als volgt gedefinieerd:

"... de commissie zag zich genoodzaakt de definitie van de term "cultuur" voornamelijk tot die activiteiten te beperken waarvoor de overheid steun verleent in het kader van Zwedens cultureel beleid. Voor de term "informatie" betrof dit informatie over Zweden die door officiële kanalen is geproduceerd en verspreid. Uitwisselingen op het gebied van studie en onderzoek betreffen alleen de in dit veld werkzame personen, en niet de uitwisseling van de inhoud van studie en onderzoek. De nadruk ligt daarbij natuurlijk op dat wat op basis van Zweeds initiatief gebeurde. (...) Tevens was het niet mogelijk aandacht te besteden aan de uitgebreide culturele en informatie-uitwisselingen die plaatsvinden op commerciële basis. (...)
Uitwisselings- en informatiegebonden activiteiten worden in vele gevallen als één geheel beschouwd. In feite gaat het echter om twee fundamenteel verschillende velden, met verschillende doelstellingen waarbij belangen van verschillende partijen betrokken zijn. Publieke informatie en haar inhoud is een zaak van de staat. Daarentegen is in democratische landen de inhoud van culturele en wetenschappelijke communicatie een zaak van de culturele en wetenschappelijke gemeenschap, en dient zij te geschieden in hun belang." 8)

4.3 Motiveringen voor het buitenlandse cultureel beleid

Toen Zweden zonder noemenswaardige materiële schade uit de Tweede Wereldoorlog tevoorschijn kwam, was de reputatie van dit land, net als die van Zwitserland, bij de Geallieerden enigszins aangetast. Zweden had zich in de oorlog kunnen handhaven als neutrale mogendheid door het doen van economische concessies aan het Derde Rijk. Om bezetting te voorkomen moest Zweden bijvoorbeeld de export van ijzererts naar Duitsland voortzetten. Deze Zweedse "flexibiliteit" vond bij de Geallieerden niet altijd begrip.⁹⁾ Toen de oorlog voorbij was, ontstond in Zweden dan ook de behoefte om de betrekkingen met de Westerse landen, en met name met de Verenigde Staten, te verbeteren. Teneinde het Zweedse imago te verbeteren en om contacten met andere democratische landen te herstellen, werd besloten een reeds bestaande Zweeds-Amerikaanse commissie nieuw leven in te blazen. Mede geïnspireerd door het model van de British Council, richtte deze Commissie in 1945 een Zweeds Instituut op, het Svenska Institutet. In tegenstelling tot de British Council besloot men echter niet tot de opbouw van een netwerk van instituten in het buitenland. Alleen in New York werd een persbureau opgezet. Twintig jaar later werd daar nog een cultureel centrum in Parijs aan toegevoegd. De voornaamste reden voor deze beperking was dat met culturele vestigingen in het buitenland hoge kosten gemoeid zijn. Het Svenska Institutet werd in Stockholm gevestigd en moest als basis dienen voor zowel het informatiebeleid als ook voor wetenschappelijke en culturele samenwerking met andere landen.

Voor wij nader ingaan op de doelstellingen van het internationale cultuurbeleid van Zweden, zijn enkele opmerkingen over het binnenlandse beleid noodzakelijk. Zoals gezegd werd het cultureel beleid in 1974 in een resolutie van de Rijksdag na een langdurige consultatieprocedure vastgelegd. Uitgangspunt was dat cultuurbeleid in Zweden geen zaak mocht zijn die door een maatschappelijke bovenlaag verspreid wordt naar de 'lagere regionen' van de maatschappij in de vorm van kant-en-klare culturele producten (b.v. bibliotheken), zoals in zekere zin na de oorlog de praktijk was geweest. De resolutie van 1974 stelde culturele gelijkheid op gelijke hoogte met economische en sociale gelijkheid. Cultuurbeleid werd gezien als ondersteunend bij de verbetering van het maatschappelijke milieu. In een unanieme resolutie vroeg de Rijksdag de staat, de gemeenten en de provincies culturele beleidsmaatregelen te treffen die tegemoet dienden te komen aan de

behoefden van de mensen aan beleving, uiting en contact. Daarbij moest cultuur een instrument zijn om de werkelijkheid te verkennen en om de maatschappij kritisch te beoordelen.¹⁰⁾ De nieuwe cultuurpolitiek werd in acht punten samengevat:

1. Help de meningsvrijheid te beschermen en schep mogelijkheden deze vrijheid daadwerkelijk te gebruiken;
2. Geef mensen de kans hun eigen creatieve activiteiten te ontplooiën en stimuleer contact tussen mensen;
3. Biedt verzet tegen de negatieve uitwerkingen van de commercialisering in de culturele sfeer;
4. Bevorder een decentralisering van activiteiten en besluitvormende functies in de culturele sfeer;
5. Houd meer rekening met de situatie en behoeften van achtergestelde groepen;
6. Bevorder vernieuwingen in kunst en cultuur;
7. Zorg ervoor dat het culturele erfgoed bewaard wordt en levend wordt gehouden;
8. Bevorder de uitwisseling van ervaringen en ideeën in de culturele sfeer over grenzen van taal en staten. 11)

Laatstgenoemde doelstelling wijst erop dat de overheid het ook als haar opdracht ziet internationale culturele uitwisseling te stimuleren. Gezien het feit dat de Zweedse taal in het buitenland niet begrepen wordt (met uitzondering van een Zweeds-sprekende minderheid in Finland en het passief verstaan in Noorwegen en Denemarken), bestaat in Zweden een vrees voor isolatie, welke nog gestimuleerd wordt door de geografisch marginale positie van Zweden. Daarom beschouwt de Zweedse overheid het als een belangrijke doelstelling van haar cultureel beleid, Zweden aansluiting te laten vinden en behouden bij de rest van de wereld. In het rapport van de commissie Arvidsson worden de doelstellingen van de Zweedse informatiepolitiek met deze woorden beschreven:

"Voor ieder land is de grondslag van de officiële informatie die op het buitenland gericht is de noodzaak het publiek in andere landen de sociale orde en de politiek uit te leggen, met name waar het om handelingen en standpunten in het buitenlandse beleid gaat. Daarnaast heeft een bredere algemene uitwisseling van informatie en ervaring een groeiende betekenis in de internationale samenwerking gekregen.

Onze afhankelijkheid van de buitenwereld op de gebieden van veiligheid en economie, samen met onze linguïstische isolatie, maakt het bijzonder belangrijk te pogen in andere landen de kennis van Zweden op peil te houden en te vergroten. Dit zou moeten gebeuren door het voortdurend verstrekken van achtergrond-informatie, aangevuld met bijzondere inspanningen in verschillende situaties. Het verstrekken van accurate en veelzijdige kennis over Zweden in het buitenland is eveneens belangrijk voor onze economische relaties.

Het beeld van Zweden in het buitenland wordt in belangrijke mate door ons zelf bepaald, door onze manier van politiek bedrijven en door de maatschappij die wij vormen. Soms zullen de beelden van Zweden die de buitenlandse massamedia bieden ons vreemd of eenzijdig overkomen. In veel landen is de aandacht voor Zweden buitengewoon sporadisch. Dit maakt het belangrijk

dat we pogingen ondernemen om opinieleiders en geïnteresseerde groepen op een andere manier te bereiken, en voor hen de gelegenheid te scheppen om in contact te blijven met gebeurtenissen in Zweden. Een hoofddoelstelling van het informeren over Zweden is het verstrekken en in stand houden van de kennis van de grondbeginselen van de Zweedse samenleving en het Zweedse beleid." 12)

Naast deze doelstellingen voor een op het buitenland gericht informatiebeleid, beschreef de commissie Arvidsson ook de doelstellingen van de culturele diplomatie:

"De ontplooiing van onze nationale cultuur vereist interactie met andere landen. Het bevorderen van de uitwisseling van ideeën en ervaringen over nationale grenzen is eveneens één van de doelstellingen van het Zweedse culturele beleid.

Het culturele leven heeft altijd naar contacten en impulsen van buitenaf gezocht en is daarvan afhankelijk geweest. (...) Culturele uitwisseling kan een bijdrage leveren tot inzicht en respect, wat de basis is voor een beter begrip tussen landen en mensen.

Zweden neemt op velerlei manier deel aan internationale uitwisselingen die verlopen volgens het marktmechanisme. (...) De uitwisselingsactiviteiten die door steun van de staat worden opgebouwd zijn, dienen zich te richten op de behoeften en wensen van het culturele leven zelf.

Bij onze culturele uitwisselingen met andere landen moeten we ook rekening houden met de ervaringen en standpunten van onze buitenlandse partner. Andere landen kunnen volstrekt andere waarden, tradities en doelstellingen koesteren en onder andere omstandigheden leven. Als uitwisseling zinvol wil zijn, moeten we zulke verschillen begrijpen en aanvaarden.

Levendige en veelzijdige culturele uitwisselingen zijn ook politiek waardevol. Politieke waarden mogen de inhoud van culturele uitwisselingen niet sturen, maar intensievere culturele contacten over de grenzen heen kunnen het cultuurbeleid bevorderen en in andere politieke omstandigheden van voordeel zijn. (...) De vrije en onafhankelijke status van het culturele leven moet echter een basisprincipe in de internationale uitwisselingen zijn.

De motieven voor culturele uitwisselingen met ontwikkelingslanden zijn identiek aan die met andere landen, namelijk onze eigen behoefte aan stimulatie en buitenlandse contacten om onze linguïstische en geografische isolatie tegen te gaan. (...) De ontwikkelingslanden hebben ook behoefte hun eigen cultuur te herontdekken en daarmee hun nationale identiteit te versterken. Het is belangrijk de wisselwerking en veelzijdigheid in de betrekkingen met deze landen te stimuleren. (...) De voorwaarden voor een dergelijke gelijke uitwisseling zijn misschien gunstiger voor een land als Zweden dat geen koloniaal verleden heeft." 13)

Uit het bovenstaande wordt duidelijk dat verschillende redenen een rol spelen in de actieve Zweedse belangstelling voor culturele en informatie-activiteiten in het buitenland. De presentatie van Zweden - het opvijzelen van het nationale imago bij de geallieerde overwinnaars - was aanvankelijk de voornaamste reden. Het verrijken van de nationale cultuur door samenwerking met het buitenland heeft echter een veel langere traditie. Daarbij komen nog het bevorderen van internationaal begrip en het behoud van de nationale culturele identiteit. Ook kan gewezen worden op de steun die culturele zaken kunnen geven aan politieke

betrekkingen met anderen, mits hierbij voorzichtig te werk wordt gegaan. Beleidsmakers in Zweden zijn van mening dat cultuur op kritische voet met het politieke proces dient te staan en niet door de overheid ten behoeve van korte termijn doeleinden gebruikt mag worden. Daarom spreekt men ook liever over het onderhouden van culturele betrekkingen met andere landen dan over het voeren van een cultureel beleid tegenover andere landen. Sinds 1970 heeft het aspect van culturele uitwisseling als doel aan gewicht gewonnen ten koste van de positieve voorstelling van Zweden in het buitenland. Uitdrukkingen als "Zweden in het buitenland verkopen" worden door vertegenwoordigers van het Svenska Institutet algemeen afgewezen. Dergelijke promotionele activiteiten vallen volgens hen onder de verantwoording van de organisatorisch gescheiden handels- en toerismebevordering. Een vermenging van culturele uitwisseling en promotionele taken zou - zo bleek uit onze gesprekken met Zweedse beleidsmakers - afbreuk doen aan de culturele inspanningen en de geloofwaardigheid ervan ondergraven. Evenals de relatie cultuur - export wordt ook de relatie cultuur - politiek als een relatie gezien die gebaat is bij een zekere wederzijdse autonomie. Men is van mening dat culturele samenwerking effectiever is en aan geloofwaardigheid wint als zij geen deel uitmaakt van het officiële regeringsbeleid. Het buitenlands cultureel beleid van Zweden is in de praktijk dan ook relatief autonoom, al staat het onder supervisie van het ministerie van Buitenlandse Zaken. De financiering van het beleid is eveneens in belangrijke mate een zaak van dit ministerie en van het ministerie van Onderwijs & Cultuur.

4.4 De organisatie van het cultureel beleid in Zweden

Een aantal openbare instellingen zijn betrokken bij het tot stand komen van het Zweedse nationale en internationale cultureel beleid. Op parlementair niveau functioneert een Permanente Commissie voor Culturele Zaken (samengesteld uit 15 parlementariërs en hun vervangers); deze Commissie stelt zich actief op en heeft herhaaldelijk bij de regering op een slagvaardiger beleid aangedrongen. Onder de grotere politieke partijen bestaat een relatief brede consensus ten aanzien van culturele zaken. De conservatieven zijn de minst actieven, de liberalen de meest actieven terwijl de sociaaldemocraten in de afgelopen tien jaar hun desbetreffende activiteiten hebben opgevoerd. In 1974, toen tot een nieuw cultureel beleid besloten werd, steunden alle partijen het betreffende wetsontwerp. De uitvoering van het buitenlands cultureel beleid wordt voornamelijk gecoördineerd door de nationale overheid, en niet door de provincies of gemeenten. Daar-

bij wordt de rol van de overheid eerder gezien als het stimuleren van initiatieven van derden, dan het zelf organiseren van culturele activiteiten. Het ministerie dat voornamelijk betrokken is bij het binnenlands cultureel beleid, is het ministerie van Onderwijs (Utbildingsdepartementet). Zweedse ministeries verschillen nogal van die van de meeste Europese landen doordat ze klein van omvang zijn en zich hoofdzakelijk met planning, evaluatie en coördinatie en niet met de uitvoering van het beleid bezig houden. De uitvoering wordt meestal gedelegeerd aan administratieve organen. Op cultureel gebied is het hoogste orgaan, voor het binnenlandse, maar gedeeltelijk ook voor het buitenlandse culturele beleid, de Nationale Raad voor Culturele Zaken die in 1974 is ingesteld. Deze "Statens Kulturradet" bestaat uit een Raad van Toezicht, vier commissies, en een secretariaat. De Raad van Toezicht telt momenteel twaalf leden, de voorzitter inbegrepen, die door de overheid worden benoemd. Zij vertegenwoordigen gemeenteraden, beroepsorganisaties in de culturele sector, vakbonden en politieke partijen, instellingen voor volwasseneneducatie, en de Permanente parlementaire Commissie voor Culturele Zaken. De leden worden gekozen op basis van hun "brede maatschappelijke ervaring in de maatschappij", voor een periode van drie jaar (de individuele mandaten kunnen daarna nog eens voor drie jaar verlengd worden). De vier commissies (met ieder acht leden en een voorzitter afkomstig uit de Kulturradet zelf) zijn verantwoordelijk voor (1) toneel, dans en muziek, (2) literatuur en openbare bibliotheken, (3) kunst, musea en tentoonstellingen, en (4) volwasseneneducatie. De leden van deze vier commissies vertegenwoordigen de verschillende subsectoren. Zij kunnen de Raad van advies voorzien en voorbereidende werkzaamheden verrichten. Zij mogen zelf direct subsidies toekennen, en op sommige gebieden hebben zij beslissingsbevoegdheid.

Ter realisering van de doelstelling van de Nationale Raad om de cultuur nieuwe impulsen te geven is een aanzienlijk aantal stafmedewerkers vereist. Thans bestaat de staf van de Kulturradet uit zo'n zestig personen. Daarnaast kan de Raad een beroep doen op meer dan honderd deskundigen die bij het beleid en de subsidieverstrekking betrokken zijn.¹⁴⁾ De Raad en de commissies verstrekken subsidies uit openbare middelen voor culturele tijdschriften, literatuur (ook non-fictie), vertalingen, jeugdliteratuur, geschriften in talen van minderheden en immigranten, en voor werken waarvan een commerciële uitgave niet rendabel zou zijn. De beoordeling van subsidie-aanvragen van onafhankelijke en kleine toneel-, dans- en muziekgroepen is eveneens zaak van de Raad en de commissies. De meeste subsidies zijn bestemd voor binnenlandse culturele zaken zoals volwasseneneducatie, samenwerkings-projecten van kunstenaars, bibliobussen, enzo-

voorts. Ook verstrekt de Kulturradet steun aan Zweedse muziek-ensembles ten einde hen in de gelegenheid te stellen naar het buitenland te gaan, en ook steunt hij buitenlandse gastconcerten in Zweden.

Ter vervulling van zijn taak - het realiseren van de acht doelstellingen voor cultuur waartoe in het jaar 1974 besloten werd -, doet de Raad ook aan onderzoek en onderhoudt hij contacten met vergelijkbare instellingen in andere landen en met supranationale organen als de Raad van Europa.

Al is de Statens Kulturradet het hoogste orgaan op het gebied van cultuur, toch is hij niet direct verantwoordelijk voor het hele veld van culturele activiteiten. Bepaalde gebieden zoals film, monumenten en archieven vallen onder de verantwoordelijkheid van respectievelijk het Zweedse Filminstituut (Svenska Film-institutet), de Centrale Raad voor Nationale Ouderdommen en Historische Musea (Riksantikvarieambetet och Staten Historiska Museer) en het Rijksarchief (Riksarkivet). Bovendien bestaan er nog drie autonome overheidsorganen, de Zweedse Schrijversbond (Sveriges Forfattaforbond), de Commissie voor Beurzen voor kunstenaars (Konstnarsnamnden), en tenslotte het Zweedse Instituut (Svenska Institutet).¹⁵⁾

4.5 Het Svenska Institutet

Het Svenska Institutet (SI) bestaat al meer dan veertig jaar. Het is een autonome, door de staat gefinancierde stichting. Het Svenska Institutet fungeert als het centrale orgaan voor verspreiding van informatie over de Zweedse maatschappij en cultuur in het buitenland. Tot zijn taken behoort tevens het stimuleren en uitwisselen van cultuur en kennis met andere landen. In het bijzonder heeft het de opdracht om op het gebied van onderwijs en onderzoek een bijdrage te leveren aan de bevordering van internationale samenwerking. Bij de uitvoering van zijn activiteiten werkt het Institutet samen met Zweedse ambassades en organisaties in het buitenland. Overeenkomstig de statuten moet het Institutet diensten verlenen aan een brede kring van geïnteresseerden - individuen, overheidsinstanties en andere organen. Eén van deze organen is de belangrijkste curator van de nationale cultuur, de Statens Kulturradet, die reeds ter sprake is geweest. Tussen deze Nationale Raad en het Svenska Institutet bestaan informele banden. De huidige directeur van het Svenska Institutet was tot voor enkele jaren geleden tevens voorzitter van de Kulturradet. Er bevindt zich echter geen leden van het Kulturradet onder de toeziende commissarissen van het Svenska Institutet. Deze

commissarissen van het SI vertegenwoordigen verschillende sectoren van het Zweedse culturele leven, onderwijs, handel en industrie, vakbonden, massa media, vrijwilligersorganisaties, en uiteraard de ministeries van Buitenlandse Zaken en van Onderwijs & Cultuur. Het SI is onafhankelijk van de Kulturradet, maar niet van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Het Svenska Institutet kan echter mede dankzij zijn stichtingsvorm op een meer onafhankelijke basis functioneren dan bijvoorbeeld het SIDA, de Zweedse Vereniging voor Internationale Ontwikkeling.¹⁶⁾

Aanvankelijk werd het SI zowel door particulieren als door de staat gefinancierd. Toen de particuliere steun echter van jaar tot jaar begon terug te lopen, werd de subsidiëring vanaf 1970 volledig een zaak van de overheid. Vanaf die tijd werd de voorzitter van het instituut ook niet langer uit het bedrijfsleven gekozen, en kreeg het SI zijn hedendaagse vorm.

In de jaren zestig werd langdurig gedebatteerd over de meest wenselijke verhouding tussen exportbelangen en het algemene voorlichtingsbeleid van de overheid. In 1970 werd besloten de op export en toerisme gerichte activiteiten qua organisatie te scheiden van de culturele voorlichting. Weliswaar bestaat er een comité dat de taak heeft de activiteiten inzake cultuur, toerisme, en export op elkaar af te stemmen, maar dit comité vergadert maar slechts enkele malen per jaar. Volgens één van onze respondenten is de gevolgde werkwijze niet erg effectief, "omdat we verschillende talen spreken".

Culturele uitwisseling veronderstelt wederkerigheid, terwijl exportbevordering zich in het algemeen niet met importbevordering bezighoudt. Een voormalige minister meende in dezelfde trant dat hij de uitdrukking "culturele diplomatie" geen geschikte vond omdat het de projectie van het eigen land impliceert. Hij vond "culturele uitwisseling" een meer gelukkige naam, omdat uitwisseling het centrale kenmerk - in zijn woorden: "het bloed" - van cultuur is. Een andere respondent wees erop dat culturele activiteiten zich van de bevordering van export en toerisme onderscheiden doordat "cultuur kritisch dient te zijn, niet voor of tegen iets". De Zweedse Raad voor Toerisme is trouwens wel in hetzelfde gebouw - het "Zwedenhuis" - gehuisvest als het SI, maar de contacten zijn minimaal. Alhoewel er periodiek overleg is tussen Handels-, Cultuur-, en Toerismevertegenwoordigers, komt het slechts zelden tot gemeenschappelijke activiteiten in het buitenland.

Op een andere manier hebben bedrijfsleven en het Zweedse buitenlandse cultuurbeleid zich vooral sedert ca. 1980 wel weer gevonden. Het "sponsoren" van culturele activiteiten (vooral tentoonstellingen) is namelijk (weer) acceptabel gewor-

den. Sommige van de sponsors zijn niet-Zweedse bedrijven, maar buitenlandse multinationals die het financieel ondersteunen van lokale cultuur als een "onderpeel van goed burgerschap" beschouwen, om in hun eigen public-relations taal te spreken. Ondanks deze ontwikkeling bestaat er nog steeds grote aarzeling om organisaties met een commerciële instelling een grotere medezeggenschap toe te staan in culturele zaken. Bovendien is de Zweedse belastingwetgeving ook niet zodanig dat het voor particuliere bedrijven aantrekkelijk is om culturele activiteiten te ondersteunen.

In principe is de organisatorische structuur van het SI sedert 1970 niet gewijzigd. Het rapport van de Commissie Arvidsson van 1978 kwam tot de conclusie dat de taken, positie en autoriteit van het instituut ongewijzigd moesten blijven. Op aanbeveling van de Commissie werd echter wel het scala van activiteiten van het Instituut verbreed, en werd de financiële steun uitgebreid.¹⁷⁾

Het Svenska Institutet, de Nationale Raad voor de Cultuur, de ministeries van Buitenlandse Zaken en van Onderwijs & Cultuur zijn allen op hetzelfde gebied van cultuur actief. Desalniettemin zijn beleidsmatige conflicten en interdepartementale ruzies sedert 1970, het jaar van de reorganisatie, niet meer voorgekomen, aldus onze respondenten. Dit komt onder andere door het feit dat Zweedse ministeries klein zijn en daardoor nauwelijks te maken hebben met belangen van grote administratieve bureaucratieën. Door zijn omvangrijke diplomatieke dienst is het Zweedse ministerie van Buitenlandse Zaken in verhouding tot de andere ministeries vrij groot, en beschikt het over aanzienlijke financiële middelen. Dit verschaft het een zeker overwicht over het ministerie van Onderwijs & Cultuur. Mede daardoor levert de samenwerking tussen de beide ministeries weinig conflictstof op. Het feit dat de tien externe commissarissen van het Zweedse Instituut alle primaire belanghebbenden vertegenwoordigen, draagt hier eveneens toe bij. Naast de Raad van Commissarissen (Styrelse) bestaat er nog een "Panel van beoordelaars van subsidie-aanvragen", waarin zo'n 120 personen die het hele culturele spectrum vertegenwoordigen zitting hebben (universiteiten, journalistiek, internationale uitwisselingsorganen, taalkundigen, architectuur, literatuur, muziek, vormgeving en design, handel en industrie, arbeid en sociale vraagstukken, onderwijs, etc.) Dit panel werkt vooral met de stafleden van het Institutet samen. De Arvidsson commissie suggereerde dat dit panel een meer actieve invloed op de gang van zaken bij het Svenska Institutet zou moeten hebben.

De directeur van het Svenska Institutet heeft vijf afdelingen onder zich: (1) de afdeling Informatie; (2) de afdeling Culturele Uitwisseling; (3) de afdeling studien en onderzoek; (4) het Zweedse Cultureel Instituut in Parijs; en (5) de administra-

tieve afdeling. Deze zijn weer onderverdeeld, zoals blijkt uit het organgram (zie figuur 6).

Figuur 6. Organisatie van het Svenska Institutet (situatie van 1 januari 1985)

			Raad van Commissarissen	Referentiegroep en panel van beoordelaars van stipendia	
			Directeur		
Afdeling informatie	Afdeling culturele uitwisseling	Afdeling studie en onderzoek	Zweeds Cultureel Instituut Parijs	Administratieve afdeling	
publicaties	cultuur	stipendia	activiteiten	boekhouding	
film	culturele uitwisseling met buitenland	beurzen voor studie en onderzoek	personeel	personeel	
documentatie	tentoonstellingen	"Zweden-kunde"	overige administratie	secretariaat	
distributie			accomodatatie voor gasten	bevoorrading	
studie-bezoeken			Tessin-Instituut		

Bron: Svenska Institutet. Verksamhetsberattelse 1984/84, p.5.

In januari 1981 werkten er 110 mensen bij het Svenska Institutet, die toen 93 vol-tijds formatieplaatsen deelden.¹⁸⁾

Naast het Svenska Institutet bestaan er nog een klein aantal andere instituties die op het gebied van de cultureel diplomatie actief zijn. Er zijn instituten in Rome, Athene en Istanboel. Deze zijn echter verbonden met Zweedse universiteiten en houden zich bijna uitsluitend met archeologie bezig. Dichter bij het Svenska Institutet staat het Zweedse Informatiebureau in New York, waar zo'n 15 - 20 mensen werken. Dit bureau heeft een dependance op het consulaat in Los Angeles, het bureau West, waaraan twee medewerkers zijn verbonden. Vergelijkbare bureaus bestaan ook in Chicago en Minneapolis.

Een andere organisatie die geheel autonoom is, is Radio Sweden International (RSI), de externe dienst van Sveriges Radio. RSI wordt gefinancierd door het ministerie van Buitenlandse Zaken, en valt administratief onder de Zweedse Radio Maatschappij. Evenals het Svenska Institutet wordt zijn onafhankelijkheid gewaarborgd door een handvest. RSI is gehuisvest in het productiecentrum Radiohuset in Stockholm, en telt circa 70 medewerkers. De korte- en middengolf zenders van RSI staan in Horby en Karlsborg. Alhoewel de programma's zich voornamelijk richten op Scandinavië, zendt RSI ook internationaal nieuws uit. Toch worden de uitzendingen van RSI - opmerkelijk genoeg - nooit gestoord door de Sovjet-Unie. De uitzendingen vinden dagelijks plaats, 22 uur per dag in zeven talen. Dagelijks zijn er 11 uitzendingen van een half uur in het Zweeds, 9 in het Engels, 6 in het Russisch, 6 in het Spaans, 5 in het Frans, 4 in Portugees en 4 in het Duits. Elk half uur begint met een samenvatting van het wereldnieuws en de Scandinavische actualiteit, van 5 à 10 minuten. Overigens produceert RSI daarnaast ook films en cassettes ten behoeve van buitenlandse omroepen.¹⁹⁾

Het ministerie van Buitenlandse Zaken en het ministerie van Onderwijs & Cultuur delegeren niet al hun culturele en informatie-taken aan het Svenska Institutet. Buitenlandse Zaken heeft eigen nieuws- en informatie-afdelingen (15 personen omvattend), en het ministerie van Onderwijs & Cultuur onderhoudt een internationaal secretariaat waaraan ongeveer 16 personen verbonden zijn.

Andere instellingen die met culturele uitwisselingen te maken hebben zijn het Zweese Filminstituut, de Zweedse Vereniging voor Internationale Ontwikkeling (SIDA), het Nationale Comité voor Contemporaine Zweedse Kunsttentoonstellingen in het buitenland (NUNSKU), de Zweedse Muziekacademie (Musikaliska akademien), de Zweedse Kunstacademie (Konstakademien), de Zweedse Schrijversbond (Sveriges författarförbund) en het Kunstbeurzencomité (Konstnarsnamnden). Deze instellingen hebben gezamenlijk 15 à 20 medewerkers die actief zijn op het gebied van de internationale culturele uitwisseling. Bij de Statens Kulturradet zelf zijn zes personen belast met internationale uitwisseling, naast hun andere taken.²⁰⁾

In het vervolg wordt echter uitsluitend aandacht besteed aan de activiteiten van het Svenska Institutet.

4.6 Activiteiten

4.6.1 Taalgebonden activiteiten

Op het gebied van de culturele diplomatie bevindt Zweden zich in vergelijking met de Anglo-Saxische landen, Frankrijk, West-Duitsland, en Spanje in een nadelige positie omdat de Zweedse taal niet bruikbaar is als cultuur-drager (enkele delen van Noord-Europa uitgezonderd). Om communicatie met het buitenland mogelijk te maken moet voortdurend vertaald worden. Dit geldt zelfs in de betrekkingen met Noorwegen: weliswaar begrijpen de meeste Zweden het Noors, maar toch geven zij de voorkeur aan vertalingen van Noorse boeken boven de originele versie. Terwijl Frankrijk en Groot-Brittannië hun taal als een belangrijk winstpunt beschouwen, moet Zweden - net als Nederland - zichzelf via vertalingen presenteren, en is het op vertalingen aangewezen voor de kennisname van de buitenwereld. Voor een diepgaande kennismaking en een goed begrip van een andere cultuur is kennis van de taal onontbeerlijk. Weliswaar kan een andere taal behulpzaam zijn bij zakelijke transacties en bij de wetenschappelijke communicatie, maar zonder vertrouwdheid met de moedertaal zijn veel andere facetten van een samenleving ontoegankelijk.

Het Svenska Institutet erkent dit en doet bijzondere inspanningen om de belangstelling voor de Zweedse taal te bevorderen. Het Institutet is de enige overheidsinstelling die expliciet verantwoordelijk is voor het bevorderen van de studie in het buitenland van het Zweeds als vreemde taal. Gezien het kleine gebied waar Zweeds als moedertaal gesproken wordt, is de belangstelling voor deze taal in het buitenland opmerkelijk groot. Dikwijls wordt Zweeds in het buitenland onderwezen samen met andere Scandinavische talen. In totaal verzorgen ongeveer 700 instellingen Zweeds taalonderwijs, waaronder ongeveer 250 universiteiten in 30 verschillende landen. Het merendeel van deze universiteiten bevindt zich in West-Europa en Groot-Brittannië, maar ook zijn er meer dan 60 universiteiten in de Verenigde Staten die Zweeds in hun curriculum hebben opgenomen. In Oost-Europa groeit de belangstelling voor het Zweeds de laatste jaren; alleen al in Polen zijn er momenteel 300 à 400 studenten Scandinavisch. In tegenstelling tot sommige andere landen gaat de Zweedse overheid niet zover om als onderdeel van haar cultureel beleid het Zweedse taalonderwijs aan buitenlandse universiteiten financieel te ondersteunen (een leerstoel Zweeds in IJsland uitgezonderd). Wel zorgt het Svenska Institutet voor lectoren voor universiteiten in het buitenland, en vergoedt het hun reiskosten en een deel van hun kosten van levensonderhoud. Jaarlijks selecteert een commissie van het Institutet ongeveer vijftig

lectoren Zweeds, meestal voor een éénjarige aanstelling in het buitenland die daarop met een jaar wordt verlengd. Als lectoren besluiten nog langer in het buitenland te blijven, kunnen zij tot een maximum van zes jaar nog hun reiskosten bij het Institutet declareren.

Bovendien ondersteunt het Institutet het taalonderwijs met de ontwikkeling van onderwijs-hulpmiddelen als taalcursussen en brochures over de Zweedse cultuur. Deze worden bijvoorbeeld gebruikt op de West-duitsse volkshogescholen. Het materiaal is niet tweetalig maar uitsluitend in het Zweeds geschreven, zodat het algemeen toepasbaar is. Het Institutet produceert boeken zowel voor beginnende studenten Zweeds als gevorderden, en houdt de prijs van het materiaal bewust laag.

In eigen land organiseert het Svenska Institutet zomercursussen voor buitenlanders die een opleiding Zweeds met een vakantie willen combineren. De cursussen, waarvan er ongeveer twaalf per jaar plaatsvinden, zijn zowel op studenten als op docenten Zweeds gericht. In feite is de taalbarrière lager dan men denkt, aangezien iemand met een Germaanse achtergrond al na ongeveer 60 lessen enigszins de weg weet in het Zweeds. Buitenlandse docenten Zweeds die Zweden willen bezoeken kunnen vergoedingen krijgen van het Institutet voor reis- en verblijfskosten, en deelnemen aan conferenties die het Institutet voor hen organiseert (gemiddeld tien per jaar).

Voor degenen die geen Zweeds kennen verschaft het Svenska Institutet steun voor vertalingen. De Zweedse boeken-markt is groot: jaarlijks worden zeven- à achtduizend titels uitgegeven, waarvan ongeveer een kwart vertaalde boeken uit het buitenland. Het Institutet concentreert zijn inspanningen op de vertaling van hedendaagse Zweeds werk in de belangrijkste wereldtalen. Het heeft daarvoor een speciale commissie in het leven geroepen, die door middel van de beoordeling van de kwaliteit van het Zweedse literaire werk bepaalt of zij de vertaling van een boek financieel ondersteunt. De subsidiëring is indirect: het Institutet vertaalt niet zelf, maar stelt zich garant voor een deel van de oplage. Over het algemeen worden alleen subsidies toegekend voor de vertaling van na-oorlogse literatuur. Subsidiëring van klassieke auteurs als bijvoorbeeld Strindberg wordt niet nodig geacht, en van de tijdloze klassieken van de Zweedse jeugd-literatuur als het werk van Astrid Lindgren evenmin.

4.6.2 Informatiegebonden activiteiten

Zoals gezegd zijn de activiteiten van het Svenska Institutet met betrekking tot informatie-verschaffing en voorlichting onafhankelijk van die van de Bureaus

voor Handel en voor Toerisme. Ook zijn zij gescheiden van de activiteiten van het ministerie van Buitenlandse Zaken op dit gebied, dit ondanks het feit dat de financiële middelen voor de informatie-gebonden activiteiten van het Instituut van dit ministerie afkomstig zijn.

Het Voorlichtingsprogramma betreft de publicaties van het Instituut en hun distributie, documentatie, films, en studieverblijven. Volgens het Hoofd van dit programma is er in de praktijk geen verschil tussen voorlichting en culturele uitwisseling. Hij stelt:

"Het is niet ons belangrijkste doel om propaganda voor Zweden te maken. Elk land heeft de plicht tot deelname aan de internationale uitwisseling. In principe nemen wij geen initiatieven maar reageren wij op de vraag vanuit het buitenland of van Zweedse culturele instellingen. Onze taak is hulpverlenend. Wij hebben de indruk doeltreffend te zijn zodra er veel vraag is naar onze dienstverlening."

In hoofdzaak is deze vraag afkomstig van Zweedse ambassades die geconfronteerd worden met verzoeken om informatie over allerlei aspecten van de Zweedse samenleving. In dit verband heeft het Svenska Instituut door deskundigen "Fact Sheets on Sweden" laten samenstellen. Dit zijn overzichten van twee tot vier pagina's over de meest uiteenlopende onderwerpen, die op aanvraag gratis worden verstrekt. Momenteel zijn er meer dan 60 Engelstalige Fact Sheets beschikbaar, waaronder drie over massa-media en cultureel beleid, vijf over onderwijs en onderzoek, één over architectuur en stadsplanning, en vier over buitenlands beleid en defensie. Behalve algemene Fact Sheets over de geschiedenis, de geografie, en de bevolking van Zweden, zijn er ook Fact Sheets over "regering en politiek" (7 stuks), de arbeidsmarkt (3 stuks), sociale vraagstukken (12 verschillende Sheets), technologie, economie, industrie, handel en vervoer (21 verschillende Sheets), en over milieu. Alle Sheets zijn beschikbaar in vier talen - Engels, Frans, Duits, en Spaans - in oplagen die kunnen oplopen tot 40.000 exemplaren. Van de Engelse Sheets worden er meestal twee tot drie-maal zoveel gedrukt als van de Franse, Duitse, en Spaanse. Daarnaast zijn er Sheets in het Portugees, Japans, en Italiaans over een twintigtal onderwerpen, en worden bovendien in een dozijn andere talen Sheets uitgegeven. Jaarlijks verspreidt het Instituut ongeveer 1,2 miljoen exemplaren van de Fact Sheets, het merendeel via de Zweedse ambassades en consulaten. Overigens zij eraan herinnerd dat het Zweedse idee voor de Fact Sheets enkele jaren geleden is overgenomen door het Nederlandse ministerie van WVC.

Aangezien niet alle verzoeken om informatie over Zweden (in het begrotingsjaar 1984/85 ongeveer 9.000) door verwijzing naar een Fact Sheet afgehandeld kunnen worden, heeft de afdeling Documentatie van het Svenska Instituut twee mede-

werkers om de minder gebruikelijke informatie-aanvragen te verwerken. Daarvoor kunnen zij putten uit een aanzienlijke hoeveelheid materiaal in vreemde talen afkomstig uit Zweden en uit het buitenland, die het Institutet in zijn archieven bewaart, en kunnen zij zich wenden tot de documentatie-afdelingen van de verschillende ministeries. Het Svenska Institutet streeft ernaar alle verzoeken om informatie zelf af te handelen, aangezien het bij doorsturing van een verzoek naar een andere instelling een tijdige verwerking niet meer kan garanderen.

Elke maand ontvangen de functionarissen van de Zweedse ambassades in het buitenland die belast zijn met de voorlichting, een overzicht van al het documentatie-materiaal dat beschikbaar is in vreemde talen, getiteld "Sweden in Print". De grotere ambassades ontvangen automatisch een voorraad van elke nieuwe publicatie, terwijl de kleinere ambassades ze op bestelling toegestuurd krijgen. Bijna alle uitgaven verschijnen in het Engels, Frans, Duits, of Spaans; sommige eveneens in één of meerdere van de 18 andere talen waarin het Institutet publiceert, bijvoorbeeld Arabisch, Chinees, Russisch, Perzisch, Servo-Croatisch, Macedonisch, en Turks.

Een andere dienstverlening van het Svenska Institutet bestaat uit de vertaling van artikelen van de hand van Zweedse publicisten en academici. Deze artikelen worden uitgegeven in een publicatie getiteld "Current Sweden" (en: "Actualités Suédoises", "Actualidades de Suecia, Aktuelle Informationen aus Schweden"), altijd met de vermelding dat de verantwoordelijkheid voor de weergegeven meningen uitsluitend bij de auteur berust. De artikelen beslaan hetzelfde brede scala aan onderwerpen als de Fact Sheets, maar zijn meer opiniërend van karakter. Per jaar verschijnen er ongeveer vijftien van deze artikelen in vier talen, met een gemiddelde oplage van 11.500 exemplaren. Enkele titels: "The Peace Movement in Sweden" (no. 312), "A Swedish Dilemma - Ethnic Conflicts in Sweden" (no. 297), "Drug Abuse and the Care of Addicts" (no. 339), "Economic Crime in Sweden" (no. 331), en "Setbacks and Advances in the Swedish Housing Market" (no. 331). Journalisten in het buitenland gebruiken veel van deze artikelen als achtergrondinformatie - ook stelt het Svenska Institutet hen fotomateriaal ter beschikking, via een onderafdeling van het Institutet belast met het verstrekken van foto's over Zweden aan de buitenlandse media.

Naast de artikelen over actuele onderwerpen geeft het Svenska Institutet ook brochures, boeken, en pockets uit. Eén daarvan is "Zweden in het kort", een boekje van 80 bladzijden dat wordt gepubliceerd in elf talen. Andere uitgaven hebben titels als "Swedish Politics During the 20th Century", "Swedish History in Brief", "La politique de neutralité de la Suède", "Feste tradizionali svedesi", en "Bühne und Bürger in Schweden - Aspekte des schwedischen Theaters seit 1945".

Al de uitgaven van het Institutet zijn beschikbaar in het Documentatie Centrum, samen met boeken en grammofoonplaten die door anderen werden geproduceerd. Bezoekers uit het buitenland kunnen op het Centrum terecht voor vele honderden boeken en platen in meerdere talen, zowel fictie (romans, poëzie, en drama) als non-fictie (uiteenlopend van bibliografieën tot kookboeken). Ook heeft het Centrum een afdeling waar bezoekers boeken in hun eigen taal kunnen vinden, of waar zij naar Zweedse muziek kunnen luisteren.

Tenslotte publiceert het Svenska Institutet een aantal tijdschriften, waaronder "Svenska Institutet Aktuell" en het personeelsblad "Inside". Verder werkt het Institutet mee aan "Sweden Now", een Zweeds internationaal magazine dat al sinds 1966 verschijnt met een frequentie van zes maal per jaar. Behalve deze Engelse versie verschijnt dit blad ook in het Frans, en - met lagere verschijnings-frequenties - in het Italiaans ("Svezia Oggi", vier maal per jaar), in het Duits ("Schweden Heute", tweemaal per jaar), en in het Spaans ("Suecia hoy", éénmaal per jaar). Bij tijd en wijle verschijnen er ook nummers in het Portugees en in het Japans. Het magazine wordt uitgegeven door een commerciële uitgeverij, maar wordt voor ongeveer 80% indirect gesubsidieerd doordat de Swedish Export Council en het ministerie van Buitenlandse Zaken een gegarandeerd aantal exemplaren afnemen. "Sweden Now" is een "chique" blad van het public relations-type met gemiddeld circa vijftig pagina's per nummer inclusief advertenties. De Zweedse Handelsraad en de Koninklijke Zweedse Academie voor Technische Wetenschappen treden op als belangrijkste adviseurs van de redactie, en bepalen de algemene oriëntatie van het blad. Qua inhoud verschilt "Sweden Now" sterk van "Svenska Institutet aktuell", dat veel meer aandacht besteedt aan culturele uitwisseling, onderwijs en onderzoek, en aan kunst en exposities.

Het Svenska Institutet heeft ook een omvangrijke afdeling Film. Deze bezit een collectie van bijna 300 documentaires, korte films en speelfilms, welke tezamen een dwarsdoorsnede van de Zweedse film-productie vertegenwoordigen. Kinder- en jeugd-films, experimentele films en cartoons, klassieken en vele andere genres zijn beschikbaar in 18 talen, waaronder het IJslands en het Swahili. Elk jaar regelt het Institutet ongeveer 15.000 niet-commerciële vertoningen van Zweedse films in het buitenland. Daarnaast verstuurt het Institutet films - die sinds 1984 ook op video beschikbaar zijn - naar filmclubs, universiteiten, en filmfestivals in het buitenland. Het Institutet subsidieerde ook de productie van een film van een half uur getiteld "Nieuw Zweden", welke nu gedistribueerd wordt in tien talen, zowel op film als op videocassettes. Tenslotte is de afdeling film verantwoordelijk voor de (groeierende) distributie van televisie-programma's.²¹⁾

Om aan alle verzoeken aan informatie te voldoen beschikt het Svenska Institutet over een magazijn waar alle dia-series, onderwijs-pakketten, tijdschriften, boeken, en grammofoonplaten opgeslagen liggen. Vanuit dit magazijn wordt per dag twee- tot driehonderd kilo post verzonden.

Van de andere informatie-gebonden activiteiten van het Institutet noemen wij tenslotte het beurs-programma voor journalisten: in 1984/85 verleende het Institutet 30 reisbeurzen aan Zweedse journalisten ten behoeve van reportages in het buitenland, en 11 beurzen aan journalisten uit o.a. Finland, Griekenland, Joegoslavië en Turkije ten behoeve van een bezoek aan Zweden.

4.6.3 Uitwisselingsactiviteiten

Het Svenska Institutet ontplooit verschillende activiteiten ten gunste van de uitwisseling van personen tussen Zweden en het buitenland. Buitenlandse specialisten en deskundigen kunnen het Institutet te hulp roepen om tijdens een bezoek aan Zweden ontmoetingen te regelen met Zweedse collega's. Per jaar organiseert het Institutet ongeveer 700 programma's voor individuele personen en groepen die Zweden komen bezoeken; ongeveer 30% komt op uitnodiging en als gast van het ministerie van Buitenlandse Zaken, de overige 70% komt op eigen initiatief. Op het Institutet zijn twaalf mensen belast met het regelen van deze studiebezoeken.

Verder is het Svenska Institutet buitenlandse kunstenaars behulpzaam die Zweden willen bezoeken, en helpt zij Zweedse kunstenaars en mensen werkzaam op cultureel gebied bij de voorbereiding van reizen naar het buitenland.

De uitwisselingsactiviteiten betreffende de bevordering van de Zweedse taal en het wetenschappelijk onderzoek komen elders in deze studie ter sprake, in paragraaf 4.6.1 respectievelijk 4.6.5.

4.6.4 Kunstgebonden activiteiten

Ter voorkoming van isolationisme in de Zweedse kunst tracht het Svenska Institutet een internationaal netwerk van contacten op het gebied van kunst en cultuur te onderhouden, en is het tevens op vele andere manieren actief. Ten eerste verleent het steun aan organisaties die Zweedse kunst, muziek, toneel, dans, en literatuur in andere landen willen presenteren. Ontmoetingen van Zweedse kun-

stenaars met buitenlandse collega's en critici en met buitenlands publiek wordt van belang geacht voor de kwalitatieve verbetering van Zweedse kunst. Deze steun bestaat hoofdzakelijk uit het verschaffen van know-how en van allerlei diensten, en in mindere mate uit subsidies. Soms worden activiteiten gefinancierd door andere instanties (met name de Kulturradet), of deelt een externe instelling de kosten met het Institutet. Met het oog op het relatief beperkte budget worden andere financieringsbronnen gezocht, bijvoorbeeld het bedrijfsleven, nu in de afgelopen jaren de weerstanden tegen sponsoring van kunst en cultuur afnemen. In Zweden zijn het vooral multinationals die als sponsors optreden, die trouwens meestal niet eens van Zweedse afkomst zijn.

De tentoonstellings-afdeling van het Svenska Institutet organiseert jaarlijks toernees van 40 tot 80 exposities langs buitenlandse hoofdsteden en provinciale centra, die thematisch een breed gebied bestrijken: culturele geschiedenis, sociale vraagstukken, kunst, vormgeving, fotografie, energie, technologie, enzovoorts. Tot de in 1984/85 georganiseerde exposities die de aandacht trokken behoren: "Zorg voor de ouderen" (tentoongesteld in Frankrijk, Portugal, Mexico, de Bondsrepubliek, en Canada), "Zorg voor de gehandicapten" (tentoongesteld in Thailand en Irak), en "Kind zijn in Zweden" (tentoongesteld in het Centre Culturel Suédois in Parijs). Een tentoonstelling getiteld "Milieuverontreiniging kent geen nationale grenzen" die tot stand kwam ter herdenking van de tiende verjaardag van de VN Conferentie over de Menselijke Omgeving, welke in 1972 werd gehouden in Stockholm, heeft sinds 1982 ongeveer twintig landen aangedaan.²²⁾

Verder produceert het Institutet kleine ad hoc exposities voor speciale gelegenheden en gebeurtenissen als festivals of handelstentoonstellingen. Tevens ondersteunt het de activiteiten van de Nationale Commissie voor Buitenlandse Tentoonstellingen van Hedendaagse Zweedse Kunst (NUNSKU) die verbonden is aan het Museum van Moderne Kunst en niet-commerciële tentoonstellingen organiseert in musea in het buitenland. Deze tentoonstellingen, worden gefinancierd door het ministerie van Onderwijs en Cultuur.

In Frankrijk worden regelmatig exposities gehouden in het Svenska Kulturhuset, ofwel het Centre Culturel Suédois in Parijs. In dit 16e eeuwse paleis, dat in 1965 door de Zweedse regering werd gekocht en nu door het Svenska Institutet beheerd wordt, zijn een kunst-bibliotheek en een kunst-collectie (genaamd "het Tessin Instituut") ondergebracht. Het is de enige culturele vestiging van Zweden in het buitenland, afgezien van de instituten verbonden aan universiteiten. De tentoonstellingen in het Kulturhuset trekken jaarlijks ongeveer 55.000 bezoekers (waarvan 90 à 95% Fransen). Tevens vinden er in het Kulturhuset (dat ook fun-

geert als hotel voor Zweden werkzaam op cultureel gebied) activiteiten plaats op het gebied van film, literatuur, en van de Zweedse taal.

4.6.5 Wetenschapsgebonden activiteiten

De afdeling voor Onderwijs en Onderzoek van het Svenska Institutet vervult dezelfde functies als de Deutsche Akademische Austauschdienst in de Bondsrepubliek. Behalve de ondersteuning van het Zweedse taalonderwijs in het buitenland (reeds besproken in paragraaf 4.1) is deze afdeling belast met de toekenning van langlopende studiebeurzen en van toelagen voor kortere periodes, al dan niet samen met een andere subsidiërende instantie op "fifty-fifty basis". In 1984/85 had het Svenska Institutet f 3.228.000 begroot voor deze activiteiten, ofwel ongeveer één-derde van de totale jaarlijkse uitgaven van Zweden aan wetenschappelijke uitwisseling. Hieronder volgt een overzicht van de verschillende categorieën van financiële ondersteuning door het Institutet:

Langlopende studiebeurzen:

- Beurzen voor studieverblijven: er zijn 100 beurzen beschikbaar per jaar voor buitenlanders die in Zweden willen studeren of onderzoek doen, en voor Zweedse studenten en wetenschappers die om dezelfde redenen naar het buitenland willen. Jaarlijks ontvangt het Institutet ongeveer 6.000 aanvragen voor deze beurzen. In 1984/85 studeerden drie Nederlanders in Zweden dankzij zo'n beurs, en twee Zweedse studenten in Nederland.
- Raad van Europa-beurzen voor het Hoger Onderwijs: 8 beurzen per jaar voor kandidaten uit Europese landen voor studie of onderzoek in Zweden (jaarlijks ongeveer 200 aanvragen);
- bilaterale beurzen: 60 beurzen voor studie of onderzoek in Zweden, en 80 beurzen voor studie of onderzoek in andere landen, voor kandidaten uit Europa, Canada, China, en Japan (jaarlijks ongeveer 500 sollicitanten);
- Beurzen voor 40 aanvragers uit ontwikkelingslanden voor studie of onderzoek in Zweden.

Toelagen voor korte periodes en aanvullende toelagen:

- "Algemene uitwisseling" ten behoeve van onderwijs en onderzoek: ongeveer 100 kleine toelagen voor reis- en verblijfkosten voor de deelname aan conferenties, het verzorgen van lezingen, enz. (voor alle landen van de wereld).
- Ondersteuning van "geïntegreerde studie in het buitenland": ongeveer 50 toelagen voor de voorbereiding en uitvoering van geïntegreerde studie in een

Europees land, als onderdeel van onderwijs-programma's van bepaalde Zweedse universiteiten.

- Toelagen voor kortdurende uitwisselingsbezoeken (van 10 tot 30 dagen) in het kader van het bilaterale culturele uitwisselingsprogramma met een aantal Oost-europese landen. Ongeveer 100 bezoeken aan Zweden, en evenveel van Zweden aan Oost-Europa.
- Uitwisseling van deskundigen met ontwikkelingslanden: per jaar ongeveer 150 toelagen beschikbaar voor buitenlandse bezoekers, en ongeveer 50 voor Zweedse deskundigen voor reizen naar ontwikkelingslanden.
- VN-studiebeurzen: ongeveer 100 per jaar voor relatief korte studieverblijven in Zweden, voor kandidaten uit Oost-Europa en uit ontwikkelingslanden.
- Het "Bicentennial Fund" voor uitwisselingen met de Verenigde Staten: jaarlijks 10 beurzen voor bezoek aan de V.S., en 10 voor bezoeken van Amerikanen aan Zweden van vakmensen uit de meest uiteenlopende vakgebieden.
- Onderzoekstoelagen: jaarlijks ongeveer 100 aanvullende toelagen beschikbaar voor jonge Zweedse onderzoekers ten behoeve van onderzoek in het buitenland, en ongeveer 40 aanvullende toelagen aan buitenlandse gast-onderzoekers.

Bovendien is het Svenska Institutet verantwoordelijk voor een aantal kleinere programma's, zoals de toekenning van OESO-studiebeurzen. De toekenning van de beurzen geschiedt gedeeltelijk op basis van verdragen met andere landen; in de overige gevallen is het een unilaterale aangelegenheid.

Het aandeel van de internationale wetenschappelijke uitwisseling in het budget van het Svenska Institutet is opvallend groot. Aangezien het wetenschapsbudget van Zweden klein is vergeleken met dat van landen met meer inwoners (gemeten in absolute termen, maar gemeten naar de uitgaven per inwoner zeker niet), vindt men het in Zweden belangrijk om op de hoogte te zijn van wetenschappelijk onderzoek in het buitenland, en daarmee in contact te blijven zodat de wetenschappelijke ontwikkelingen in andere landen tijdig opgemerkt en eventueel in de eigen wetenschapsbeoefening geïntegreerd kunnen worden.

4.6.6 Activiteiten met betrekking tot ontwikkelingssamenwerking

In het Rapport Arvidsson stellen de schrijvers:

"De beweegredenen voor de culturele uitwisseling met ontwikkelingslanden komen overeen met die voor de uitwisseling met anderen landen, namelijk onze eigen behoefte aan stimulansen uit en contacten met het buitenland teneinde onze taalkundige en geografische isolatie te doorbreken. (...) Het is

van belang om de contacten met de ontwikkelingslanden wederkerig en veelzijdig te houden." 23)

Tegelijkertijd erkent het Rapport echter dat de culturele uitwisseling van Zweden met ontwikkelingslanden zeer beperkt is. Dientengevolge werd het Svenska Institutet gevraagd "om contacten en samenwerking te ondersteunen en te stimuleren",²⁴⁾ enerzijds door voorlichtingsmateriaal te produceren dat aangepast is aan de omstandigheden in de minder-ontwikkelde landen, en anderzijds door de Zweedse bevolking meer in contact te brengen met de cultuur van de Derde Wereld. Zo werd in 1984/85 op initiatief van het Svenska Institutet het "Latin-amerika i Göteborg"-project georganiseerd, bestaande uit een groot aantal culturele manifestaties (muziek, dans, toneel, films, exposities, literatuur, lezingen, en seminars).²⁵⁾

Het merendeel van de Zweedse bilaterale activiteiten met ontwikkelingslanden, inclusief informatie-overdracht en voorlichting, vinden plaats via SIDA, het Zweedse Orgaan voor Internationale Ontwikkeling. In 1984/85 had SIDA volgens haar begroting een half miljoen gulden beschikbaar voor culturele samenwerking, ofwel ongeveer een-vijfde van alle jaarlijkse Zweedse uitgaven ten behoeve van ontwikkelingshulp op cultureel gebied.²⁶⁾ Een andere instantie waarmee het Institutet samenwerkt is SAREC, het Zweedse Bureau voor Wetenschappelijke Samenwerking met Ontwikkelingslanden. Het Institutet levert SAREC een aantal uitgaven, als bijvoorbeeld "Zweden en de ontwikkelingslanden", een brochure waarin Premier Ola Ullstein (voorheen minister van Ontwikkelingshulp) een overzicht geeft van de Zweedse activiteiten met betrekking tot ontwikkelingssamenwerking.²⁷⁾

Tenslotte is het Svenska Institutet belast met de administratie van beurzen en culturele uitwisselings-programma's, met ontwikkelingsprogramma's waarvoor de financiën afkomstig zijn van BITS, d.w.z. de Zweedse Commissie voor Internationale Technische Samenwerking (Op haar begroting 1984/85 had BITS f 800.000 gebudgetteerd voor culturele samenwerking).

4.7 De begroting

Het veel-omvattende karakter van cultuur bemoeilijkt een scherpe afbakening van dit gebied, waardoor nauwkeurige schattingen van de Zweedse uitgaven ten behoeve van cultuur in het algemeen en in het bijzonder aan culturele uitwisseling met het buitenland niet mogelijk zijn. Voor de oplossing van de conceptuele en statistische problemen waarmee een analyse van de overheidsbestedingen aan cul-

tuur gepaard gaan zou een apart onderzoek vereist zijn. Deze paragraaf bevat dan ook niet meer dan een overzicht van enkele direct beschikbare gegevens, waarbij onduidelijkheden ten aanzien van de gebieden die zij beslaan en van hun vergelijkbaarheid met gegevens voor andere landen als gegeven worden geaccepteerd. Als peiljaar werd 1984 gekozen; veel cijfers betreffen echter het begrotingsjaar, dat in Zweden loopt van 1 juli tot 30 juli van het jaar daarop.

In 1983 bedroeg het Zweedse Bruto Nationaal Produkt 278,564 miljard Zweedse Kronen (volgens de wisselkoers van 15 oktober 1984 is 1 Kroon *f* 0,40), ofwel *f* 33,40 per capita (in 1983 woonden er 8.327.500 mensen in Zweden). Volgens de gegevens van de Kulturadet bedroegen de totale uitgaven aan cultuur in 1983 ongeveer 9,4 miljard Kronen, ofwel *f* 11,28 per inwoner. In dit bedrag zijn zowel de privé-bestedingen (aan radio- en televisie-apparatuur, boeken, kranten, grammofoonplaten, cassettes, en afspeelapparatuur, enz.) als de uitgaven van de overheid (aan toneel, massa-media, subsidies van kunst, tentoonstellingen, en musea, onderhoud van nationale monumenten, enz.) inbegrepen, in de verhouding 72,9% privé-uitgaven (*f* 6,853 miljard, ofwel *f* 823,- per capita), en 27,1% collectieve bestedingen (*f* 2,546 miljard ofwel *f* 305,60 per capita).

Het merendeel van de collectieve bestedingen aan cultuur wordt uitgegeven door de gemeenten (*f* 1,276 miljard, of *f* 153,20 per capita), gevolgd door de centrale overheid met *f* 1,098 miljard (= *f* 132,- per capita), terwijl de provincies in 1983 *f* 172 miljard aan cultuur uitgaven (ofwel *f* 20,40 per capita).²⁸⁾ Op de begroting van de landelijke overheid voor 1981/82 vertegenwoordigen de bestedingen aan cultuur ongeveer 1% van het totale budget.²⁹⁾

De kosten van het buitenlands cultureel beleid van Zweden (die in de bovengenoemde cijfers niet ingesloten zijn) worden in hoofdzaak gedragen door de ministeries van Buitenlandse Zaken en van Onderwijs & Cultuur. Volgens zijn begroting had het laatstgenoemde ministerie in 1984/85 *f* 821.600 beschikbaar voor de culturele uitwisseling, te verdelen over zeven categorieën.

Tabel 13. Begroting van het Zweedse ministerie van Onderwijs & Cultuur ten behoeve van culturele uitwisseling, begrotingsjaar 1984/85.

De Zweedse Culturele Raad	f	918.280
Het Svenska Institutet:		
- internationale culturele uitwisseling		253.600
- beurzen en toelagen		22.400
internationale uitwisseling van de Landelijke School-Raad		178.400
het Zweedse Studentenhuis in Parijs		73.600
academische uitwisseling met de V.S. (Fulbright programma)		394.000
Landelijke Vereniging van Zweden in het Buitenland		172.200
internationale culturele contacten van de sociale bewegingen		<u>85.600</u>
Totaal		2.098.080

Verder staan er een aantal posten op de begroting van het ministerie van Onderwijs & Cultuur die weliswaar niet tot de culturele uitwisseling gerekend worden, maar toch betrekking hebben op het Svenska Institutet, op multilaterale culturele bestedingen, enzovoorts (zie tabel 14).

Tabel 14. Uitgaven-posten op de begroting van het Zweedse ministerie van Onderwijs & Cultuur ten gunste van het buitenlands cultureel beleid, begrotingsjaar 1984/85.

kosten van het UNESCO-lidmaatschap	f7.778.400
subsidies aan internationale congressen in Zweden	237.600
bijdragen aan Zweedse Instituten in Rome, Athene, en Istanboel	1.055.600
Zweedse aandeel in de culturele begroting van de Scandinavische Raad van Ministers	18.600.000
bilaterale Scandinavische culturele samenwerking	<u>2.336.000</u>
Totaal	30.007.600

Tellen we alle uitgavenposten van het ministerie betreffende het buitenlands cultureel beleid bij elkaar op (= som van de totalen van tabel 13 en 14), dan kan geconcludeerd worden dat dit ministerie hiervoor in 1984/85 f 32.105.680 had begroot, ofwel f 3,85 per capita.³⁰⁾

Het ministerie van Buitenlandse Zaken verleent financiële steun aan het Svenska Institutet, Radio Sweden International, en aan verschillende andere voorlichtingsactiviteiten.³¹⁾

Tabel 15. Uitgaven van het Zweedse ministerie van Buitenlandse Zaken ten behoeve van informatie en voorlichting in het buitenland, begrotingsjaar 1984/85.

Svenska Institutet	f 18.400.000
Radio Sweden International	12.800.000
Andere voorlichting over Zweden in het buitenland (incl. subsidie aan het Zweedse Internationale Persbureau)	4.700.000
Totaal	35.900.000

Volgens de cijfers in tabel 15 geeft het ministerie van Buitenlandse Zaken jaarlijks f 4,30 per capita uit aan internationale culturele voorlichting en uitwisseling. Tegenover de ministeries van Buitenlandse Zaken en van Onderwijs & Cultuur voor 1984/85 f 68.005.680 begroot voor internationale culturele activiteiten, ofwel f 8,15 per capita. Aangezien de totale collectieve uitgaven aan cultuur in 1983 f 305,- per capita bedroegen, is de verhouding binnenlandse versus buitenlandse uitgaven aan cultuur ongeveer 37 : 1.

Tabel 16 geeft de begroting van het Svenska Institutet voor 1984/85:

Tabel 16. Begroting van het Svenska Institutet voor 1984/85.

informatie-gebonden activiteiten	f 3.062.434
algemene culturele uitwisselings-activiteiten	2.404.934
studie-beurzen	2.900.904
toelagen voor studie en onderzoek	3.244.379
ondersteuning van het Zweedse taalonderwijs in het buitenland	1.049.836
Svenska Kulturhuset in Parijs	1.849.836
administratie- en personeelskosten	8.011.364
activiteiten op contractbasis	<u>556.665</u>
Totaal	23.080.352

Bron: Svenska Institutet, Verksamhetsberattelse 1984/85, blz. 48.

In 1984/85 namen de ministeries van Buitenlandse Zaken en van Onderwijs & Cultuur f 18.680.000 van de totale begroting van f 23.680.000 van het Svenska Institutet voor hun rekening; het resterende bedrag ontving het Svenska Institutet van andere ministeries en overheidsinstellingen.

4.8 Conclusie

Het is opmerkelijk dat het Svenska Institutet culturele activiteiten combineert met informatie-verschaffing en voorlichting; het komt immers zelden voor dat een regering de informatie-overdracht en voorlichting in het buitenland delegeert aan een onafhankelijke instelling. De Commissie Arvidsson schreef hierover:

"Zweden is wellicht het enige land ter wereld dat zijn buitenlandse informatie- en voorlichtingsactiviteiten toevertrouwt aan een zelfstandig instituut met een onafhankelijk bestuur. Eveneens is het ongebruikelijk dat eenzelfde instelling verantwoordelijk gesteld wordt voor zowel de officiële voorlichting over het eigen land in het buitenland, als voor het bevorderen van de vrije uitwisseling van cultuur en expertise." 33)

Desalniettemin blijkt deze opzet in de praktijk goed te functioneren. Doordat het Institutet een stichting is en geen ambtelijk orgaan, wordt zijn geloofwaardigheid over het algemeen veel hoger ingeschat dan wanneer het een spreekbuis van de regering zou zijn - een opvatting die niet alleen gemeengoed is in de literatuur, maar ook in de door ons afgenomen interviews keer op keer naar voren werd gebracht. Feitelijk is het Svenska Institutet veeleer een dienstverlenende dan een beleidsmatige instelling. De medewerkers zijn geen ambtenaren maar voornamelijk deskundigen met veelzijdige buitenlandse ervaring. Hun aanstellingen zijn geen politieke benoemingen, maar gebaseerd op competentie, wat bijdraagt aan de relatief hoge kwaliteit van het werk van het Institutet. Bovendien bewerkstelligt de "administratieve afstand" tot de subsidiërende ministeries dat het Institutet nauwelijks betrokken is bij interdepartementale conflicten. Door de relatieve onafhankelijkheid ten opzichte van het overheidsapparaat kan het Svenska Institutet flexibel, creatief, en voortvarend te werk gaan, wat het succes van haar activiteiten ten voordeel strekt.

4.9 Noten

- 1) Carl-Johan Kleberg. Cultural Policy in Sweden. In: Milton Cummings and Richard Katz. Government and the Arts in the Modern World. Baltimore, Johns Hopkins University, 1986; citaat uit het manuscript, blz. 46.
- 2) Nils Gunnar Nilsson. Swedish Cultural Policy in the 20th Century. Stockholm, Svenska Institutet, 1980, blz. 9.
- 3) Definities ontleend aan het Fact Sheet Swedish Cultural Policy, Svenska Institutet, april 1984.
- 4) Carl-Johan Kleberg, op. cit. (cf. noot 1), blz. 2-3.
- 5) N.G. Nilsson, op.cit. (cf. noot 2), blz. 32.
- 6) Zie bijvoorbeeld: Peter Almerud: "Culture in the Swedish Preschool", Current Sweden, Stockholm, Svenska Institutet, augustus 1984.
- 7) Kultur och information. Over granserna. Betänkande av utredningen om det svenska kultur- och informationssutbytet med utlandet. Stockholm, SOU, 1978.
- 8) Citaat uit een niet-gepubliceerde samenvatting van het rapport van de Commissie Arvidsson, blz. 1-2.
- 9) Alf W. Johansson. Per Albin och Kriget - Samlingsregeringen och utrikespolitiken under andra världskriget (Per Albin en de oorlog - de grote coalitie-regering en het buitenlands beleid tijdens de Tweede Wereldoorlog) Tiden, 1984; zoals geciteerd in Inside Sweden, Oktober 1982, no.2, blz. 10-11. W.M. Carlgren, Foreign Policy During the Second World War, Londen, Ernest Benn, 1977.
- 10) C.-J. Kleber, op. cit. (noot 1), blz. 10.
- 11) Svenska Institutet: "Swedish Cultural Policy", Fact Sheets on Sweden, april 1984, blz. 1.
- 12) Niet-gepubliceerde Engelse samenvatting (cf. noot 8), blz. 4.
- 13) Ibid.
- 14) Martin Blomsma. Cultuurbeleid over de grenzen. Harmonisatieraad Welzijnsbeleid. Dwarskijken. Den Haag, Staatsuitgeverij, 1985, blz. 20.
- 15) Voor een beschrijving van de reorganisatie van de Kulturradet, zie: Utbildings-Departmentet: "Kulturradets Roll, Uppgifter och Organisation - Allmänna Överväganden". Stockholm, Regeringskansliets Offsetcentral, 1985 (Ds U 1985:16). De hier gegeven informatie is hoofdzakelijk ontleend aan N.G. Nilsson, op. cit., blz. 52-53, en aan The Handbook of Cultural Affairs in Europe uitgegeven door het Zentrum für Kulturforschung in Bonn. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1985, blz. 443.
- 16) Pierre Vinde and Gunnar Petri. Swedish Government Administration, 2e herz. dr., Lund, Berlings, 1978, blz. 77.
- 17) Engelse samenvatting, op. cit., blz. 23.
- 18) Svenska Institutet. Verksamhetsberättelse 1984-85. Stockholm, SI, 1985, pp. 6-7, blz. 44-45.
- 19) Swedish Radio Company, Information Department, brochure uit voorjaar 1984, blz. 17-18.
- 20) Tweede Kamer, vergaderjaar 1984-1985, 18 856, nrs 1-2, blz. 51.
- 21) Svenska Institutet. Swedish Feature Films, Catalogue 1983-84. Stockholm, SI, 1983; en Svenska Institutet. Swedish Short Films, Catalogue 1984-85. Stockholm, SI, 1984. Svenska Institutet. Verksamhetsberättelse 1984-85. Stockholm, SI, 1985.
- 22) Svenska Institutet, Exhibitions 1985. Stockholm, SI, 1985.
- 23) Engelse samenvatting van het Rapport Arvidsson, blz. 30.
- 24) Ibid., blz. 31.
- 25) Svenska Institutet. Verksamhetsberättelse 1984-85. Stockholm, SI, 1985, blz. 22-23.
- 26) Tweede Kamer, 1984-1985, 18 856, nrs. 1-2, blz. 56.

- 27) Stockholm, SI, n.d. 22 blz.
- 28) Kulturradet. Kommunerna, staten och kulturpolitiken, 1984:3, blz. 11, 105; J.-C. Kleberg in Cummings & Katz, op. cit., blz. 45.
- 29) SI, Fact Sheet "Swedish Cultural Policy".
- 30) Alle cijfers zijn afkomstig uit: Utbildningsdepartementet. Statsliggaren 1984/85 VIII/U. Stockholm, Norstedts Tryckeri, 1984, blz. 123-128.
- 31) De gegevens voor het ministerie van Buitenlandse Zaken zijn afkomstig van: Tweede Kamer 1984-85. 18 856, nrs. 1-2, blz. 58.
- 32) Bron: Svenska Institutet, Verksamhetsberattelse 1984/85, blz. 48.
- 33) Engelse samenvatting, blz. 22.

CASE-STUDIE 4

DE BONDSREPUBLICK DUITSLAND EN HET GOETHE-INSTITUT

5.1 Inleiding

Alhoewel de Bondsrepubliek Duitsland zichzelf uitdrukkelijk als "cultuurstaat" beschouwt, is het binnenlands cultureel beleid een zaak van de deelstaten, en niet van de federale overheid zelf. Ten behoeve van de onderlinge afstemming van het cultureel beleid van de deelstaten is er een "Permanente Conferentie van Ministers van Cultuur". Voor het buitenlands cultureel beleid daarentegen is de federale overheid verantwoordelijk, waarbij wel de kanttekening moet worden gemaakt dat de deelstaten ook zelfstandig initiatieven nemen tot culturele uitwisselingen met het buitenland. Deze case-studie betreft echter alleen het buitenlands cultureel beleid op federaal niveau. Dit beleid valt onder de competentie van het ministerie van Buitenlandse Zaken (afkorting "AA", voor "Auswärtiges Amt"), dat de praktische uitvoering ervan hoofdzakelijk overlaat aan de zogeheten "intermediaire instellingen" (Mittlerorganisationen). Hun aantal is aanzienlijk. Ongeveer 150 instellingen en organisaties zijn op het gebied van het buitenlands cultureel beleid actief (dit cijfer omvat ook organisaties die niet "intermediair" zijn in ambtelijke zin).¹⁾ Van alle intermediaire instellingen wordt er één als de "officiële" beschouwd: het Goethe-Institut. In de volgende paragrafen staat dit instituut, zijn doelen, organisatie, en middelen centraal; de belangrijkste andere intermediaire instellingen komen slechts zijdelings aan de orde. Vooraf wordt een overzicht gegeven van de Duitse conceptie van het buitenlands cultureel beleid sinds 1945, en wordt ingegaan op de wijze waarop dit beleid door de jaren heen gemotiveerd is.

Deze studie is onder andere gebaseerd op een werkbezoek aan het hoofdkantoor van het Goethe-Institut in München in februari 1986. De daar door middel van gesprekken verzamelde informatie werd aangevuld met een analyse van secundaire literatuur. Voorzover de gegevens in deze studie uit schriftelijke bronnen stammen, staan de verwijzingen vermeld in voetnoten; de overige, niet-geannoteerde informatie is ontleend aan in München gevoerde gesprekken.

5.2 Inhoud en motivering van het buitenlands cultureel beleid van de Bondsrepubliek sinds 1945

In het Derde Rijk werd cultuur in het buitenlands beleid overwegend gebruikt als wapen van agressieve propaganda ter behartiging van nationaal-socialistische belangen. Deze vorm van buitenlandse cultuur-politiek kwam na 1945 in discredit. Dit schiep ruimte voor degenen die het buitenlands cultureel beleid opnieuw probeerden te formuleren in termen van een (relatief) autonoom cultuur-begrip.²⁾ Na Hitler moest een verbetering van het Duitse imago in het nieuwe beleid de allerhoogste prioriteit krijgen teneinde Duitsland in de ogen van de Geallieerde mogendheden weer in ere te herstellen. Deze poging tot rehabilitatie werd echter bemoeilijkt door de Duitse deling. Hieronder wordt alleen op de situatie in West-Duitsland ingegaan.

Na de Tweede Wereldoorlog duurde het meer dan vijf jaar voordat de Bondsrepubliek Duitsland ten aanzien van het buitenlands cultureel beleid opnieuw initiatieven ondernam. In 1951, hetzelfde jaar dat de Bondsrepubliek werd toegelaten tot de UNESCO, hervatte het Institut für Auslandsbeziehungen in Stuttgart zijn werkzaamheden, werd voor het eerst openlijk gesproken over de heropening van de Duitse scholen in het buitenland, en vonden de eerste beraadslagingen plaats over de teruggave van Duitse wetenschappelijke instituten in het buitenland aan de Bondsrepubliek. In datzelfde jaar werd het ministerie van Buitenlandse Zaken uitgebreid met een afdeling Cultuur, en werd op 8 augustus in München het Goethe-Institut (her)opgericht. De opening van de eerste Duitse culturele vestiging in het buitenland vond vier jaar later plaats, in Rome.³⁾

Het buitenlands cultureel beleid van de Bondsrepubliek moest zich in doelstellingen en in inhoud afzetten tegen zowel het nationaal-socialisme als tegen de internationale culturele betrekkingen van de DDR. In beide gevallen bleek het concept van het 'andere Duitsland' goed bruikbaar, waarbij men voor de uitwerking ervan vooral gebruik kon maken van de Duitse emigranten die in de Nazi-tijd hun vaderland waren ontvlucht.⁴⁾ Daarnaast wist men met succes te verwijzen naar de eigen culturele prestaties uit een minder besmet verleden, dat wil zeggen uit de periode vóór 1933, en ook de jaren vóór 1914 en 1871. Terwijl de periode na 1919 sterk gekleurd was door ressentimenten jegens de overwinnaars van de Eerste Wereldoorlog - wat een culturele uitwisseling op zichzelf al bemoeilijkte - richtte het ressentiment zich nu tegen Hitler-Duitsland, dat de Duitse culturele traditie geweld had aangedaan. Terwijl de andere westerse landen als voorbeeld dienden, kreeg het herstel van de culturele betrekkingen met de overwinnende mogendheden in het westen prioriteit.⁵⁾ Het opnieuw tot stand

brengen van de door de oorlog verbroken contacten moest ook gebruikt worden om op mondiaal niveau het vertrouwen te herstellen.

Daarnaast kreeg het nieuwe buitenlands cultureel beleid ook een aantal secundaire Koude Oorlogs-doelen: dit beleid zagen politici enerzijds als de "algehele vertegenwoordiging van de Duitse cultuur in het buitenland", en anderzijds als "een bijdrage aan de geestelijke verdediging van Europa", vooral in de landen "waar gevecht geleverd wordt tegen bolsjewistische cultuur-invloeden".⁶⁾

De doelstelling na 1945 was dus niet langer de bevordering van het Duitse element in het buitenland ter behoud en versterking van de nationale identiteit - zoals dat na 1871 voor de jonge natie belangrijk was geweest -, maar rehabilitatie in de visie van andere landen. Tot aan het einde van de jaren zestig heeft men, met enkele variaties, aan deze doelstelling vastgehouden. Over de accentverschuivingen schrijft Heinz Metzen:

De "Rehabilitatie"⁷⁾ werd het hoofdmotief van het naoorlogse cultuurbeleid vanuit Bonn: "Rehabilitatie van de jonge republiek, maar tevens van 'het Duitse' tout court, bleef tot in het midden van de zestiger jaren één van de hoofdmotieven van het buitenlands cultureel beleid ten opzichte van alle andere landen, waaruit de schaduwen van het jongste Duitse verleden slechts traag verdwenen." Daarmee kwam men tegemoet aan de persoonlijke behoeften tot verzoening en de ontwikkeling van vriendschappelijke betrekkingen tussen de volkeren en hun individuen, en beantwoordde men tegelijkertijd aan de wensen van staten naar meer internationale communicatie, samenwerking, en integratie...

Toen wereldwijd de nagestreefde acceptatie was bereikt, veranderde het hoofdmotief - in aansluiting op de toegenomen behoefte aan informatie over de Bondsrepubliek - geleidelijk van rehabilitatie naar informatie, van de opvijzeling van het eigen imago naar de overdracht van Duitse cultuur." ⁸⁾

Tot een ingrijpende herformulering van het buitenlands cultureel beleid van West-Duitsland kwam het pas onder de hervormingsgezinde regering Brandt-Scheel. Drie jaar eerder, in 1966, had Willy Brandt als minister van Buitenlandse Zaken dit beleid al "de derde zuil van de buitenlandse politiek" genoemd.⁹⁾ In 1970 ontstonden op initiatief van staatssecretaris Ralf Dahrendorf van Buitenlandse Zaken achttien "Beginzelen voor het buitenlands cultureel beleid", waarmee het beleid nieuwe accenten kreeg. Eén ervan was, "alles te vermijden, wat opgevat zou kunnen worden als inmenging in de interne aangelegenheden van andere landen". Buitenlands cultureel beleid werd gedefinieerd als "internationale samenwerking op cultureel gebied". Nadrukkelijk werd gewezen op de noodzaak tot "uitbreiding van het cultuurbegrip", zonder dat daardoor een veronachtzaming van traditionele aspecten van cultuur (onderwijs, kunst, en wetenschappen) in de hand gewerkt zou worden. Uitgaande van de interdependentie tussen de staten identificeerde men het cultureel beleid op het ministerie als "schakel met de andere volkeren", dat ten dienste moest staan van "de internationale toenadering

en het garanderen van de vrede", en daarmee "een dragende pijler van het buitenlands beleid" moest vertegenwoordigen.

In de "Beginnelsen" werd het buitenlands cultureel beleid opgevat als uitwisseling op basis van wederkerigheid. Letterlijk staat er:

"Buitenlands cultureel beleid is niet alleen informatie over onze cultuur, maar ook uitwisseling en samenwerking. Tegenwoordig moet behalve informatie ook de actieve bereidheid aanwezig zijn om onze cultuur, d.w.z. de prestaties en de mogelijkheden van het eigen land, in te brengen in een levendige uitwisseling tussen de volkeren. De tegenhanger van onze behoefte anderen te informeren is onze bereidheid om informatie van anderen tot ons door te laten dringen. Daarom is openstaan voor het andere één van de basisprincipes van ons buitenlands cultuurbeleid."

Met verwijzing naar het bestaan van twee Duitse naties, staat er in de "Beginnelsen":

"Zolang de verschillende interne regelingen de samenwerking op veel gebieden bemoeilijkt zo niet uitsluit, is concurrentie [met de DDR] het aangewezen uitgangspunt."

Tenslotte staat in het Nawoord van de "Beginnelsen":

"In onze bijdrage aan de internationale culturele uitwisseling moeten wij, in de woorden van de Regeringsverklaring van 29 oktober 1969, onze partners ook een beeld van datgene overbrengen, "wat in deze overgangstijd ook in Duitsland aan geestelijke conflicten en vruchtbare onrust, actieve realiteit is". Dat vraagt toewijding en betrokkenheid van allen die meewerken. Maar bovenal komt het erop aan, het doel van het buitenlands cultureel beleid, de goede verstandhouding tussen de mensen te dienen en zodoende de vrede te beschermen, nooit uit het oog te verliezen." 10)

Toch duurde het nog zeven jaar voordat op basis van deze ministeriële "Beginnelsen" een bindend besluit voor het buitenlands cultureel beleid werd genomen. Dat gebeurde op 21 september 1977 in het antwoord van de Bondsregering op het rapport van een enquête-commissie buitenlands cultureel beleid van de Duitse Bondsdag. De toen vastgelegde grondbeginnelsen en doelen gelden momenteel nog steeds in ongewijzigde vorm:

1. Positie en aanzien van de Bondsrepubliek Duitsland in de wereld hangen niet alleen af van haar politieke gewicht en haar economisch prestatievermogen, maar evenzeer van haar legitimiteit als cultuurstaat. Derhalve beschouwt de Bondsrepubliek de culturele uitwisseling naast de politieke en economische betrekkingen als een gelijkwaardig onderdeel van de buitenlandse politiek.
2. Ondanks de staatkundige deling van het Duitse volk gaat de Bondsrepubliek uit van de eenheid van de Duitse cultuur. Het buitenlands cultureel beleid moet ertoe bijdragen, dat het besef van deze eenheid levend blijft en geconsolideerd wordt.
3. Aan de culturele uitwisseling ligt niet alleen het traditionele, 18e eeuwse cultuur-begrip ten grondslag, maar eveneens een bredere opvatting van cultuur, welke alle geestelijke waarden van ons volk omvat. Alleen op deze

basis kunnen culturele en maatschappelijke betrekkingen, wetenschappelijke en technische samenwerking, alsmede educatieve hulp aan ontwikkelingslanden in een eigentijdse samenhang geplaatst worden.

4. Het buitenlands cultureel beleid beperkt zich niet tot de presentatie van onze culturele prestaties in het buitenland. In de eerste plaats is haar doel de culturele uitwisseling met andere landen op basis van wederkerigheid, die de samenwerking op politiek en economisch gebied zinvol aanvult. Bovendien onttrekken zich in een gestaag naar elkaar toegroeiende wereld steeds grotere probleemgebieden aan zuiver nationale oplossingen, waardoor uitbreiding en intensivering van de internationale samenwerking zelfs noodzaak wordt.
5. De overdracht van een waarheidsgetrouw beeld van de Bondsrepubliek Duitsland aan het buitenland moet de basis zijn voor het streven naar meer begrip voor onze staat. Het vertekende beeld van Duitsland, dat de laatste tijd op verschillende plaatsen te constateren valt, moet bestreden worden door middel van een evenwichtige voorstelling van de werkelijke verhoudingen in de Bondsrepubliek.
6. Het buitenlands cultureel beleid en haar praktische vormgeving moeten georiënteerd zijn op de doelstellingen van onze buitenlands politiek. Daarom moet het de politieke integratie van Europa op cultureel gebied ondersteunen. Tevens moet het ten dienste staan van het westerse bondgenootschap, de verzekering van de vrede en een realistische ontspanningspolitiek. Ten derde moet het zijn specifieke bijdrage leveren aan de (verdere) harmonisatie van de belangen van industrie- en ontwikkelingslanden, en aan de zelfstandige ontwikkeling van de vaak zeer verschillende culturele omstandigheden van de landen van de Derde Wereld.
7. De Bondsregering bevestigt het federatieve en pluralistische principe als fundament voor de organisatie van ons cultureel beleid. Wel bemoeilijkt een dergelijk de-centraal systeem met zijn gecompliceerde procedures en versnipperde bevoegdheden een coherente conceptie van het buitenlands cultureel beleid. De Bondsregering verzoekt alle betrokkenen door nauwe samenwerking deze (versnippering) te bestrijden. Al is de uitvoering van het buitenlands cultureel beleid ten dele gedelegeerd aan een reeks intermediaire instellingen, toch draagt de Bondsregering de algehele politieke verantwoording, en moet zij de overeenstemming van alle maatregelen met de buitenlandse politiek kunnen garanderen.
Op alle terreinen van de internationale culturele betrekkingen ondersteunt de Bondsregering privé-initiatieven, zoals die zeer talrijk door maatschappelijke en economische instanties, kerken en vakbonden, politieke stichtingen, enz. genomen worden, tot doel van verbeterde verstandhouding en uitwisseling als partners." 11)

Aan deze grondbeginselen en doelen van het buitenlands cultureel beleid, die door de Enquête-commissie van de Duitse Bondsdag en de federale regering in de jaren zeventig opgesteld werden, werd door het ministerie van Buitenlandse Zaken de in 1982 gepubliceerde "Tien stellingen inzake de culturele contacten en samenwerking met de Derde Wereld" toegevoegd, die eveneens het karakter van bindende richtlijnen kregen.¹²⁾

Deze "Tien Stellingen" zijn in de paradigmatische ontwikkeling van de doelstellingen van het buitenlands cultureel beleid voorlopig de laatste stap. De stellingen zijn geënt op de leidende gedachte in het Duitse beleid ten aanzien van de Derde Wereld, namelijk

"...de ontwikkelingslanden te ondersteunen opdat zij hun eigen politieke, economische, en culturele weg - kortom een zelfstandige emancipatorische ontwikkeling - kunnen kiezen." 13)

Samengevat behelzen de "Tien stellingen":

1. **culturele verscheidenheid** - Ons cultureel aanbod mag de historisch gegroeide waardenstelsels, religieuze belevingsvormen en handelingspatronen van de partners niet vernietigen noch willen vervangen, maar moet door hen geabsorbeerd kunnen worden en hun eigen cultuur aanvullen. De verscheidenheid aan culturen maakt deel uit van de geestelijke rijkdom van onze wereld.
2. **algemene principes van de samenwerking** - De grondbeginselen van de culturele samenwerking tussen industrie- en ontwikkelingslanden behelzen:
  - wederkerigheid van de culturele prestaties, uitgaande van de gelijkwaardigheid van culturen;
  - uitgebreide culturele betrekkingen, die alle aspecten van het samenleven en van communicatie tussen mensen omvatten, en zich niet tot de elites beperken;
  - geen eenzijdige weergave van de eigen culturele prestaties, maar culturele uitwisseling als partners, opdat dankzij intensieve culturele relaties beide partners nieuwe impulsen geven en ontvangen. Bij onze partners moet het besef van hun zelfstandigheid en verantwoordelijkheid versterkt worden, zodat zij effectief autonoom kunnen handelen;
  - aanmoediging en verdere ontwikkeling van de samenwerking op cultureel gebied tussen privé-organisaties (kerken, stichtingen, organisaties in het vormings- en welzijnswerk, sociale groepen) en hun partners in de ontwikkelingslanden;Het doel van de samenwerking moet zijn de afhankelijkheid van de ontwikkelingslanden van de ontwikkelde landen dankzij de samenhang tussen culturele, sociale, en economische ontwikkeling te doen verdwijnen. De ondersteuning van dergelijke ontwikkelingsprocessen strookt met ons algemene beleid ten aanzien van de Derde Wereld. Zodoende stimuleren wij bij onze partners het vertrouwen in zich zelf, en in ons.
3. **eigen verantwoordelijkheid** - Basisvoorwaarde voor zelfstandigheid is het vermogen van mensen naar eigen inzicht en op eigen kracht hun elementaire levensbehoeften te kunnen bevredigen. Tot die behoeften behoort een minimum aan onderwijs.
4. **ontwikkeling van zelfstandige onderwijsstructuren** - het basisonderwijs moet een vervolg krijgen in de vorm van algemene alfabetisering en basisberoepsopleiding, vooral ten behoeve van de ongeschoolde arbeid en van de landbouw.
5. **bevorderen van de culturele identiteit** - Onze samenwerking met jonge ontwikkelingslanden staat in het teken van hun emancipatie. Geschikte maatregelen hiervoor dienen gericht te zijn op het onderhouden en behouden van hun eigen culturele erfgoed en op de bevordering van hedendaagse ontwikkelingen in cultuur, muziek en kunst in de partnerlanden.

6. **de koppeling van economische en sociaal-culturele ontwikkeling** - Economische en technische samenwerkings-projecten moeten al in de planningsfase voorzien in de ontwikkeling van de sociaal-culturele omgeving waarin zij plaatsvinden. Dit geldt eveneens voor de economische samenwerking tussen particuliere instellingen. Naast de verbetering van de algemene levensomstandigheden behelst het bevorderen van de sociaal-culturele ontwikkeling:
  - het ontstaan van kleine toeleverings- en handwerk-bedrijven stimuleren;
  - het opzetten van eenvoudige voorzieningen voor cultuur (onder meer volwassenen-onderwijs), recreatie, en sport; en
  - de bouw van scholen en de uitbreiding van beroepsopleidingen ondersteunen.

7. **culturele betrekkingen vereisen wederzijdse kennis van en begrip voor elkaar** - Het principe van de wederkerigheid van internationale culturele betrekkingen heeft onder andere de volgende consequenties voor onszelf:
  - voor ons onderwijs: vroegtijdige kennisname van vreemde culturen, en meer aandacht voor deze culturen; bevordering van het begrip en het gevoel van verantwoordelijkheid voor de wereld als geheel;
  - in de media: verbeterde berichtgeving met meer diepgang over niet-Europese culturen;
  - in de wetenschap: de ondersteuning van instituten (in West-Duitsland en in het buitenland) en van onderzoeks-programma's op het gebied van culturele betrekkingen;
 Tevens bevordert de samenwerking tussen Duitse uitgeverijen en uitgeverijen in het buitenland de ontmoeting en communicatie tussen culturen, en is deze samenwerking daarom het ondersteunen waard.

8. **voortzetting van de tot nog toe genomen maatregelen** - De tot nog toe genomen maatregelen in de traditionele gebieden van cultuur (bevordering van de Duitse taal, overdracht van een evenwichtig beeld van West-Duitsland, beurzen voor bezoekers en uitwisselingsprogramma's) moeten voortgezet worden.

9. **gevolgen I** - De uitwisselingen met de Derde Wereld moeten gebaseerd zijn op continuïteit. Tevens is voor het welslagen van al onze inspanningen vereist dat wij onze wil tot samenwerking tonen door ons pragmatisch op te stellen en in staat zijn ons aan te passen aan de specifieke omstandigheden van elk afzonderlijk partnerland.

10. **gevolgen II**. - Culturele samenwerking gebaseerd op continuïteit en op een denken in lange-termijn vereist een duurzame economische groei. Tevens, dat door middel van voorlichting en meningsvormende activiteiten het onmisbare publieke begrip voor de voorwaarden en zwaartepunten van de culturele samenwerking doorlopend bevorderd wordt. Vooroordelen en cliché-opvattingen met betrekking tot andere culturen moeten weggenomen worden. Het is verheugend dat dit inzicht terrein wint, in het bijzonder bij de jeugd. 14)

Op de Wereld-cultuurconferentie van de UNESCO in Mexico in 1982 werd positief gereageerd op deze "Tien Stellingen".¹⁵⁾ Toch blijft het de vraag of het buitenlands cultureel beleid in de praktijk dit ideaal van culturele samenwerking op basis van dialoog benadert, en niet blijft steken in overwegend eenzijdige cul-

tuuroverdracht. Hierop komen wij nog terug. Voorlopig kan geconstateerd worden dat dit publiekelijk verkondigd beleid zekere verplichtingen heeft geschapen en aanknopingspunten biedt voor een daadwerkelijke beleidsmatige heroriëntatie. Naast deze verklaringen inzake de culturele betrekkingen met de Derde Wereld-landen heeft de Bondsregering voor de betrekkingen met de overige landen soortgelijke, zij het minder gedetailleerde, verklaringen opgesteld. Met het oog op de uitgangspunten van de Duitse buitenlandse politiek is dit beleid daarom eveneens gericht op de bevordering van:

- het Europese bewustzijn, teneinde bij te dragen aan de eenwording van West-Europa en aan een betere verstandhouding met Oost-Europa; en van
- de transatlantische culturele betrekkingen, ter versterking van de Atlantische alliantie.¹⁶⁾

Terwijl de culturele betrekkingen tussen Westerse democratische industrielanden met name voor een middelgrote mogendheid als de Bondsrepubliek verregaand symmetrisch kunnen zijn, doet zich ten aanzien van de betrekkingen met Oost-Europa, analoog aan de betrekkingen met Derde Wereld-landen, het probleem van de grote verschillen in politieke systemen voor. In de Slotacte van de Helsinki-Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) verplichtten de ondertekenaars van het Verdrag zich

".. hun volkeren een omvattende en volledige wederzijdse kennis van hun activiteiten op de meest uiteenlopende domeinen van cultuur te verschaffen, en een meer-omvattende wederzijdse toegang tot al deze activiteiten te bevorderen." 17)

Als initiatiefnemer van de ontspanningspolitiek heeft West-Duitsland zich ook in de periode van wat de Tweede Koude Oorlog genoemd zou kunnen worden (1979 - 1985) ingespannen voor een uitbreiding van de betrekkingen inzake cultuur en onderwijs, in het bijzonder tijdens de CVSE-vervolgconferentie in Madrid. De verwerkelijking hiervan in de praktijk bleek echter moeilijk te zijn. Al in het antwoord op de parlementaire enquête in 1977 moest de Duitse overheid vaststellen:

"Doordat het culturele leven in de communistische landen grotendeels in handen van de staat is, zijn deze landen selectief in de aanvaarding van ons pluralistische cultuuraanbod. Derhalve vereist de culturele uitwisseling met Oost-Europa op basis van wederkerigheid gedetailleerde afspraken (...) alsmede aanvullende initiatieven onzerzijds." 18)

Een bijzondere hindernis bij de uitbreiding van de culturele contacten met Oost-Europa wordt gevormd door de DDR, die op dit gebied bij haar bondgenoten pleit voor een "sozialistische deutsche Nationalkultur", en een intensivering van de uitwisseling met West-Duitsland lijkt te willen verhinderen. De positie die de

Oostduitse autoriteiten aan cultuur in eigen land en in de buitenlandse betrekkingen toekent blijkt uit uitspraken als deze:

"In de cultuur vindt een veldslag plaats omtrent de invloed op het menselijk bewustzijn." (Erich Honecker, 1972)

"Vanwege hun specifieke effectiviteit inzake informatie-overdracht aan het buitenland en hun ideologische betekenis leveren de culturele en wetenschappelijke betrekkingen een wezenlijke bijdrage aan de versterking van de gemeenschap van socialistische staten, en aan het ideologische offensief in de strijd tegen het imperialisme." (Kleines politisches Wörterbuch, Dietz-Verlag, Oost-Berlijn) 19)

Behalve in Roemenië en in Hongarije kon de Bondsrepubliek daarom in Oost-Europa slechts geringe vooruitgang boeken. Voor de Oosteuropese autoriteiten is intensievere uitwisseling van cultuur en informatie bedreigend, omdat de van staatswege bepaalde waarden-systemen erin ter discussie worden gesteld. Daarom was ook de zgn. "derde mand" van de Accorden van Helsinki van 1975 zo omstrede. Alhoewel er niet expliciet over wordt gesproken, speelt in Oost-Europa altijd de hoop c.q. de vrees voor hervormingen in de richting van liberalisering een rol. In antwoord op een parlementaire interpellatie verklaarde de regering in 1985:

"Juist ook op het gebied van de culturele samenwerking zet de Bonds-overheid zich in voor de voortzetting van het CVSE-proces. Door middel van dialoog, onderhandelen, en het streven naar brede samenwerking wil de regering, ondanks de politieke moeilijkheden, de mogelijkheden gebruiken tot samenwerking en voor de bevordering van ontmoetingen van mensen uit Oost en West. 20)

Geconcludeerd kan worden dat het buitenlands cultureel beleid officieel als derde dimensie van het algemene buitenlands beleid van de Bondsrepubliek gezien wordt. Bijgevolg richt de uitvoering van dit beleid zich naar de politieke doelstellingen van de Bondsrepubliek vis-à-vis de twee grote mogendheden, Europa, en de Derde Wereld, en zijn de belangrijkste opgaven:

- verzekeren van de vrede, ondersteuning van het westers bondgenootschap, en bijdragen aan een realistische politiek van internationale ontspanning;
- ondersteunen van inspanningen gericht op de eenwording van Europa; en
- bijdragen aan meer gelijkwaardige verhoudingen tussen de geïndustrialiseerde staten en de Derde Wereld-landen.²¹⁾

Historisch is het buitenlands cultureel beleid voor de Bondsrepubliek van betekenis geworden na de nederlagen in de wereldoorlogen, als 'informeel instrument' ten dienste van de buitenlandse politiek. In zekere zin werd dit beleid toen beschouwd als functionele vervanging van de onmogelijk geworden oorlogsvoering; in zijn werk "Methoden der Aussenpolitik" expliciteert Dieter Oberndörfer deze gedachte:

"In onze tijd hangt een toenemend afzien van het gebruik van wapens ter uitoefening van macht samen met bijvoorbeeld een continu toenemend gebruik van cultuur-politieke middelen ter realisering van het buitenlands beleid." 22)

Doelgroepen van het buitenlands cultureel beleid zijn zowel de elite als de bredere "publieke opinie" van de landen waarop dit beleid zich richt.²³⁾ Ook in de organisatie van het buitenlands cultureel beleid blijkt deze tweeslachtigheid.

5.3 Organisatie

5.3.1 Inleiding

De organisatie van het binnenlands cultureel beleid in de Bondsrepubliek is complex. Binnen de federale staatsstructuur leveren de centrale overheid, de deelstaten, en de gemeenten elk hun bijdrage. Bovendien treden onafhankelijk van de overheid stichtingen en bedrijven als cultuurminnende maecenassen op (bijv. de fondsen van Volkswagen, Krupp, Bosch, of Körber, die uitwisselingen van jongeren en studenten, bezoekersprogramma's en lezingen-cycli in het buitenland financieren²⁴⁾). Het buitenlands cultureel beleid wordt hoofdzakelijk door de landelijke overheid gefinancierd, maar heeft geen eenvoudige structuur. De coördinatie en de politieke leiding ervan zijn in handen van het ministerie van Buitenlandse Zaken. De coördinatie vindt plaats op verschillende niveaus:

1. Binnen de Bondsregering, in een interdepartementale commissie waarin afdelingshoofden zitting hebben. Ongeveer vier maal per jaar worden, in vergaderingen voorgezeten door de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, alle vraagstukken behandeld waarvoor overeenstemming tussen de ministeries vereist is.
2. In voortdurend overleg tussen de regering en de volgende parlementaire commissies van de Bondsdag:
  - de Commissie Buitenlandse Zaken en haar subcommissies voor het buitenlands cultureel beleid en voor het media-beleid,
  - de Begrotingscommissie,
  - de Commissie Sportzaken,
  - de Commissie Binnenlandse Zaken, en
  - de Commissie voor Onderwijs en Wetenschap.
3. In de verhouding landelijke overheid-deelstaten in overleg tussen de afdeling cultuur van het ministerie van Buitenlandse Zaken, en de Commissie voor

Internationale Zaken van de Permanente Conferentie van de ministers van cultuur van de deelstaten; en in andere organen van overleg tussen de landelijke overheid en de deelstaten (bijv. de Commissie Buitenland).

4. In de betrekkingen tussen de landelijke overheid en de steden, gemeenten, en districten beslist een financiële commissie van de Landelijke Vereniging van Gemeentelijke Bestuursorganisaties over de besteding van de middelen die haar ter beschikking gesteld worden.
5. Het ministerie van Buitenlandse Zaken sluit contracten met de zelfstandige voornoemde intermediaire instellingen of "Mittlerorganisationen" voor de uitvoering van het merendeel van de programma's en projecten van het buitenlands cultureel beleid. Er is regelmatig overleg tussen de intermediaire instellingen en het AA, het Auswärtige Amt.
6. De "Vereniging voor Internationale Samenwerking" coördineert tussen de intermediaire instellingen onderling.
7. In het buitenland ontmoeten degenen die door de intermediaire instellingen uitgezonden zijn en de 93 culturele attachés van de ambassades elkaar op gemeenschappelijke symposia.²⁵⁾

In de Bondsrepubliek houden niet minder dan ca. 150 organisaties en instellingen zich bezig met het buitenlands cultureel beleid (zij staan opgesomd in het Rapport van de Enquête-Commissie Buitenlands cultureel Beleid, overeenkomstig het Besluit van de Bundestag van 23 februari 1973²⁶⁾). In de culturele betrekkingen met het buitenland spelen 16 intermediaire instellingen een naar verhouding voraanstaande rol. Enkele van hen zijn:

- de Alexander-von-Humboldt Stichting,
- de Carl-Duisberg-Gesellschaft e.V.,
- de Deutscher Entwicklungsdienst e.V.,
- de Deutscher Musikrat,
- Inter Nationes e.V., en
- het Institut für Auslandsbeziehungen.

De 'officiële' intermediaire instelling, de primus inter pares, is het **Goethe Instituut** (de volledige naam luidt: "Goethe Institut zur Pflege der deutschen Sprache im Ausland und zur Förderung der internationalen kulturellen Zusammenarbeit e.V."), met een hoofdzetel in München.

Hieronder wordt de organisatie van het Goethe-Institut uiteengezet; de activiteiten van de andere intermediaire instellingen en van het ministerie van Buiten-

landse Zaken worden alleen behandeld voor zover dit vereist is voor een goed begrip van de context waarin het Goethe-Institut functioneert.

5.3.2 De organisatie van het Goethe-Institut

Met een vaste staf van meer dan drieduizend mensen in binnen- en buitenland en een jaarlijks budget van ruim 200 miljoen DM is het Goethe-Institut de grootste onder de intermediaire instellingen. Halverwege de jaren zeventig ging meer dan een kwart van alle financiële middelen voor het buitenlands cultureel beleid van het ministerie van Buitenlandse Zaken naar dit Institut.²⁷⁾ Naar Duits recht is het Goethe-Institut een zgn. ingeschreven vereniging (e.V.) van erkend algemeen belang. Krachtens haar statuten is de vereniging opgericht om de beoefening van de Duitse taal in binnen- en buitenland en de internationale culturele samenwerking te bevorderen. Zij ondersteunt wetenschap en onderzoek, onderwijs en opvoeding, kunst en cultuur, alsook "de goede verstandhouding tussen de volkeren". Met uitzondering van het binnenlandse taalonderwijs worden deze doelen gerealiseerd door de uitvoering van opdrachten die voortvloeien uit het Kaderverdrag tussen de Bondsrepubliek Duitsland en het Goethe-Institut van 30 juni 1976, en een uitgewerkte versie hiervan. In feite is het Goethe Institut dus een privaatrechtelijke vereniging gemachtigd door het ministerie van Buitenlandse Zaken tot uitvoering van een deel van het buitenlands cultureel beleid. Voor de coördinatie en voor eigen activiteiten beschikt de afdeling Cultuur van dit ministerie zelf ook nog over circa 130 mensen.²⁸⁾

De vereniging kent gewone leden (vertegenwoordigers van de Bondsrepubliek en vooraanstaande personen die op voordracht van het Presidium van het Goethe-Institut door de ledenvergadering gekozen worden), buitengewone leden (één afgevaardigde van elke fractie in de Bondsdag, en twee vertegenwoordigers van de deelstaten die benoemd worden door de Permanente Conferentie van de ministers van Cultuur van de deelstaten), en ambtshalve leden (de President van het Goethe-Institut, vertegenwoordigers van de federale ministeries van Buitenlandse Zaken en van Financiën, alsmede drie medewerkers van het Goethe-Institut). Vanwege de verenigingsvorm vormt de ledenvergadering, die gemiddeld tweemaal per jaar bijeen komt, het belangrijkste orgaan van het Institut. Tot de taken van de ledenvergadering behoren het geven van adviezen over principiële kwesties en het kiezen van de leden van het Presidium. Het Presidium stelt de richtlijnen voor de werkzaamheden van het instituut vast, en benoemt het dagelijks bestuur van de vereniging (bestaande uit de secretaris-generaal en zijn plaatsvervanger). Daarenboven beschikt het Goethe-Institut over negen adviescommissies van des-

kundigen, ter ondersteuning van de corresponderende afdelingen binnen het instituut. Hun expertise beslaat de volgende gebieden:

1. Duits,
2. film, radio, en televisie (onderverdeeld in a] speelfilm en experimentele film, en b] documentaires, televisie, en radio),
3. bibliotheken en mediatheken,
4. wetenschap en literatuur,
5. tentoonstellingen,
6. podiumkunsten,
7. muziek,
8. binnenlandse instellingen, en
9. de Commissie voor de Toekenning van de Goethe-medaille.²⁹⁾

Expertise is ook aanwezig in het Presidium zelf: momenteel is de directeur van het Bayrisches Staatstheater één van de twaalf leden van het Presidium, en wordt het voorgezeten door de vroegere directeur van de Westdeutsche Rundfunk. Daarnaast bestaat het Presidium uit hoogleraren, industriëlen, en vertegenwoordigers van vakbonden en van de regering.³⁰⁾ Alhoewel het Goethe-Instituut privaatrechtelijk niet ondergeschikt is aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, is het financieel - afgezien van de binnenlandse scholen - toch grotendeels daarvan afhankelijk. Ook is het ministerie gemachtigd tot politiek ingrijpen: in uitzonderlijke gevallen kan het uit politieke overwegingen het dagelijks bestuur verzoeken om speciale maatregelen, of om stopzetting van uitgaven voortvloeiende uit het onderlinge verdrag; het dagelijks bestuur moet het verzoek dan inwilligen. (Van deze mogelijkheid is in de meer dan 30 jaar dat het bestaat slechts zelden gebruik gemaakt. Een voorbeeld is de ingreep van Hans-Dietrich Genscher in mei 1983, waarbij de Goethe-Instituten in de Verenigde Staten verboden werd de film "Weisse Rose" van F. Verhoeven te vertonen.³¹⁾)

Bij het Kaderverdrag belast het ministerie van Buitenlandse Zaken het Goethe-Instituut met de volgende "verdragstaken":

1. Bevordering van de Duitse taal in het buitenland door middel van
  - a) verspreiding van kennis van de Duitse taal, in het bijzonder onder volwassenen in het buitenland,
  - b) samenwerking met onderwijsbesturen, -administraties, en -instellingen, en met leerkrachten in het buitenland,
  - c) deskundige steun aan buitenlandse taaldocenten en Germanisten,
  - d) ontwikkeling en verbetering van onderwijsmethoden en -materiaal, evenals medewerking aan dergelijke inspanningen van derden, en

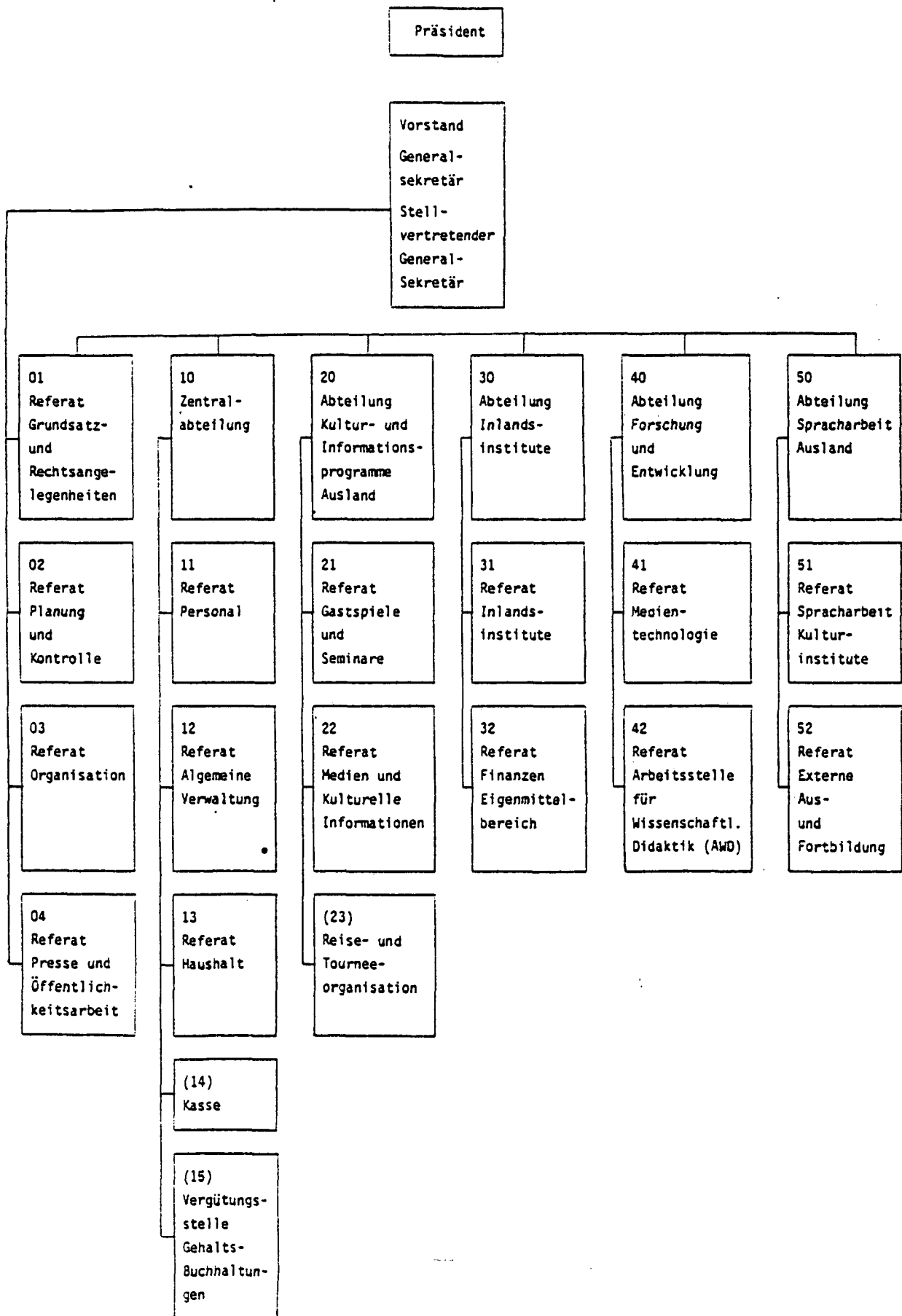
- e) toekenning van beurzen voor het aanleren van de Duitse taal.
2. Bevordering van de internationale culturele samenwerking door middel van het:
- a) organiseren en uitvoeren van culturele manifestaties in het buitenland,
  - b) verschaffen van informatie in het buitenland over het culturele leven in de Bondsrepubliek,
  - c) begeleiden van buitenlandse bezoekers voor en na hun verblijf in de Bondsrepubliek,
  - d) (na voorafgaand overleg met het Auswärtiges Amt) verdere deelname aan culturele samenwerking en uitwisseling met culturele instellingen in het buitenland.³²⁾

De voor de uitvoering van de verdragstaken benodigde middelen ontvangt het Goethe-Institut van Buitenlandse Zaken. Jaarlijks moet het Goethe-Institut zijn budget aan dit ministerie ter goedkeuring voorleggen.³³⁾ Voor de opening of sluiting van vestigingen in het buitenland, en voor een reeks andere belangrijke maatregelen moet eveneens eerst de toestemming van het AA verkregen worden. Voor het overige voert het Goethe-Institut zijn verdragstaken onder eigen verantwoordelijkheid uit, dat wil zeggen zelfstandig, maar niet autonoom.³⁴⁾

Organisatorisch bestaat het Goethe-Institut uit drie delen: de hoofdzetel in München (met 240 medewerkers), de binnenlandse vestigingen (momenteel 16 instituten, inclusief een instituut in West-Berlijn, met 340 medewerkers), en 146 buitenlandse vestigingen, in 66 landen (momenteel met 325 uitgezonden medewerkers en 1870 plaatselijke krachten).³⁵⁾

De centrale administratie in München is in hoge mate hiërarchisch gestructureerd (zie figuur 1).³⁶⁾ Zij heeft slechts zes afdelingen, waarvan er één direct onder de secretaris-generaal ressorteert, terwijl de andere vijf een eigen afdelingshoofd hebben. Vier van deze afdelingen houden zich bezig met inhoudelijke aspecten van het cultureel beleid, waarvan drie met taal-gerichte activiteiten (oorspronkelijk de voornaamste taak van het Goethe-Institut en nu nog steeds belangrijk).

Figuur 7. Organisatiestructuur van het Goethe-Institut

Onmiskenbaar is echter het toenemend belang van de afdeling Buitenland, die toezicht houdt op de activiteiten van de buitenlandse vestigingen, en deze coördineert. De gestage uitbreiding van de taak van het Instituut is overigens zichtbaar in de geschiedenis van de naamgeving: bij de heroprichting van het instituut in 1951 luidde de naam voluit "Goethe-Institut e.V. ter bevordering van de Duitse taal in het buitenland". In 1961 veranderde de naam in: "Goethe-Institut ter bevordering van de Duitse taal en cultuur in het buitenland e.V." Sinds de reorganisatie van het instituut in 1976, tenslotte, luidt de naam voluit: "Goethe-Institut ter bevordering van de Duitse taal in het buitenland en ter bevordering van de internationale culturele samenwerking e.V."

Tabel 17 geeft een overzicht van de vestigingen van het Goethe-Institut in het buitenland.³⁷⁾ Voor wat betreft de binnenlandse vestigingen heeft zich de laatste jaren een verschuiving van het platteland naar de stad voorgedaan. Momenteel zijn er instituten in Berlijn, Bonn, Boppard, Bremen, Düsseldorf, Frankfurt, Freiburg, Göttingen, Iserlohn, Mannheim, München, Murnau, Prien, Rothenburg, Schwäbisch Hall, en Staufen.³⁸⁾

Tabel 17. De buitenlandse vestigingen van het Goethe-Institut anno 1984.

	<u>aantal</u>
West-Europa	42
Oost-Europa (Boekarest, Belgrad, Zagreb)	3
Verenigde Staten en Canada	14
Latijns-Amerika	20
Afrika	18
Nabije- en Midden-Oosten	5
Azië	25
Australië en Nieuw-Zeeland	<u>4</u>
Totaal	131

5.4 Activiteiten

5.4.1 Taal-gebonden activiteiten

Nog meer dan bij de British Council staat de verspreiding van de eigen taal bij het Goethe-Institut in het centrum van de belangstelling. Wellicht valt dit (mede)

te verklaren uit het feit dat de Duitse taal net als het Frans ten opzichte van het Engels de status van 'tweede taal' heeft, en dientengevolge meer inspanningen behoeft om zich te laten gelden. Duits is immers slechts voor ongeveer 117 miljoen mensen de moedertaal (en staat daarmee op de zevende plaats na het Chinees, Engels, Spaans, Russisch, Portugees, en Frans).³⁹⁾ Technische ontwikkelingen als de opkomst van de computers bevoordelen het Engels boven de andere wereldtalen. Zelfs de positie van het Duits als tweede taal is kwetsbaar. Weliswaar neemt Duits op wereldniveau na Engels en Frans in het taalonderwijs de derde plaats in, maar deze rang heeft het vooral te danken aan de Sovjet-Unie en Oost-Europa, waar meer dan 12 miljoen scholieren Duitse les krijgen (in totaal schat men dat 16 à 17 miljoen mensen in 61 landen Duits taalonderwijs krijgen, waarvan 1,2 miljoen aan de 1900 afdelingen Duits van buitenlandse universiteiten en hogescholen, en 3 à 4 miljoen in het volwassenen-onderwijs. In het buitenland zijn er in totaal 150,000 buitenlandse leraren Duits).⁴⁰⁾ Duits heeft weliswaar in enkele landen de plaats van het Latijn ingenomen, maar aan de andere kant is in Frankrijk de tendens te bespeuren om Spaans in plaats van Duits te leren. In de Verenigde Staten verliest Duits terrein aan het Japans. In Japan zelf daarentegen is na het Deutschlandfestival van 1984 de belangstelling voor Duits explosief gegroeid, wat onder andere resulteerde in een televisie-cursus Duits. Recentelijk heeft de Duitse regering stappen ondernomen om het Duits te propageren, onder andere door een eenmalig bedrag van 2 miljoen Mark beschikbaar te stellen voor een reclame-campagne in het buitenland. De onuitgesproken verwachting achter deze maatregel is dat wie Duits leert, waardering krijgt voor Duitsland en economisch en politiek op Duitsland georiënteerd blijft. Meet- dan wel toetsbaar is deze veronderstelling uiteraard niet.

Niet alle inspanningen ter bevordering van de Duitse taal in het buitenland vallen onder de verantwoordelijkheid van het Goethe-Institut. Zo ondersteunt het ministerie van Buitenlandse Zaken 440 scholen in het buitenland (Duitstalige scholen, scholen met uitgebreid onderwijs in het Duits, Europese scholen, scholen van bedrijven, enz.), waar in 1984 naast meer dan 20.000 Duitse staatsburgers ook meer dan 100.000 buitenlanders ingeschreven stonden. Daarvoor stelde het AA in dat jaar een bedrag van 282 miljoen Mark ter beschikking, wat neerkomt op meer dan een derde van zijn totale uitgaven voor het buitenlands cultureel beleid.⁴¹⁾

Voor de activiteiten betreffende de Duitse taal bezit het Goethe-Institut in München een afdeling Onderzoek & Ontwikkeling, en een afdeling Buitenlandse Taalactiviteiten. Bovendien behoort tot het takenpakket van de afdeling Mediatechnologie bijvoorbeeld de produktie en aanpassing van taalcursussen voor de

massa-media, de ontwikkeling van op de massamedia toegesneden didactische concepten, en empirisch onderwijs-research. Het bureau Wetenschappelijke Didactiek - een andere afdeling - is onder andere belast met de bijscholing van leraren Duits, en met de ontwikkeling van toetsen en tentamens. Van haar kant verricht de afdeling Buitenlandse Taalactiviteiten zogeheten "pedagogische coördinatie-activiteiten": zij adviseert bijvoorbeeld buitenlandse onderwijsinstellingen en ministeries over vragen omtrent het Duitse taalonderwijs, en zij organiseert cursussen voor gevorderden, congressen, lezingen-cycli, en symposia. Zo vonden in dit verband in 1984 in Azië 134 maal bovengenoemde activiteiten plaats met in totaal 5100 deelnemers, terwijl in Europa 58.000 deelnemers op 615 van dit soort manifestaties aanwezig waren. De afdeling Externe Opleiding en Bijscholing verzorgt docentenopleidingen Duits van 12 of 20 maanden voor toekomstige autochtone leraren uit Derde Wereld-landen.⁴²⁾ Ook hier is de omvang van de doelgroep in sommige landen aanzienlijk: in Zuid-Korea bijvoorbeeld zijn er voor ongeveer 600.000 scholieren en studenten Duits ca. 6.000 docenten.

De 16 binnenlandse taalinstututen

In Duitsland zelf organiseren de Goethe-Instituten een breed scala aan cursussen van uiteenlopende duur, zowel voor in Duitsland woonachtige buitenlanders als voor buitenlanders die speciaal hiervoor naar Duitsland komen. In tegenstelling tot de cursussen in het buitenland zijn de binnenlandse cursussen meestal intensief. Er zijn korte cursussen van twee, vier en acht weken, langlopende cursussen (tot 16 maanden), individuele cursussen, vaktaal-cursussen, cursussen met vrijetijdsprogramma's, enzovoorts, waaraan jaarlijks meer dan 15.000 cursisten deelnemen. In 1984, bijvoorbeeld, noteerde men 16.441 cursus-inschrijvingen van deelnemers uit 141 landen, waarvan 10.366 zelf betaalden, 2.220 inschrijvingen door derden gefinancierd werden, en 3.885 betaald werden uit (studie)beurzen. De grootste aantallen deelnemers kwamen uit de Verenigde Staten (2.064), uit Italië (1.207), Japan (1.187), en uit (hoofdzakelijk het Italiaanse deel van) Zwitserland (760).⁴³⁾

Taalactiviteiten in het buitenland

In het buitenland is het taalonderwijs een middel om belangstellenden uit de middengroepen en de hogere sociale klassen naar de vestigingen van het Goethe-Instituut te trekken. In 1984 noteerde men 137.308 inschrijvingen voor de 7.850 taalcursussen die dat jaar in het buitenland georganiseerd werden. Het jaarlijks

aantal cursisten is lager, omdat een cursist per jaar aan meer cursussen kan deelnemen. Gemiddeld nemen op een willekeurig tijdstip ongeveer 70.800 niet-Duitsers in het buitenland aan een taalcursus deel. De motieven om Duits te leren variëren. Ten dele zijn zij "Kultur-idealistisch" (bijv. om Nietzsche in de oorspronkelijke versie te kunnen lezen), ten dele pragmatisch en utilitaristisch (bijv. om een Duitse studiebeurs in de wacht te slepen, of om te kunnen communiceren met Duitse toeristen), en ten dele zijn het individuele uitingen van protest tegen de lokale cultuur (dit zou bijvoorbeeld de verklaring zijn voor de toename in het onderwijs-Duits in Teheran).

Toch ligt bij de buitenlandse instituten voor wat betreft de taalwerkzaamheden het accent niet op het zelf organiseren van het taalonderwijs. Veeleer probeert men door middel van coördinerende en pedagogische activiteiten het onderwijs van de Duitse taal in het autochtone schoolsysteem te stimuleren en te begeleiden. Het Duitse onderwijs aan de buitenlandse universiteiten wordt ten dele verzorgd door docenten die daar via de Duitse Academische Uitwisselingsdienst (DAAD) terecht kwamen; zij ressorteren niet onder de Goethe-Instituten. De begeleiding en bijscholing van autochtone docenten Duits is daarentegen wel een taak van de instituten.

5.4.2 Informatiegebonden activiteiten

Naast de taalgebonden activiteiten houden de instituten in het buitenland zich ook bezig met informatieverbreiding. Vooral waar lokale bronnen van informatie schaars zijn is deze taak van grote betekenis. De informatieverstrekking geschiedt door middel van bibliotheken en mediatheken. Hun niveau is niet te vergelijken met dat van de British Council-bibliotheken: zo bezitten de Duitse instituten gemiddeld slechts ca. 9.000 boeken; zelfs de grote instituten hebben niet meer dan 30.000 boeken. Oorspronkelijk waren de bibliotheken en mediatheken alleen bedoeld voor de ondersteuning van taalwerkzaamheden, en was de literatuur (belletrie) het uitgangspunt voor de opbouw van de collecties. Aanvankelijk werden alleen Duitstalige werken verzameld; tegenwoordig zijn er ook vertalingen uit het Duits in de taal van het land verkrijgbaar in de bibliotheken, en worden nu ook meer in het algemeen boeken geschreven in de taal van het land of in de eventuele lingua franca in de collecties opgenomen. Ook worden momenteel de secties naslagwerken van de bibliotheken uitgebreid, en stelt men informatie-mappen over actuele thema's samen. Gemiddeld is het bibliotheek-publiek als volgt samengesteld: een kwart leraren en docenten, een kwart scholieren en studenten, een kwart professionele gebruikers (vooral journalisten), en een kwart

particulieren. Afhankelijk van het concurrerende lokale cultuur-aanbod worden de bibliotheken meer of minder goed bezocht. In Boekarest bijvoorbeeld, waar in 1979 een Goethe-Institut geopend werd, ligt het bezoekersaantal hoog - dagelijks ongeveer 200. In landen waar de vrijheid van meningsuiting en van vergadering niet gegarandeerd is, vormen de Goethe-instituten vaak één van de weinige plaatsen waar men zich vrijelijk intellectueel kan ontplooiën. Het strekt de Goethe-Instituten ten voordeel dat zij door autoritaire regimes meestal niet als verlengstukken van de Westduitse overheid gezien worden, en daardoor over meer speelruimte beschikken dan bijvoorbeeld de Franse en Italiaanse culturele instellingen, die direct ressorteren onder de ministeries van Buitenlandse Zaken van hun land.

Voor de 120 bibliotheken in de 137 culturele vestigingen van het Goethe-Institut zijn slechts 30 bibliothecarissen met een vakopleiding beschikbaar; drie-kwart van de bibliotheken worden door hulpkrachten (bijv. studenten Germanistiek) beheerd. Voor de uitrusting van de bibliotheken met nieuwe boeken en tijdschriften stelt Inter-Nationes (één van de intermediaire instellingen) het Goethe-Institut jaarlijks 2,3 miljoen Mark beschikbaar. Momenteel bezitten alle bibliotheken gezamenlijk ruim een miljoen boeken, 83.000 grammofoonplaten, 83.700 geluidsbanden en cassettes, 22.600 diaserieën, 20.000 films, en een snelgroeiend aantal video-cassettes.⁴⁴⁾

Voorlichting gebeurt niet alleen passief via de bibliotheken, maar ook actief, door middel van lezingen en symposia, tentoonstellingen, en andere voor het publiek toegankelijke activiteiten. Regelmatig nodigen Goethe-Instituten, bijna altijd in aansluiting op plaatselijk geuite wensen, Duitse wetenschappers, vakdeskundigen, en schrijvers uit voor voordrachten, seminars, workshops, en symposia. Weliswaar komen daarbij ook voor de Bondsrepubliek wetenschappelijk en/of maatschappelijk relevante onderwerpen ter sprake, maar er wordt streng op toegezien dat de eigen Duitse standpunten in de dialoog met het gastland op de achtergrond blijven. Bijeenkomsten gekenmerkt door tweerichtingsverkeer genieten de voorkeur boven bijvoorbeeld lezingen en voordrachten van schrijvers waarbij de communicatie slechts in één richting verloopt. Bij de keuze van projecten beoordeelt men in eerste instantie of een thema van bilateraal belang is - anders gezegd: relevant voor zowel Duitsland als het gastland.⁴⁵⁾ Thema's die in 1984 als onderdeel van culturele en informatieve programma's aan de orde gesteld werden, droegen titels als: "Jugendkriminalität vorbeugen", "Das Ende Reiches und die Kontinierung des Imperialismus", "die historische Voraussetzungen des National-Sozialismus", "Recycling oder Deponie-Möglichkeiten und Grenzen Staat-

lichen Handelns in Bereich der Abfallwirtschaft", "Lateinamerikanische Literatur im europäischen Exil": "Die Grünen und Alternativen: Eine neue Jugendbewegung", "Der Kampf gegen Inflation und Arbeitslosigkeit: deutsche Erfahrungen".⁴⁶

Het doel van dergelijke thematische programma's is het bespreken van gemeenschappelijke problemen op het desbetreffende gebied. Bij de behandeling van de drugverslavings-problematiek worden bijvoorbeeld de Duitse en de Nederlandse oplossingen naast elkaar gezet, niet zozeer om de superioriteit van de ene boven de andere aanpak te bepalen, maar teneinde begrip en daarmee ook respect voor het standpunt van de gesprekspartners te bewerkstelligen. Een brochure van het Goethe-Institut omschrijft deze doelstelling als volgt:

"Het Goethe-Institut houdt zich bezig met de overdracht van directe informatie over de culturele, sociale, en politieke realiteit van de Bondsrepubliek Duitsland. Wij trachten deze voorlichting zoveel mogelijk waarheidsgetrouw en zakelijk te houden. (...) In onze activiteiten betreffende de organisatie van seminars, colloquia, en symposia over wetenschappelijke en sociaal-politieke thema's van wederzijdse interesse staat de samenwerking met partners uit het gastland op de voorgrond. Daarbij streven wij zo mogelijk naar een interdisciplinaire benadering van onderwerpen van sociale en politieke betekenis, waarbij wetenschappers en besluitvormers gezamenlijk naar oplossingen zoeken. Het dóórwerken van de resultaten wordt nagestreefd door middel van de publikaties van laatstgenoemden, en hun communicatie aan overeenkomstige instellingen en besluitvormers." 47)

5.4.3 Uitwisseling van personen

In de Bondsrepubliek is een hele reeks organisaties verantwoordelijk voor de uitwisseling van personen met het buitenland; het Goethe-Institut speelt hierbij slechts een ondergeschikte rol.

De internationale uitwisseling van jongeren is qua aantal de grootste categorie: jaarlijks nemen circa 200.000 jongeren aan uitwisselingsprogramma's van de Duitse overheid deel, iets meer dan de helft in het kader van programma's van het Frans-Duitse Jongerenwerk. In 1983 gaf de Duitse overheid in totaal meer dan 40 miljoen Mark hieraan uit, waarvan ongeveer 500.000 Mark van het ministerie van Buitenlandse Zaken afkomstig was.⁴⁸⁾

Buitenlandse Zaken stelt eveneens jaarlijks een vergelijkbaar bedrag beschikbaar om buitenlandse kunstenaars naar Duitsland uit te nodigen, en om Duitse schrijvers, schilders, enz. in staat te stellen buitenlandse ervaringen op te doen. Bovendien bestaat er een speciaal "Programma voor Berlijnse kunstenaars", waardoor jaarlijks 20 à 25 buitenlandse kunstenaars en schrijvers een jaar lang in

West-Berlijn kunnen komen werken; dit programma wordt beheerd door de Duitse Academische Uitwisselingsdienst (DAAD).

Hoofdactiviteit van de DAAD is echter de bevordering van internationale universitaire betrekkingen, en in het bijzonder van de wetenschappelijke uitwisselingen. Zo kunnen studenten en docenten uit Duitsland en uit andere landen DAAD-studiebeurzen ontvangen. In het verslagjaar 1983/84, bijvoorbeeld, verstreekte de DAAD 14.551 studie-beurzen aan buitenlanders, en 8.860 beurzen aan Duitse kandidaten (deze verhouding van 3:2 geldt ook voor andere jaren). Een andere taak van de DAAD is de selectie en uitzending van docenten voor het Duitse onderwijs aan buitenlandse universiteiten; eind 1983 waren aan 268 universiteiten en hogescholen 346 docenten Duits aangesteld.⁴⁹⁾

In 1984 bedroeg het totale budget van de DAAD 190,6 miljoen Mark.⁵⁰⁾

Naast de DAAD is de Alexander-von-Humboldt-Stiftung één van de grootste intermediaire organisaties op het gebied van de uitwisseling. Doelgroep van deze stichting zijn wetenschappers in het buitenland van alle vakgebieden, die voor één tot twee jaar in Duitsland naar een zelfgekozen onderwerp onderzoek willen komen doen. In 1983 stelde de Stichting hiervoor bijna 1200 studiebeurzen ter beschikking aan academici uit 65 landen; het budget van de Stichting voor dat jaar was 44 miljoen DM.⁵¹⁾

Dan zijn er nog een aantal andere intermediaire instellingen betrokken bij de uitwisseling van personen. De Carl-Duisberg-Gesellschaft houdt zich bezig met beroepsmatige bijscholing in het kader van de internationale culturele uitwisseling en de ontwikkelingssamenwerking; zij nodigt jaarlijks vele duizenden jongere buitenlandse beroepskrachten naar Duitsland uit. Van haar kant verzorgt de Stichting voor Internationale Ontwikkeling opleidingen en bijscholingscursussen voor vakmensen en leidinggevenden uit de Derde Wereld; tevens leidt deze stichting Duitse vakmensen op als voorbereiding op hun uitzending naar het buitenland. Inter Nationes is een andere intermediaire instelling, belast met het uitnodigen van vooraanstaande personen en groepen uit het buitenland voor informatieve bezoeken van één tot twee weken aan de Bondsrepubliek; in 1982 bedroeg het budget van Inter Nationes bijna 50 miljoen DM.⁵²⁾

Naast de hierboven genoemde worden nog een hele reeks andere uitwisselingsprogramma's georganiseerd, van de Deutsche Sportjugend tot en met de Deutsche Morgenländische Gesellschaft.⁵³⁾ Verder geven de federale overheid, de deelstaten, en privé-subsidiegevers gezamenlijk per jaar ca. 350 miljoen DM uit aan beurzen opdat buitenlanders in Duitsland kunnen studeren, de jaarlijkse basiskosten van 650 miljoen DM niet meegerekend (per jaar geven de universiteiten per student ongeveer DM 13.000,- uit). Evenmin zijn in deze bedragen de kosten

opgenomen, die de Bondsrepubliek draagt ten behoeve van Duitse beursstudenten.⁵⁴⁾

Het Goethe-Instituut neemt slechts op kleine schaal deel aan de uitwisseling van personen, in de vorm van het toekennen van studiebeurzen voor het volgen van Duits taalonderwijs in de Bondsrepubliek. De beurzen worden verleend aan kandidaten die een speciale belangstelling tonen om onderwijs te volgen in de Duitse taal. Bovendien moeten zij door hun functie een rol spelen in de culturele uitwisseling tussen de Bondsrepubliek en hun land van herkomst. In 1984 kende het Goethe-Instituut 1375 van zulke beurzen toe, uit middelen afkomstig van het ministerie van Buitenlandse Zaken.⁵⁵⁾

5.4.4 Activiteiten m.b.t. kunst en cultuur

Naast de activiteiten m.b.t. taal en informatie-uitwisseling neemt het traditionele domein van de cultuur een belangrijke plaats in het werk van het Goethe-Instituut in. Daarbij hanteert men een brede opvatting van het cultuur-begrip, zoals blijkt uit de volgende uitspraken van Klaus von Bismarck, de president van het instituut:

"Het is een gelukkige zaak gebleken dat het voor ons geldende cultuur-begrip tot nog toe noch 'ambtelijk' door het ministerie van Buitenlandse Zaken, noch door ons zelf bindend is geformuleerd. In de laatste dertig jaar is de betekenis van 'cultuur', zoals wij het in de praktijk door onze activiteiten invullen, de facto veranderd. Zeker heeft ook bij ons ooit het klassieke, groot-burgerlijke cultuur-begrip gegolden, gekenmerkt door namen als Goethe en Beethoven. (...) Op internationaal terrein bleek spoedig dat de pogingen, bijvoorbeeld van de UNESCO, om 'cultuur' voor onze tijd nauwkeuriger en breder te definiëren, namelijk door er de wetenschap, opvoeding, onderwijs, vrije tijd, en kwaliteit van het leven in te betrekken, ook voor ons gevolgen moest hebben. (...) Uit onze over de hele wereld verspreide activiteiten blijkt dat voor onze partners zeer uiteenlopende cultuur-begrippen dominant zijn of door hen vermengd worden. In de samenwerking met hen zijn deze zeer verschillende opvattingen van cultuur naast elkaar van betekenis. Een eenzijdige, louter voor Centraal-Europa geldige definitie van het begrip zou de samenwerking in de weg staan." 56)

Over het algemeen fungeert het Goethe-Instituut zelf niet als producent, maar als bemiddelaar en initiatiefnemer van gebeurtenissen en activiteiten. Jaarlijks vinden duizenden culturele evenementen plaats in de over 66 landen verspreide instituten; in 1984 waren het er meer dan 15.000 (zie tabel 18).

Tabel 18. Programmatische activiteiten van het Goethe-Institut in het buitenland in 1984 (cultuur en informatie)

Gebied	aantal	in %
wetenschap/literatuur	2.700	17,2
muziek	1.254	8
podium-kunsten	1.930	12,3
"Follow-up"-activiteiten	92	0,6
speelfilms	7.400	47,2
documentaires/media	818	5,2
tentoonstellingen	1.464	9,3
bibliotheken	<u>23</u>	<u>0,2</u>
Totaal aantal evenementen	15.681	100 %

Bron: Goethe-Institut, Jahrbuch 1984/85, München, blz. 205.

Meestal geschiedt de organisatie van de evenementen in samenwerking met lokale partners, waarbij de plaatselijke vestiging van het Goethe-Institut ondersteuning krijgt van verschillende afdelingen van de hoofdzetel in München. Eén ervan is de afdeling Muziek, die op muziek-pedagogisch gebied cursussen organiseert voor buitenlandse componisten en musici. Verder stelt deze afdeling representatieve, kwalitatief hoogstaande programma's voor kamermuziek, jazz, pop, multimedia-projecten, en experimentele opera samen. Overigens is in deze sector behalve het Goethe-Institut ook de Duitse Muziekraad actief. Verder worden grootschalige representatieve opera- en ballet-projecten direct door het ministerie van Buitenlandse Zaken ondersteund, vanwege hun cultuur-politieke betekenis als nationale prestige-objecten.

De afdeling Podiumkunsten organiseert tournees voor gastvoorstellingen in het buitenland, zowel voor toneel als voor andere vormen van dramatische expressie: ballet, danstheater, pantomime, cabaret, experimenteel- en straattheater, enz. Door de taalbarrière kan het Duitse toneel eigenlijk alleen in Oost-Europa, waar Duits traditioneel de lingua franca was, zonder moeilijkheden uitgevoerd worden (al sterft ook daar nu de Duitssprekende generatie langzaam uit); in Scandinavië kan dit ook nog gedeeltelijk, in West-Europa echter nauwelijks meer. In de rest van de wereld moet het Duitse theater primair in de taal van het gastland gespeeld worden. Door de uitzending van Duitse regisseurs, decorbouwers en choreografen probeert men plaatselijk theater in het buitenland met het Duitse to-

neel vertrouwd te maken, en anderzijds Duitse kunstenaars de gelegenheid te bieden om de theater-cultuur van andere landen te leren kennen. Dit soort bijeenkomsten van 'experts', die de laatste jaren steeds vaker plaatsvinden, zijn met name in Oost-Europa bijzonder vruchtbaar, mits zij achter gesloten deuren plaatsvinden.

Op het gebied van film, televisie, en radio richten de inspanningen van de Goethe-Instituten zich steeds meer op specifieke doelgroepen, omdat het grote publiek nauwelijks in Duitse media-produkten geïnteresseerd is (enkele televisie-producties uitgezonderd). Bijvoorbeeld worden Duitse films in het algemeen als onvoldoende boeiend, te 'traag', en te esthetisch ervaren, vergeleken met Amerikaanse producten. Daarom voert het Goethe-Instituut een selectief beleid op audio-visueel gebied. Ten behoeve van de Duitse film, bijvoorbeeld, benadert men nationale filmverhuurbedrijven, filmtijdschriften, filmacademies, bonden van film-producenten en -recensenten, en organisatoren van filmfestivals. Daarenboven worden didactische speelfilm-seminars gehouden en vaksymposia georganiseerd, over televisie voor jongeren bijvoorbeeld, waarbij anders dan bij theater niet zozeer de taal, maar de inhoud van de films, video's, en radioprogramma's van belang is.

Onder andere werden in 1984 op audio-visueel gebied de volgende evenementen georganiseerd: een seminar "Onderzoek naar media-effecten" (in Latijns-Amerika), een workshop "Elektronische montage" (in Colombo), en een camera-workshop in Accra. Tevens werd een seminar in Manchester over "National identities and cultural values in television" gesubsidieerd.⁵⁷⁾

Inzake tentoonstellingen is behalve het Goethe-Instituut ook het Institut für Auslandsbeziehungen (het Instituut voor Buitenlandse Betrekkingen) actief. Beide produceren en bemiddelen voor tentoonstellingen op het gebied van voorlichting, documentatie, kunst, en (kunstzinnige) fotografie. Doel is de overdracht van informatie over het sociale, politieke, en culturele leven in de Bondsrepubliek, zowel aan het brede publiek als aan specifieke doelgroepen. Daar waar Goethe-Instituten in het buitenland centraal gelegen zijn en over voldoende tentoonstellingsruimte beschikken, worden de tentoonstellingen ter plekke gehouden. Sponsoring van tentoonstellingen, bijvoorbeeld door de Lufthansa, ervaart men geenszins als problematisch, al kan niet voor elk tentoonstellingsthema een sponsor gevonden worden. Het Goethe-Instituut schrikt er niet voor terug tentoonstellingen te organiseren met controversiële thema's. Zo stelde het Goethe-Instituut in

1985, terwijl de Duitse auto-industrie met veel publiciteit "100 jaar auto" vierde, een tentoonstelling samen onder de titel "Nachtmerrie auto".

Dit streven om thema's van meer kanten te belichten past in de officieel verkondigde doelstelling van het buitenlands cultureel beleid, zoals Bondskanselier Kohl deze in 1983 formuleerde bij de opening van het Goethe-Institut in Kyoto in Japan:

"Dit instituut moet de Bondsrepubliek Duitsland aan iedere Japanner voorstellen zoals zij is: een vrije democratische samenleving wier bestaan en cultuur op uitspraak en tegenspraak ("Spruch und Widerspruch"), op de vrije geestelijke uitwisseling berust, intern en naar buiten toe. (...) U zult hier niet alleen horen wat de Duitse regering denkt en wil, maar net zo goed, wat de democratische oppositie te zeggen heeft... Alles wat zich in Duitsland roert zal u hier voor ogen en ter ore komen." 58)

In de praktijk is het Goethe-Institut er echter herhaaldelijk van beticht zich ter linkerzijde van het politieke spectrum op te stellen. Onterecht, vindt men op het Institut, waar men van mening is dat men Duitsland waarheidsgetrouw probeert voor te stellen. Een eenzijdige belichting van de Duitse samenleving zou tot een vermindering van de geloofwaardigheid van het Institut en van de belangstelling voor Duitsland kunnen leiden. Onder andere probeert het Goethe-Institut het verwijt van eenzijdigheid te bestrijden door bij controversiële onderwerpen de controverse zelf tot discussie-onderwerp te maken.

Enkele thema's van de tentoonstellingen die het Goethe-Institut de afgelopen jaren georganiseerd heeft: Bertolt Brecht, Sigmund Freud, Heinrich Heine, Franz Kafka, "Der Blaue Reiter", "Der Simplicissimus und das Kaiserreich", "Umweltkunst gegen Kunstumwelt", "Jugendstil", "Alexander von Humboldt's grosses amerikanische Reisewerk", "Arbeit und Freizeit", "Videokunst in der Bundesrepublik Deutschland", "Felsbilder aus Zimbabwe", "Warum Fussgängerzonen?", "Wege zur Computerkunst".

Jaarlijks worden meer dan 1200 tentoonstellingen georganiseerd, waarmee de sector tentoonstellingen in het totale aantal evenementen georganiseerd door de Goethe-Instituten een aandeel van ongeveer 9 procent heeft.

5.4.5 Wetenschappelijke uitwisseling

Inzake de wetenschappelijke uitwisseling is de rol van het Goethe-Institut ondergeschikt. Deze uitwisseling is overwegend in handen van andere intermediaire instellingen, die optreden namens de ministeries van Buitenlandse Zaken en van Onderwijs & Wetenschappen. Zij organiseren de toekenning van studiebeurzen aan buitenlanders, de uitnodiging van buitenlandse wetenschapsbeoefenaars voor

studieverblijven en voordrachten in de Bondsrepubliek, de bemiddeling van gast-docentenschappen en lectoraten in het buitenland, reiskosten-subsidies voor deelnemers aan congressen en voor lezingen van Duitse wetenschapsbeoefenaars, alsmede de toewijzing van giften voor boeken en apparatuur aan het buitenland.⁵⁹⁾ Gedeeltelijk werden deze activiteiten reeds hierboven besproken. Nog niet genoemd is de Fullbright-Kommission, die bijvoorbeeld in 1983 de uitwisseling mogelijk maakte van 428 Duitsers en 289 Amerikanen. De Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), een andere intermediaire instelling, financiert bezoeken van academici aan buitenlandse congressen, ondersteunt gemeenschappelijke projecten van Duitse en niet-Duitse wetenschapsbeoefenaren in het buitenland, en verzorgt gast-professoraten van buitenlandse wetenschapsbeoefenaren in Duitsland. Weer een andere intermediaire instelling, het Deutsches Archeologisches Institut (DAI), onderhoudt tien instituten (inclusief dépendances) in het Middellandse Zee-gebied en in het Midden-Oosten, en is tegenwoordig ook in Peru en Mexico actief. De Otto Benecke-Stiftung, tenslotte, houdt zich voornamelijk bezig met de opleiding van gevluchte studenten in ontwikkelingslanden (hoofdzakelijk in Zuidelijk Afrika), en kent studiebeurzen toe die studeren in het eigen land met Duitse hulp mogelijk maken.⁶⁰⁾

Voor het Goethe-Institut staat op wetenschappelijk terrein de taalwetenschap centraal, dat wil zeggen de bevordering van de Duitse taal en literatuur. De resultaten van het didactisch onderzoek uitgevoerd op het hoofdkantoor in München worden besproken en toegepast in cursussen voor vertalers en tolken, en in cursussen "technisch Duits" voor artsen, ingenieurs, en studenten filosofie. Daarnaast fungeren de Goethe-Instituten als organisatoren van de reeds genoemde studie-bijeenkomsten op taalwetenschappelijk gebied; in 1984 was daarvoor bijna twee-en-een-half miljoen Mark begroot.⁶¹⁾

5.4.6 Ontwikkelingssamenwerking

Evenals de uitwisseling van personen en de activiteiten op wetenschappelijk gebied is ontwikkelingssamenwerking hoofdzakelijk het domein van andere intermediaire instellingen dan het Goethe-Institut. Terwijl de culturele betrekkingen tussen de Bondsrepubliek en de andere industrie-landen betrekkelijk evenwichtig en probleemloos verlopen, kenmerken de betrekkingen met de Derde Wereld zich zoals gezegd door asymmetrie. De culturele uitwisseling met de Derde Wereld is vooralsnog hoofdzakelijk éénrichtingsverkeer. Het Goethe-Institut kan dat slechts in beperkte mate veranderen. Door zijn organisatievorm beschikt het namelijk wel over de middelen voor de overdracht van de Duitse cultuur naar andere landen,

maar ontbeert het de juridische grondslag, de middelen en de organisatiestructuren om zelf buitenlandse cultuur-goederen en -evenementen naar Duitsland te halen. Op het Goethe-Institut in München is men zich van dit dilemma bewust en wil men in de nabije toekomst stappen ondernemen ter opheffing van deze asymmetrie. Een intensivering van de dialoog met de Derde Wereld lijkt mogelijk, nu de Bondsregering de "Tien stellingen voor culturele contacten en samenwerking met Derde Wereld-landen" heeft aanvaard.⁶²⁾ Niettemin bestaat er een kloof tussen het verkondigde beleid en de daadwerkelijke politiek, die door de voortzetting van traditionele vormen van buitenlands cultureel beleid nog steeds voortduurt. In een onderzoek naar het Duitse buitenlands culturele beleid in de perifere gebieden van Latijns-Amerika spreekt Ulrich Scherfenberg in dit verband van "culturele insinuatie":

"Dit type buitenlands cultureel beleid karakteriseert heden ten dage het culturele beleid van de Westerse industrie-landen ten opzichte van de Derde Wereld, bijgevolg ook het cultureel beleid van West-Duitsland tegenover Latijns-Amerika. De culturele insinuatie is overwegend gericht op de elites van de doellanden, opdat zij gaan fungeren en behouden blijven als groepen met een cultuur als de onze. Dit type buitenlands cultureel beleid staat in dienst van onze strategische, politieke, en economische belangen [in de Derde Wereld]." 63)

Alhoewel de opzet van het Goethe-Institut en de historische wortels van het buitenlandse cultureel beleid (nl. de eigen presentatie afgezet tegen die van rivaliserende nationale staten) cultureel ontwikkelingswerk bemoeilijken, is het toch mogelijk om 'ter plekke', dus in de Goethe-Instituten in de Derde Wereld, niet "cultuurimperialistisch" te functioneren. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de activiteiten van het Goethe-Institut in Lagos, Nigeria, beschreven in het proefschrift van Michael Zickerick.⁶⁴⁾ Zo stelde dit Instituut ruimte beschikbaar voor de tentoonstelling van werk van autochtone kunstenaars. Tevens steunde het Instituut in Lagos de Oshogbo-groep, een lokale groep kunstenaars, en hielp hen internationale erkenning te krijgen voor hun werk.⁶⁵⁾ Inzake theater werd het "Osumare National Theatre" gesubsidieerd; het Instituut organiseerde workshops om deze groep verder te scholen, en maakte hun opvoeringen algemeen toegankelijk door ze in het instituutsgebouw te laten plaatsvinden.⁶⁶⁾ Weliswaar overheerste in de muziek-activiteiten nog steeds de Europese muziek, ten opzichte van uitvoering van traditionele Afrikaanse muziek en ten opzichte van muziek-pedagogische evenementen (en wel in de verhouding 8:6:4), maar in de audio-visuele sector werden behalve Duitse ook Engelse en Franse films vertoond, "enigszins ter compensatie van het overwegend Afrikaanse karakter van de activiteiten op andere terreinen", aldus Zickerick.⁶⁷⁾

Inzake de georganiseerde voordrachten stelde Zickerick in zijn onderzoek een verschuiving vast van uitsluitend informatie-verschaffing naar pogingen discussies op gang te brengen en wetenschappelijke controverses aan de orde te stellen.⁶⁸⁾

Het bibliotheekwerk van de vestiging in Lagos was gering, volgens Zickerick (het Instituut bezat 4.000 boeken, waarvan 700 in het Engels). Minder dan 200 bezoekers per jaar (samenstelling: 42% Nigerianen, 39% Duitsers, en 19% andere niet-Nigerianen) maakten regelmatig van de bibliotheek gebruik. In de tien jaar sinds Zickerick zijn cijfers verzamelde is er klaarblijkelijk weinig veranderd: in 1984 bedroeg het bezoekers-aantal namelijk 230.⁶⁹⁾

Bij de oprichting van het Goethe-Institut in Lagos verwachtte men dat er voor de taalgebonden activiteiten slechts geringe belangstelling zou bestaan. Toch organiseert dit Instituut momenteel jaarlijks 8 cursussen met gemiddeld meer dan 90 deelnemers.⁷⁰⁾ Voor deze meevallende belangstelling had men halverwege de jaren '70 drie verklaringen:

"Ten eerste de verhoogde activiteit van Duitse bedrijven in Nigeria, ten tweede de beperkingen in de toelating tot een studie of een stage in Engeland, en ten derde de (toentertijd nog bestaande) mogelijkheid om zonder visum Duitsland binnen te komen en ook zonder een werkvergunning daar een baan te vinden. Men leert Duits alleen, omdat men het voor een opleiding in Duitsland nodig heeft..."⁷¹⁾

Studeren in Duitsland is een doel voor vele duizenden mensen in de Derde Wereld. Tegen het eind van de jaren zeventig kwam dan ook meer dan de helft van de in West-Duitsland aanwezige buitenlandse studenten uit de zgn. perifere staten.⁷²⁾

Voor de ontwikkelingssamenwerking heeft het hoofdkantoor van het Goethe-Institut eigenlijk maar één afdeling die zich speciaal met dit terrein bezighoudt: de afdeling "Nachkontakte", met slechts twee formatieplaatsen. Deze afdeling is in zoverre een unicum, dat zij niet door het Auswärtiges Amt, maar door het ministerie van Economische Samenwerking gefinancierd wordt. Het doel van de afdeling is de begeleiding van afgestudeerden die naar de Derde Wereld zijn teruggekeerd, door middel van seminars en bijscholingsprogramma's, een en ander in samenwerking met de Carl-Duisberg-Gesellschaft en de Deutsche Stiftung für Entwicklungszusammenarbeit. Voor de afgestudeerden worden in de Derde Wereldlanden vanuit het Goethe-Institut zgn. verenigingen van teruggekeerden opgezet, en bovendien ontvangen zij het tijdschrift "Echo aus Deutschland". De inhoud van de bijscholingsprogramma's wordt door de afgestudeerden zelf bepaald. De bijscholing omvat ook praktijk-gerichte cursussen, als bijvoorbeeld een cursus over het repareren van dieselmotoren met plaatselijk verkrijgbare midde-

len, die al driemaal in Accra werd georganiseerd. Dergelijke cursussen worden meestal in een plaatselijke lingua franca gehouden, omdat bij niet-academici na hun terugkeer uit Duitsland de kennis van het Duits vrij snel verloren gaat. In 1984 organiseerden 45 Goethe-instituten dit soort bijscholingsprogramma's, waarbij eenzelfde cursus meestal niet meer dan twee maal per jaar op dezelfde plaats aangeboden werd.

Thema's van de seminars waren onder andere: problemen van gastarbeidermigratie, de omroep op het platteland, de verzilting van grondwater, en Noord-Zuid conflicten.

5.5 De kosten van het buitenlands cultureel beleid

Ten behoeve van kunst en cultuur geeft de Bondsrepubliek per jaar ongeveer 5 miljard Mark uit - minder dan één procent van het totale overheids-budget. Ongeveer drie-vijfde daarvan wordt door de gemeenten opgebracht.⁷³⁾ Ten behoeve van het buitenlands cultureel beleid geeft Duitsland op Bonds-niveau per jaar iets meer dan 2 miljard Mark uit.

Tabel 19. Uitgaven op Bonds-niveau ten behoeve van het buitenlands cultureel beleid in 1984, in DM en in guldens (voorzien)

	<u>miljoenen DM</u>	<u>miljoenen f</u>
ministerie van Buitenlandse Zaken	907,9	1.025,9
ministerie voor Economische Samenwerking	556,6	629,0
ministerie van Binnenlandse Zaken	332,2	375,4
ministerie van Landbouw	2,2	2,5
ministerie voor Arbeid en Sociale Zaken	54,8	61,9
ministerie van Defensie	2,7	3,1
ministerie voor Jeugd, Familie, en Gezondheid	53,6	60,6
ministerie voor Onderzoek en Technologie	38,5	43,5
ministerie voor Onderwijs en Wetenschap	81,7	92,3
Bondsvoorlichtingsdienst	22,3	25,2
Overig	<u>10,6</u>	<u>12,0</u>
Totaal	2.063,1	2.331,4

N.B. Alleen voor het ministerie van Buitenlandse Zaken bestaat het opgevoerde bedrag overwegend uit uitgaven ten behoeve van buitenlands cultureel be-

leid in directe zin. De overige bedragen betreffen uitgaven op andere terreinen, die tevens van belang zijn voor de culturele buitenlandse politiek.

Bron: Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, op. cit. (cf. noot 12), blz. 224.

De jaarlijkse bestedingen voor het buitenlands cultureel beleid bedragen ca. f 18,80 per hoofd van de bevolking, uitgaande van het desbetreffende budget van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Het Goethe-Instituut nam in 1984 f 205,5 miljoen van dit budget voor zijn rekening; daarnaast heeft het instituut eigen inkomsten, voortvloeiende uit het taalonderwijs. Een overzicht van de uitgaven van het Goethe-Instituut staat in tabel 20.

Tabel 20. Inkomsten en uitgaven van het Goethe-Institut in 1983 en 1984, in duizenden DM

	1984	1984	1984	1983
<u>INKOMSTEN</u>	<u>binnenland</u>	<u>buitenland</u>	<u>totaal</u>	<u>totaal</u>
eigen inkomsten	689	29.064	29.753	25.988
toewijzing Auswärtiges Amt	33.079	148.791	181.870	171.594
'follow-up' middelen min. van Economische Samenwerking (MES)	-	541	541	693
subsidie min. Onderzoek & Technologie	-	40	40	-
subsidies andere openbare instellingen	24	702	726	25
Totaal aan inkomsten	33.792	179.138	212.930	198.300
<u>UITGAVEN</u>				
personeelskosten	15.594	116.508	132.102	13.423
administratiekosten	4.941	29.169	34.110	30.709
bouwkosten	34	-	34	27
investeringen	74	4.542	4.616	4.897
Totaal bedrijfskosten	20.643	150.219	170.62	159.056
taalgebonden activiteiten	12.659	7.498	20.157	19.285
German American Partnership Program	-	1.110	1.110	835
bijscholing (samen met ZfA)	-	138	138	124
bibliotheken	-	147	147	118
bevordering 'kennis van Duitsland'	225	10	235	221
boeken-tentoonstellingen	-	16	16	15
les- informatie-materiaal t.b.v. 'Duitslandkunde'	250	-	250	249
filmweken en -seminars	-	1.485	1.485	1.481
filmvertoningen door de instituten	-	889	889	892
omroep-taalcursussen	187	-	187	270
lezingen in Zuid-Tirol	-	15	15	15
muziek/toneel	-	8.928	8.928	7.073
tentoonstellingen	-	2.534	2.534	2.500
voordrachten en seminars	-	2.640	2.640	3.038
verzendkosten audio-visuele middelen	-	950	950	860
Totaal project-uitgaven	13.321	26.360	39.681	36.976
Totaal bedrijfs- en project-uitgaven	33.964	176.579	210.543	196.032
Administratie-kosten MES	-	498	498	657
onkosten min. Onderzoek & Technologie	-	40	40	-
subsidies aan andere openbare instel.	24	702	726	25
Totaal uitgaven	33.988	177.579	211.807	196.714
niet gebruikte middelen AA	-196	+1.276	+1.080	+1.550
niet gebruikte middelen adm. MES	-	+ 43	+ 43	+ 36
	33.792	179.138	212.930	198.300

Bron: Goethe-Instituut Jaarboek 1984/85 blz. 216

De verhouding tussen personeelskosten en bedrijfsuitgaven enerzijds, en projectkosten anderzijds is opmerkelijk: van het totaal-bedrag aan uitgaven van f 248,5 miljoen namen de personeelskosten voor ongeveer 3500 medewerkers f 149,3 miljoen in beslag, en de bedrijfskosten f 43,8 miljoen - samen dus bijna 78 % van het budget. Voor de uitvoering van projecten bleef slechts ongeveer een-vijfde van het budget over, namelijk f 46,2 miljoen.⁷⁴⁾ Weliswaar is cultuur, net als onderwijs, personeels-intensief, maar men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat tenminste het hoofdkantoor qua personeel in enkele sectoren overbezet is. Bij de vestigingen in het buitenland is het mogelijk om plaatselijke krachten te gebruiken, die naar verhouding goedkoper zijn.

5.6 Conclusies

Het buitenlands cultureel beleid van de Bondsrepubliek is wel eens aangeduid als de "derde zuil" of de "derde dimensie" van de buitenlandse politiek. Dit is overdreven. Andere metaforen als "Assepoester" of "vijfde wiel" van het buitenlands beleid zijn echter evenmin van toepassing, ofschoon zij de realiteit waarschijnlijk dichter benaderen dan "derde zuil". Als het buitenlands cultureel beleid inderdaad een "derde zuil" was, dan zou het in een zodanige mate in dienst van het buitenlands beleid staan, dat eerder van een "cultureel buitenlands beleid" gesproken zou moeten worden. In zekere zin bestaat een dergelijk beleid inderdaad, bijvoorbeeld inzake de public-relations activiteiten van de ambassades. Als intermediaire instelling is het Goethe-Institut slechts één van de vele instrumenten van het ministerie van Buitenlandse Zaken; daardoor staat het veel minder onder druk dan wanneer het het enige zou zijn. Door deze stand van zaken - en door de bepaling in de Grondwet dat cultuur een zaak van de deelstaten is - geniet het Goethe-Institut een grotere mate van zelfstandigheid, dan zijn Amerikaanse, Franse, en zelfs zijn Engelse pendanten.⁷⁵⁾ Ten aanzien van het buitenlandse beleid is dat een voordeel. Als de diplomatieke betrekkingen tussen de Bondsrepubliek en een andere land (bijvoorbeeld met Egypte, tussen 1964 en 1972) verbroken zijn, kan het Goethe-Institut toch verder werken (en in geval van Egypte aan meer dan 100.000 cursusdeelnemers de Duitse taal onderwijzen). Voor instituten die sterker aan de eigen regering gebonden zijn, als bijvoorbeeld de Franse "Centres Culturels", zou dit niet mogelijk zijn geweest.⁷⁶⁾ Tevens functioneren de Goethe-Instituten onder dictatoriale regimes als vrijplaatsen voor de gecensureerde of verboden cultuur; in Argentinië bijvoorbeeld na de militaire staatsgreep van 1976, evenals in Griekenland na 1967, en heden ten dage in Iran.

Dit voordeel heeft voor de medewerkers van de Goethe-Instituten zelf echter ook nadelen. Zo stelde de directeur van het Instituut in Parijs enkele jaren geleden: "Wij zijn employés van een particuliere vereniging; wij genieten geen diplomatieke status en bescherming en bij sollicitaties hebben wij een slechtere uitgangspositie dan vergelijkbare overheidsambtenaren."⁷⁷⁾

De geloofwaardigheid en de effectiviteit van de Goethe-Instituten in de wereld is ongetwijfeld gediend met het feit dat zij geen spreekbuizen van de Duitse regering zijn. Juist doordat zij een kritisch beeld van Duitsland uitdragen, en geen cosmetisch aantrekkelijk imago van een volk van dichters en denkers, van het 'Wirtschaftswunder' en van het mooie Schwarzwald, dwingen de Goethe-Instituten in het buitenland respect af. De kunstenaars, schrijvers, en wetenschapsbeoefenaren, die het Goethe-Instituut de wereld in stuurt, zijn voor bepaalde doelgroepen geloofwaardiger ambassadeurs van de Bondsrepubliek dan de officiële vertegenwoordigers. Dit komt dit de beeldvorming in het buitenland van de Bondsrepubliek ten goede. Dit neveneffect van de activiteiten wordt tegenwoordig door sommigen als hoofdfunctie van het Goethe-Instituut gezien. De Frankfurtse cultuurcriticus H. Hoffmann postuleert echter dat de

"...doelstelling van het buitenlands cultureel beleid niet de directe of de indirecte ondersteuning van andere aspecten van het buitenlands beleid [kan] zijn. De vermeerdering van de culturele rijkdom en van de culturele betrekkingen is op zich al een doel van het buitenlands cultureel beleid - dat daarmee zowel voor onszelf als voor onze partners vitale functies vervult." 78)

Over de doelen van het Goethe-Instituut heeft de huidige president Klaus von Bismarck iets soortgelijks gezegd, zij het minder expliciet:

"De richtingbepalende doelen zijn vastgelegd door de nog steeds belangrijke aanbevelingen van de enquête-commissie van de Duitse Bondsdag van 1976. Daardoor is voor ons het principe van partnerschap met de vertegenwoordigers van een gastland maatgevend. In de dialoog met deze partner is het niet alleen mogelijk, maar ook effectiever gebleken onze informatie over de cultuur in de Bondsrepubliek niet (terwille van het nationale prestige) verfraaid weer te geven, maar haar in die dialoog in te brengen." 79)

Desalniettemin heeft het Goethe-Instituut met deze strategie moeilijkheden gekregen. Als de buitenlandse partners wisselen - bijvoorbeeld door een partijpolitieke machtsverschuiving als in Italië waar plaatselijke communisten partners van Goethe-Instituten waren - wordt het Goethe-Instituut soms door de nieuwe gesprekspartners genegeerd. Nog veel ingrijpender voor de activiteiten van het Instituut echter was de machtswisseling in de Bondsrepubliek zelf van 1983, toen in Bonn na een jarenlang sociaal-democratisch bewind de christendemocraten (CDU/CSU) weer aan de macht kwamen. Helmut Kohl, de nieuwe Bondskanselier,

die bij de opening van een Goethe-Institut in Kyoto (Japan) gekonfronteerd werd met video-banden over Duitse uitingen van cultuur als de "Groene" ex-generaal Bastian, de protesten tegen de aanleg van Startbahn West voor de luchthaven van Frankfurt, en soortgelijke hedendaagse controverses, concludeerde dat er in het buitenlands cultureel beleid een koerswijziging nodig was.⁸⁰⁾ En in de Bayernkurier maande het Bondsdag-lid Klaus Rose dat "alleen degenen die niet optreden in strijd met de belangen van het eigen land kunnen vertrouwen op Duitse belastingcenten".⁸¹⁾

Om te protesteren tegen 'nestvervuilers' werd in de Bondsdag een voorstel gedaan tot vermindering van de uitgaven van het Goethe-Institut ten behoeve van manifestaties met critici van het officiële beleid. Daarop ontstond in de media een levendige discussie over de plaats van het buitenlands cultureel beleid, waarin Heinrich Böll ten aanzien van het Goethe-Institut "de merkwaardige ambivalentie van waardering in het buitenland en laster in het binnenland" opviel.⁸²⁾ Voor de Duitse conservatieven is het probleem dat er geen noemenswaardige aantrekkelijke 'rechtse' Duitse cultuur bestaat die in het buitenland op positieve belangstelling zou kunnen rekenen. Omdat het culturele gebeuren in de Bondsrepubliek zich politiek overwegend links van het midden afspeelt, brengt de weergave van deze overheersing in haar buitenlandse programma's met zich mee dat het Goethe-Institut gemakkelijk verweten kan worden, een 'boodschapper van links' te zijn.

De vraag wat nu een "werkelijkheidsgetrouw" en een "vertekend" beeld is van de Bondsrepubliek, is niet gemakkelijk te beantwoorden in een pluriforme samenlevingen met meer dan 60 miljoen mensen en meningen. Toen de enquêtecommissie in het midden van de jaren zeventig het eenstemmig door de Bondsdag goedgekeurde rapport publiceerde, werd het buitenlands cultureel beleid in de partijtwisten nog terzijde gelaten. Maar na haar aantreden probeerde de regering-Kohl ook op dit terrein "nieuwe accenten" te plaatsen. Daarmee heeft zij tot op heden weinig succes gehad. Weliswaar heeft de instructie van het ministerie van Buitenlandse Zaken aan alle diplomatieke en consulaire vertegenwoordigingen in het buitenland om meer toe te zien op het werk van de Goethe-Instituten ter plaatse tot onrust en voorzichtigheid geleid onder de instituutsdirecteuren⁸³⁾, maar tot een door Bonn voorgeschreven staatscultuur die de Goethe-Instituten van zelfstandige instellingen tot aanhangsels van de regering zou degraderen, is het niet gekomen. De regering heeft wel haar veto's uitgesproken over enkele filmvertoningen in Sri Lanka en in de Verenigde Staten⁸⁴⁾, maar zij heeft afgezien van een blijvende, fundamentele interventie in het beleid en de activiteiten van de Goethe-Instituten. Mede is dat te danken aan de juridi-

sche status van het Goethe-Institut van privaatrechtelijke vereniging. Het is CDU en CSU niet gelukt aan het Goethe-Institut een van buiten gekozen Algemeen Secretaris toe te voegen die de kleuren van de christendemocratische partijen draagt. Mede daardoor kan het Goethe-Institut nog steeds zijn taak vervullen om het gehele spectrum van de culturele en maatschappelijke werkelijkheid van de Bondsrepubliek Duitsland uit te dragen in het buitenland.

Voor de vormgeving van een creatief cultureel beleid is speelruimte en vrijheid vereist. In dit opzicht zijn bij het Goethe-Institut door de recente pogingen een koerswijziging in het cultureel beleid te bewerkstelligen de marges wat kleiner geworden - niet in de laatste plaats vanwege de zelfcensuur door de meer gezagsgetrouwe instituuts-directeuren. Maar een directe onderwerping van het buitenlands cultureel beleid aan de buitenlands-politieke belangen heeft niet plaatsgevonden.

De Goethe-Instituten blijven zodoende een belangrijke bijdrage leveren aan een levendige en interessante culturele dialoog tussen de Bondsrepubliek en het buitenland. Het gevaar van "cultureel imperialisme" is verminderd doordat in het na-oorlogse buitenlands beleid niet langer de idee van cultuur als propagandamiddel, maar de idee van "partnerschap" centraal staat. Daar waar de discussiepartners vooralsnog structureel ongelijke posities hebben (met name tussen de Bondsrepubliek en de landen van de Derde Wereld), is dit gevaar toch nog niet geweken.

Ook is het buitenlands cultureel beleid niet gereduceerd tot dienstmeisje van het handelsbeleid met het buitenland. Ofschoon er tussen het Goethe-Institut en de Duitse (export-)industrie weinig raakvlakken bestaan; cultuur wordt geenszins als middel voor handelsdoeleinden misbruikt.

Het contact met de buitenlands politiek is weliswaar nauwer dan met de economie, maar evenmin verstikkend. Weliswaar zijn de activiteiten van het Goethe-Institut "geïntegreerd in politieke doelstellingen", maar zij zijn niet "louter politieke middelen".⁸⁵⁾ Doordat het doel van het buitenlands cultureel beleid wel de bevordering maar niet de sturing van culturele samenwerking is, en doordat het een democratisch cultureel beleid wil zijn, openstaand voor alle lagen van de bevolking⁸⁶⁾, is het huidige Duitse buitenlands cultuur-beleid zoals dit belichaamd wordt in het Goethe-Institut, in zijn geformuleerde intenties én in de praktijk, een legitieme en acceptabele vorm van overheidsbeleid.

5.7 Noten

- 1) Reinhard Bockhorni, Eine empirische Untersuchung ausgewählter Formen, Bedingungen, und Funktionen der kulturellen Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland mit dem Peripherieland Türkei anhand einer Fallstudie zum deutschen Kulturzentrum Ankara; Bock + Herchen, Bad Honeff, 1979, blz. 23.
- 2) Kurt Duewell & Werner Link (Hrsg.) Deutsche Auswärtige Kulturpolitik seit 1871; Böhlau Verlag, Köln, blz. 252.
- 3) Voor een chronologie, zie: Institut für Auslandsbeziehungen, Auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik Deutschland, (teksten van een boeken- en documenten-tentoonstelling, samengesteld door Gertrud Kuhn en Udo Rosbach), Stuttgart, 1980.
- 4) Hans Arnold, Auswärtige Kulturpolitik. Ein Ueberblick aus deutscher Sicht, Hanser, München, 1980, blz. 14.
- 5) Werner Ross, "Das hässliche Deutsche und die hässliche Politik"; Merkur: deutsche Zeitschrift für europäisches Denken, März 1977, 31e jrg. nr. 3, blz. 219.
- 6) Dit zijn citaten van Duitse politici ontleend aan: Ulrich Scherfenberg, Die Auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik Deutschland in der peripheren Region Lateinamerika. Rahmenbedingungen, Formen, Inhalte, Ziele, und Auswirkungen. Fink Verlag, München, 1984, blz. 86.
- 7) Kahn-Ackermann 1973, blz. 857; cit. in H. Metzen (cf. noot 8), blz. 49.
- 8) Heinz Metzen, Empirische Sozialforschung in der kulturellen Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Möglichkeiten und Masstäbe. (Diss.) Druckerei Universal, München, 1977, blz. 49-50.
- 9) Rolf Dahrendorf in het Voorwoord van: Hansgert Peisgert, Die auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik Deutschland, Klett-Cotta, Stuttgart, 1978, blz. 14.
- 10) De "Leitsätze für die auswärtige Kulturpolitik, 1970" zijn weergegeven als bijlage in H. Peisgert, op.cit., blz. 354 - 358.
- 11) Citaat Auswärtiges Amt, Abteilung für auswärtige Kulturpolitik, Dreijahresbericht 1981-83, Auswärtiges Amt, Bonn, blz. 7 - 8.
- 12) Presse und Informationsamt der Bundesregierung, Was tut der Bund für die Kultur. Antworten auf zwei Grosse Anfragen. Bonn, 1985, blz. 159.
- 13) Hildegart Hamm-Brücher, Staatsminister im Auswärtigen Amt, in de Inleiding tot: Auswärtiges Amt, Zehn Thesen zur kulturellen Begegnung und Zusammenarbeit mit Ländern der Dritten Welt. Bonn, März 1982, blz. 5.
- 14) Auswärtiges Amt, Zehn Thesen, blz. 10 - 16.
- 15) Presse und Informationsamt der Bundesregierung, op.cit., blz. 168.
- 16) Ibid., blz. 159.
- 17) Cit. ibid., blz. 167.
- 18) "Stellungnahme der Bundesregierung zu dem Bericht der Enquete-Kommission 'Auswärtige Kulturpolitik' des Deutschen Bundestages", Drucksache 7/4121 - 23 Sept. 1977, blz. 17.
- 19) Hans Arnold, Auswärtige Kulturpolitik. Ein Ueberblick aus deutscher Sicht. Hanser, München, 1980, blz. 46. Inzake het probleem van de culturele identiteit van de beide Duitse staten, zie: Gerhard Schwegler, Nationalbewusstsein in der BRD und der DDR, Bertelsman, Düsseldorf, 1973.
- 20) Cit. ibid., blz. 168.
- 21) Institut für Auslandsbeziehungen, op. cit.; Presse und Informationsamt der Bundesrepublik, op.cit., blz. 159.
- 22) D. Oberndörfer, Methoden der Aussenpolitiek, 1969, blz. 176; cit. U. Scherfenberg, op.cit. (cf. noot 6), blz. 59.
- 23) Hans-Peter Schwarz (Hrsg.) Handbuch der deutschen Aussenpolitik, Piper Verlag, München, 1975, blz. 755; U. Scherfenberg, op.cit., blz. 59.
- 24) Frankfurter Neue Presse, 4 augustus 1983.

- 25) Presse und Informationsamt der Bundesregierung, op.cit., blz. 161 - 162; Auswärtiges Amt, Abteilung für Auswärtige Kulturpolitik, Dreijahresbericht 1981-83, Auswärtiges Amt, Bonn, blz. 69 - 70.
- 26) "Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik gemäss Beschluss des Deutschen Bundestages vom 23. Februar 1973", Drucksache 7/215 (neu), blz. 128 - 130. Een kortere lijst voorzien van commentaar is opgenomen als Bijlage II ("Overzicht van de belangrijkste instellingen in West-Duitsland inzake internationale culturele activiteiten") in Hans Arnold, op.cit. (cf. noot 4), blz. 118 - 168.
- 27) Armin Dittmann, "Bundeseigene Verwaltung durch Private? Zur Problematik privatrechtlicher Mittlerorganisationen am Beispiel der auswärtigen Kulturpolitik", Verwaltung, 8e jrg. nr. 4, 1975, blz. 441n. Tot dezelfde verhouding komt ook W. Link, Thesen über Mittlerorganisationen in den deutschen auswärtigen Kulturbeziehungen; in: Kurt Duewell & Werner Link (Hrsg.) Deutsche auswärtige Kulturpolitik seit 1871, Bühlau Verlag, Köln, blz. 271.
- 28) Tweede Kamer, zitting 1984-1985, 18 856, nrs. 1-2, blz. 44.
- 29) Goethe-Institut, Aufgaben und Angebot des Goethe-Instituts, Goethe-Institut München, 1984, blz. 29.
- 30) Goethe-Institut, Jahrbuch 1984/85, München, blz. 223 -224.
- 31) Die Feder, september 1983.
- 32) "Rechtliche Grundlagen des eingetragenen Vereins Goethe-Institut zur Pflege der deutschen Sprache im Ausland und zur Förderung der internationalen kulturellen Zusammenarbeit", Goethe-Institut, München, 1984, blz. 5 - 18.
- 33) Ibid., blz. 22.
- 34) W. Link, op.cit., blz. 273; zie ook de repliek van de Algemeen Sekretaris aan Link, ibid., blz. 282 - 283.
- 35) Goethe-Institut, Jahrbuch 1984/85, blz. 19.
- 36) Ibid., blz. 15.
- 37) Ibid., blz. 44 -45.
- 38) Ibid., blz. 33.
- 39) International Herald Tribune, 18 februari 1986, blz. 5 (voor Frankrijk); voor de andere landen: Helm von Faber, "Deutsch in der Welt", Germanistische Mitteilungen, nr. 20, 1984, blz. 45.
- 40) Presse und Informationsamt der Bundesregierung, op.cit., blz. 206; H. von Faber, op.cit., blz. 54 - 55.
- 41) Auswärtiges Amt, Abteilung für auswärtige Kulturpolitik, op. cit., blz. 22, 64; Press und Informationsamt der Bundesregierung, op.cit., blz. 208.
- 42) Goethe-Institut, Jahrbuch 1984/85, blz. 24 - 29.
- 43) Goethe-Institut, Teilnehmerstatistik 1984, 31-vo/03-ww.
- 44) Goethe-Institut, Aufgaben und Angebote des Goethe-Instituts, München, 1984, blz. 23 - 24.
- 45) Goethe-Institut, Ziele und Aufgaben der Abteilung Ausland des Goethe-Instituts, München, september 1979, blz. 3 - 4.
- 46) Goethe-Institut, Jahrbuch 1984/85, blz. 187 - 195.
- 47) Goethe-Institut, Aufgaben und Angebote des Goethe-Instituts, München, 1984, blz. 18 - 19.
- 48) Auswärtiges Amt, Abteilung für auswärtige Kulturpolitik, Dreijahresbericht 1981-83, blz. 55.
- 49) Tweede Kamer, zitting 1984 - 85, 18 856, nrs. 1-2, blz. 423.
- 50) In Bildung und Wissenschaft, 1985, nrs. 7-8, blz. 81 - 82, Inter Nationes, Bonn; Auswärtiges Amt, Abteilung für auswärtige Kulturpolitik, op.cit., blz. 33 -34; Deutscher Akademischer Austauschdienst, Jahresbericht/Tätigkeitsbericht 1984, DAAD, Bonn, 1985, blz. 13 - 17.
- 51) Tweede Kamer, zitting 1984 - 85, 18 856, nrs. 1-2, blz. 42.
- 52) Ibid.
- 53) Voor een overzicht, zie: Institut für Auslandsbeziehungen, Vademecum der Auslands-kulturarbeit, 2e druk, IfA, Stuttgart, 1981.

- 54) Dieter Danckwortt, "Wissenschaftlich unbearbeitete Felder des interkulturellen Personenaustausch dargestellt am Beispiel des Auslandsstudiums und seiner Analyse in der Bundesrepublik Deutschland von 1957-1953", SSIP-Bulletin nr. 54, 1984, Saarbrücken, blz. 257.
- 55) Goethe-Institut, Jahrbuch 1984/85, blz. 28.
- 56) *ibid.*
- 57) *Ibid.*, blz. 196 - 200.
- 58) Die Zeit, 9 dec. 1983, nr. 50.
- 59) Auswärtiges Amt, Abteilung für auswärtige Kulturpolitik, *op.cit.*, blz 28.
- 60) *Ibid.*, blz. 29 - 30.
- 61) Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, *op.cit.*, blz. 166.
- 62) *Ibid.*, blz. 168.
- 63) Ulrich Scherfenberg, *op.cit.* (cf. noot 6), blz. 62.
- 64) M. Zickerick, Deutsche auswärtige Kulturpolitik. Konzeption, Rezeption, und Wirkung. Dargestellt am Beispiel des Goethe-Instituts in Lagos, Nigeria, Haag + Herchen, Bad Honef, 1979.
- 65) *Ibid.*, blz. 109 - 110.
- 66) *Ibid.*, blz. 117.
- 67) *Ibid.*, blz. 126.
- 68) *Ibid.*, blz. 133.
- 69) *Ibid.*, blz. 136; Goethe-Institut, Jahrbuch 1984/85, blz. 59.
- 70) M. Zickerick, *op.cit.*, blz. 59.
- 71) *Ibid.*, blz. 149.
- 72) Reinhard Bockhorni, *op.cit.* (cf. noot 1), blz. 23.
- 73) Aktuell. Das Lexikon der Gegenwart, Chronik Verlag, Dortmund, 1984, blz. 368.
- 74) Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, *op.cit.*, blz. 217.
- 75) Klaus von Bismarck, cit. in "Exportschranke für Kultur. Gespräch mit Klaus von Bismarck", Evangelische Kommentare, nr. 2, 1984.
- 76) Rheinische Merkur, 9 dec. 1983.
- 77) Saarbrücker Zeitung, 28 dec. 1983.
- 78) H. Hoffmann, "Vertrauen, nicht Kontrolle", Frankfurter Rundschau, 23 jan. 1984.
- 79) Cit. in "Exportschranke für Kultur. Gespräch mit Klaus von Bismarck", Evangelische Kommentare, nr. 2, 1984.
- 80) Newsweek, 23 jan. 1984.
- 81) Bayernkurier, 4 feb. 1984.
- 82) cit. Stuttgarter Zeitung, 1 feb. 1984.
- 83) Der Spiegel, 21 nov. 1983.
- 84) Die Zeit, 1 dec. 1983.
- 85) Barthold C. Witte, "Zehn Thesen zur auswärtigen Kulturpolitik", in B.C. Witte, "Die Enquete-Kommission des Bundestages", in: K. Duewell & W. Link (Hrsg.), *op.cit.*, blz. 298.
- 86) *Ibid.*

6 CONCLUSIES: INTERNATIONALE CULTURELE BETREKKINGEN IN VERGELIJKEND PERSPECTIEF

BUITENLANDSE LESSEN

6.1 Inleiding

In de voorgaande case-studies werden naast de Nederlandse situatie drie gevallen nader bekeken, waarin de uitvoering van het buitenlands cultureel beleid voornamelijk in handen is van een min of meer onafhankelijke instantie buiten het overheidsapparaat. Voor een betere vergelijking had men ook een aantal buitenlandse gevallen kunnen analyseren, waar het internationale culturele beleid evenals in Nederland direct onder de verantwoordelijkheid van een ambtenarenapparaat valt.

Voor een daadwerkelijke, exacte vergelijking is echter de aanwezigheid van uniforme indicatoren vereist. Deze ontbreken nog steeds op het gebied van de cultuurpolitiek. Ook op nationaal beleidsniveau is men er niet in geslaagd maatstaven te ontwikkelen ten behoeve van een evaluatie van het gevoerde cultuurbeleid. De Raad van Europa en UNESCO streven pas sinds enkele jaren naar een standaardisatie van indicatoren. Naar het zich laat aanzien zal het nog enkele jaren duren voordat de eerste resultaten hiervan zichtbaar worden.¹⁾ Eenmaal ontwikkeld kunnen deze indicatoren een bruikbare basis bieden voor de vergelijking van het beleid van verschillende nationale overheden. Anderzijds blijft de meetbaarheid van het cultureel beleid vooralsnog een probleem, gezien de brede doelstellingen en moeilijk te kwantificeren resultaten van dit beleid. Het buitenlands cultureel beleid is gebaseerd op assumpties die empirisch vaak zwak onderbouwd zijn. Een goed voorbeeld hiervan is de veelgehoorde opvatting dat kennis van een buitenlandse taal de kans doet toenemen dat iemand producten van het betreffende land zal kopen ("Wer deutsch spricht, kauft deutsch"). Alhoewel de illustraties die bij deze opvattingen worden gegeven soms zeer overtuigend klinken, tasten we over de representativiteit ervan volledig in het duister.

Deze stand van zaken in het onderzoek maakt het doen van in de empirie gefundeerde aanbevelingen voor de Nederlandse situatie niet eenvoudig. Vanwege de genoemde beperkingen is het alleen mogelijk op het gebied van de uitgaven het Nederlandse beleid cijfermatig te vergelijken met dat van de drie andere West-europese landen uit onze case-studies.

6.2 De omvang van de uitgaven

Gezien de verschillen in grootte tussen de vier nader onderzochte landen, is het voor de hand liggend voor een vergelijking uit te gaan van de uitgaven per hoofd van de bevolking. Daarbij worden de Duitse uitgaven door 61.307.000 (cijfer voor 1983) gedeeld; de Engelse door 56.340.000 (1982) en de uitgaven van Zweden door 8.327.500 (1983). De vraag is echter: welke uitgaven? In het geval van West-Duitsland bijvoorbeeld kunnen we uitgaan van de uitgaven van het Goethe-Institut. Maar dat betekent dan dat een vergelijking met het Zweedse Instituut niet opgaat, omdat daar activiteiten plaatsvinden die in de Bondsrepubliek door de Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD) worden verricht. De uitgaven van het Goethe-Institut maken maar ongeveer een vijfde deel van de uitgaven van het Auswärtige Amt voor culturele betrekkingen uit. Op hun beurt maken de uitgaven van het Auswärtige Amt minder dan de helft uit van de totale uitgaven van de in totaal tien hoofdzakelijk betrokken ministeries van de Duitse Bondsregering. Gezien het feit dat de Länder echter ook op het gebied van de internationale culturele betrekkingen actief zijn, is ook het bedrag van DM 2.063.200.000 (1984) onvolledig. Een verdere complicatie om tot een vergelijking te komen is dat de Nederlandse uitgaven, zoals die in onze case-studie naar voren komen, geen rekening houden met personeelskosten, terwijl die van de drie andere landen dat wel doen. Aangezien het voeren van een cultuurbeleid bij uitstek personeels-intensief is, zou een vergelijking die daarmee geen rekening houdt uiterst vertekend zijn. Aangezien het ons niet mogelijk was de Nederlandse personeelskosten voor de meer dan honderd over verschillende ministeries en rangen verspreide ambtenaren te berekenen, moesten wij bij de berekening van de cijfers in tabel 21 de buitenlandse personeelskosten in mindering brengen.

Tabel 21. Uitgaven per hoofd van de bevolking voor buitenlands cultureel beleid 1984/85 zonder personeelskosten (in guldens)

Groot-Brittannië	11.00 (alleen British Council)
Bondsrepubliek Duitsland	1.50 (alleen Goethe-Institut)
Zweden	1.81 (alleen Zweeds Instituut)
Nederland	1.30

Bronnen: The British Council. De berekeningen belopen de periode tot 31 maart 1985. Londen, The British Council, 1985, p. 4; Goethe-Institut. Jahrbuch 1984/85. München, Goethe-Institut, 1985, p. 216; Svenska Institutet.

Verksamhetsberättelse 1984-85. Stockholm, Svenska Institutet, 1985, p. 48; voor Nederland, zie case-studie.

Als men bedenkt dat in tabel 21 niet alle onderdelen van de totale uitgaven in het buitenland in beschouwing zijn genomen (dit geldt in het bijzonder voor de Bondsrepubliek Duitsland), terwijl voor Nederland een vrij volledig overzicht van de drie meest betrokken ministeries verwerkt is, moet men concluderen dat de uitgaven voor Nederland duidelijk achterblijven. Doordat de verschillende landen uiteenlopende budgettaire definities hanteren is het maken van vergelijkingen echter arbitrair.²⁾ Deze definitieproblemen ontstaan overigens ook al wanneer men probeert de omvang van het budget van een afzonderlijk land te bepalen. Tussen landen kunnen de prijzen van culturele produkten en diensten sterk uiteenlopen. Daar komt nog bij dat overheidsfunctionarissen van het ene land sterker een beroep weten te doen op aanvullende fondsen van het bedrijfsleven dan ambtenaren van andere landen waar cultuur en commercie soms in een grotere spanningsverhouding verkeren. Een andere factor die een belangrijke rol speelt bij het (niet goed kunnen) bepalen van de hoogte van culturele uitgaven is de zogenaamde "interne versluiering" van uitgaven. Regelmatig worden activiteiten die feitelijk tot het terrein van het buitenlands cultureel beleid kunnen worden gerekend, gesubsidieerd via andere grote begrotingsposten. De kosten verbonden aan internationale tentoonstellingen zijn bij WVC terug te vinden op de begroting ten behoeve van de musea; bij Onderwijs en Wetenschappen worden veel "icb-activiteiten" gesubsidieerd in het kader van de interuniversitaire betrekkingen, een dimensie die vrijwel onzichtbaar blijft zolang men zich beperkt tot het ministeriële buitenlands cultureel beleid.

De bovenstaande kanttekeningen doen echter geen afbreuk aan de conclusie dat Nederland aanzienlijk minder besteedt aan het buitenlands cultureel beleid dan andere landen. De omvang van de uitgaven van de Wereldomroep Nederland - alhoewel deze vanwege het voornamelijk unilaterale karakter geen typisch instrument van het bi- en multilaterale culturele beleid is - vormen in dit verband een gunstige uitzondering. De Wereldomroep is echter, eveneens als Radio Zweden Internationaal en de andere buitenlandse omroepen, niet in de volgende tabel opgenomen.

Tabel 22. Uitgaven buitenlands cultureel beleid, Nederland en vijf andere landen, 1984/85 (in guldens)

Frankrijk	<i>f</i> 1.296.450.000
Bondsrepubliek Duitsland	<i>f</i> 1.120.150.000
Groot-Brittannië	<i>f</i> 876.340.000
Verenigde Staten	<i>f</i> 870.110.000
Zweden	<i>f</i> 55.181.000
Nederland (exclusief personeelskosten)	<i>f</i> 18.742.000

Bronnen: Budget Vote (FR); Bundeshaushaltsplan (BRD); USIA Programme en Budget in Brief USA 3); case-studies.

Hoewel duidelijk is dat Nederland zowel absoluut (tabel 22) als relatief (tabel 21) financieel weinig over heeft voor een actief buitenlands cultureel beleid, is de vraag van een eventuele verhoging van het culturele budget pas aan de orde wanneer meer duidelijkheid bestaat over wat de doelstelling van zo'n actief beleid dient te zijn. In het volgende zullen we een vijftal mogelijke doelstellingen nader toelichten.

6.3 Vijf ideaaltypische doelstellingen van het bilaterale culturele beleid

De doelstellingen van een buitenlands cultureel beleid blijken afhankelijk te zijn van de rol die staten (wensen te) spelen in de internationale verhoudingen. Grote mogendheden, zoals de USSR en de Verenigde Staten, voeren hun buitenlands cultureel beleid vanuit andere overwegingen dan middelgrote en kleine staten. In de door ons verrichte case-studies is echter geen aandacht besteed aan deze grote mogendheden, maar zijn twee middelgrote mogendheden (Groot-Brittannië en de Bondsrepubliek) en twee kleine staten (Zweden en Nederland) beschreven. Een belangrijke drijfveer voor de vanaf de jaren vijftig door de Bondsrepubliek gevoerde cultuurpolitiek was het herstel van de beschadigde reputatie van dit land. Voor Zweden waren na 1945 de wens tot vernieuwing en de angst voor een geïsoleerde positie de voornaamste redenen voor het intensiveren van de culturele betrekkingen. De culturele diplomatie van Groot-Brittannië was een reactie op de efficiënt functionerende propagandamachine van de Asmogendheden. In Nederland werd pas laat een buitenlands cultureel beleid ontwikkeld. De Nederlandse overheid had de neutraliteitspolitiek van voor de Tweede Wereldoorlog

verlaten, en zocht naar wegen om een rol te kunnen vervullen temidden van andere westerse democratieën.

Een belangrijk verschil tussen Nederland en Zweden was de excentrische ligging van Zweden, waardoor dit land zich genoodzaakt voelde tot een actievere opstelling. Nederland behoefde daarentegen op grond van zijn centrale ligging in Europa minder bevreesd te zijn voor dit gevaar; door het open karakter van Nederland werd en wordt onze samenleving blootgesteld aan vele buitenlandse culturele invloeden.

Als we de in de literatuur meest genoemde rechtvaardigingen van het buitenlands cultureel beleid vertalen naar de Nederlandse situatie, dan kunnen de hieronder vermelde doelstellingen en commentaren als relevant voor een analyse van het huidige Nederlandse beleid worden beschouwd.

1 Aanzien en prestige

Het prestige van ministeries en regeringen is een veelbesproken, doch weinig onderzocht verschijnsel.⁴⁾ Toch kan niet ontkend worden dat de op het buitenland gerichte cultuurpolitiek is ontstaan als een instrument voor rivaliserende imperialistische mogelijkheden.⁵⁾ Het meest illustratieve voorbeeld hiervan zijn de Fransen die in het verleden maar ook in onze tijd onverbloemd spreken van een "mission civilatrice" en culturele expansie. De periode van de Koude Oorlog bood ook andere landen aanknopingspunten voor het bedrijven van culturele propaganda. Het propaganda-element is nog steeds belangrijk, met dien verstande dat het niet de enige dimensie van de culturele diplomatie is en de huidige staten onderling sterk verschillen in hun werkwijze. De United States International Communication Agency (USICA) heeft bijvoorbeeld als officiële taak andere staten en volken te laten weten "where this great country stands and why".⁶⁾ Feitelijk gezien bestaat er geen reden waarom staten, evenals het bedrijfsleven, niet alles in het werk zouden stellen om "goodwill" en een positief imago bij de voor hen relevante doelgroepen te bewerkstelligen, mits dit streven gebaseerd is op een valide beeld van de eigen samenleving. Bij een aantal Nederlandse functionarissen bleek tijdens interviews echter aarzelingen te bestaan om Nederland en het hier gevoerde beleid op deze wijze uit te dragen. Voor een deel kan dit worden teruggevoerd op de afwezigheid van een nationalistische traditie in ons land; Nederlanders zien zichzelf graag als "goede Europeanen" of "wereldburgers" geafficheerd, en besteden slechts zijdelings aandacht aan hun Nederlandse herkomst. Opvallend afwezig is de zelfverzekerdheid waarmee bijvoorbeeld de Fransen hun culturele rol in mondiaal verband definiëren. De Ne-

derlandse houding laat zich eerder karakteriseren als "doe maar gewoon, dan doe je gek genoeg". Anderzijds, en enigszins in tegenspraak met het voorgaande, gaat men er vaak vanuit dat de feiten voor zichzelf spreken ("Datgene wat we doen wordt goed gedaan. Extra publiciteit is niet nodig"). In een wereld met een overvloed aan informatie en communicatiemogelijkheden spreken echter niet alle feiten in gelijke mate, en worden niet alle cultuuruitingen automatisch herkend en gewaardeerd. Als andere landen een actieve voorlichtingspolitiek ten aanzien van het buitenland voeren kan Nederland niet passief blijven toezien. Enige verdere cultivering van de "Nederlandse identiteit" is in dit verband gewenst.⁷⁾

Naar onze mening is het onwenselijk indien status en prestige een doel in zichzelf of hoofddoelstelling van het buitenlands cultureel beleid zouden worden. Een Engels spreekwoord zegt echter: "Nice guys finish last", waaruit kan worden afgelezen dat het hier een dimensie van de culturele diplomatie betreft die niet totaal kan worden vermeden.

2 Exportbevordering

Duidelijker dan in de andere drie bestudeerde landen, was in Nederland de wens aanwezig tot het verbinden van cultuur en export. Dit gold echter niet voor alle geïnterviewde ambtenaren. Binnen het Nederlandse beleid onderscheiden zich hier twee "stromingen". De eerste, overigens de visie van een minderheid, ziet het handhaven van de nationale identiteit als de belangrijkste taak van de culturele diplomatie. De tweede richting ziet cultuur als één van de instrumenten ter bevordering van onze handelsbelangen. Overigens gaat het hierbij om accentverschillen, en niet om een tegenstelling.

In het buitenland blijkt men, met Groot-Brittannië als gedeeltelijke uitzondering, niet veel te voelen voor een nauwe band tussen cultuur en exportbevordering. De ervaringen van Zweden op dit punt zijn ook voor Nederland leerzaam. Tot 1970 was een afgevaardigde uit het bedrijfsleven voorzitter van het Zweedse Instituut. Dit leidde tot verschillende pogingen culturele en exportbevorderende activiteiten te integreren. De bereikte resultaten voldeden echter niet aan de verwachtingen, de referentiekaders liepen teveel uiteen en de geloofwaardigheid van de culturele activiteiten leek onder deze integratiepolitiek te leiden. Bij functionarissen in Groot-Brittannië en de Bondsrepubliek bestaat niet de neiging het beleid in termen van export- of toerismebevordering te rechtvaardigen. Men is van mening dat de cultuurpolitiek op zichzelf behoort te staan en niet ondergeschikt moet worden gemaakt aan de bevordering van handelsbelangen. Dit betekent echter niet dat de commerciële waarde van culturele produkten wordt

ontkend. Integendeel, wanneer het stimuleren van de verkoop van deze producten of diensten ter sprake komt, wordt dit volkomen legitiem geacht. Daarentegen loopt Nederland vergeleken met andere Europese landen achter bij de vertaling van letterkundig werk; "Holland Promotion" in deze zin staat in Nederland - figuurlijk gesproken - nog in de kinderschoenen, althans wat het overheidsbeleid betreft.

Als men van de veronderstelling uitgaat dat cultuur zich vrij moet kunnen ontwikkelen, en tegenover overheid en bestaande maatschappelijke verhoudingen kritisch stelling moet kunnen nemen, dan kan exportbevordering geen hoofddoelstelling van het buitenlands cultureel beleid zijn. Dit geconstateerd hebbend, moet tegelijkertijd worden benadrukt dat cultuur en export incidenteel gezamenlijk kunnen opereren, bijvoorbeeld door economische en culturele activiteiten te laten samenvallen in tijd en plaats, maar dan vanuit relatief autonome posities.

3 Uitwisseling van waarden

Aan een actief buitenlands cultureel beleid ligt vaak de wens ten grondslag door andere samenlevingen te worden herkend en gewaardeerd. Toch betreft de uitwisseling van waarden geen doelstelling waarbij de overheid een actieve rol kan spelen. Wel kan de overheid binnen dit kader activiteiten van voldoende faciliteiten voorzien die vanuit de samenleving worden ondernomen.

Naar onze mening worden deze "brengeffecten" echter vaak overschaduwed door de "haaleffecten", datgene wat men via uitwisselingen van andere landen kan verkrijgen. Binnen de dynamiek van de huidige internationale verhoudingen is het van essentieel belang op de hoogte te zijn van (nieuwe) ontwikkelingen in andere samenlevingen, teneinde de positie van het eigen land te handhaven of zelfs te verbeteren. De noodzaak tot het uitwisselen van culturele waarden is door de voormalige Amerikaanse president Carter als volgt benadrukt:

"De fundamentele vooronderstelling die ten grondslag ligt aan het International Communication Agency bestaat hieruit dat het in het belang van de Verenigde Staten is de uitwisseling van ideeën en culturele activiteiten te stimuleren. (...) Wij moeten onze successen delen met anderen, en om hulp vragen teneinde van onze mislukkingen te kunnen leren. Aan andere naties moeten wij feiten omtrent onszelf en onze visies ter beschikking stellen. Tevens is het in ons belang - en in dat van andere staten - dat de Amerikanen in de gelegenheid zijn de geschiedenis, culturen en problemen van andere volkeren te bestuderen, teneinde een beter begrip te kunnen verwerven omtrent hun visies en verwachtingen." 8)

Onder Carter werd begonnen met het streven de eenzijdige benadering van de USICA - de rest van de wereld informeren over de Verenigde Staten - te wijzi-

gen in een politiek van tweezijdige georiënteerde informatie en cultuuruitwisselingen. Per Himmelstrup, secretaris-generaal van het Deense Instituut, merkt op dat deze uitwisselingen juist voor kleinere staten van groot belang zijn.

"Toenemende internationale samenwerking, wijd verbreide democratisering en de steeds groter wordende interdependentie van staten, hebben in verschillende landen geleid tot een groeiende behoefte aan informatie over het wederzijdse politieke, economische en culturele leven, alsmede tot samenwerking en uitwisselingen tussen instellingen, groepen en individuen. (...) Cultuur vereist een voortdurende uitdaging teneinde verstarren en decadentie te voorkomen. Juist om deze reden is culturele samenwerking met andere landen van essentieel belang voor het binnenlandse culturele en sociale leven. Terwijl de grote landen wellicht voldoende spanningen en uitdagingen ondergaan binnen hun eigen landsgrenzen, hebben kleinere, meer homogeen samengestelde landen deze buitenlandse activiteiten nodig, in een geest van positieve en constructieve samenwerking. Dit betekent dat kleine landen, vooral indien deze behoren tot kleine taalgemeenschappen, meer open moeten staan voor de buitenwereld dan de grote landen." 9)

Het zijn de culturele uitwisselingen en samenwerkingsprogramma's die een solide basis vormen voor wederzijds begrip en op deze wijze legitimatiegronden verschaffen aan het buitenlandse cultureel beleid. Een verschuiving in deze richting heeft reeds lang geleden plaatsgevonden in het Zweedse beleid en is ook zichtbaar in de Bondsrepubliek. In Nederland vinden vele culturele uitwisselingen plaats die door de particuliere sector worden geïnitieerd en geen ondersteuning in de vorm van overheidssubsidies ontvangen.

Het komt voor dat deze particuliere initiatieven tekort schieten, of de uitwisselingspartner een ontwikkelingsland met ontoereikende middelen is. Zo biedt het Indonisische Onderwijsministerie niet alleen geen reciprociteit, maar teert ook anderzijds op Nederlandse fondsen. Anderzijds stuurt het Indonesische ministerie van Wetenschap en Technologie studenten op eigen kosten naar Nederland en laat deze hier studeren. Nederland reciprociteit deze aantallen niet.

In andere situaties dienen uitwisselingsprogramma's gesubsidieerd te worden, ofwel eenzijdig door Nederland (bij samenwerking met ontwikkelingslanden), of in bilateraal of multilateraal verband. Een gebied waar dit tot op heden te weinig lijkt te gebeuren is het beurzenbeleid. Nederland reserveert in het kader van het bilaterale culturele beleid slechts een beperkt aantal beurzen voor studenten uit Derde Wereldlanden die hun opleiding aan Nederlandse universiteiten willen afronden. De afgelopen jaren is het aantal beurzen voor deze groep in dit kader nauwelijks uitgebreid. Hetzelfde geldt ten aanzien van veelbelovende Nederlandse kunstenaars en wetenschapsbeoefenaren die in aanmerking wensen te komen voor een (kort) studieverblijf in het buitenland. Anderzijds vinden een groot aantal uitwisselingen plaats in het kader van de interuniversitaire betrek-

kingen. Het ministerie van Buitenlandse Zaken verstrekt daarnaast jaarlijks (kortlopende) beurzen aan studenten afkomstig uit ontwikkelingslanden. Het is dus van belang op dit punt te onderscheiden tussen het bilaterale culturele beleid en de rest van het overheidsbeleid. Het eerstgenoemde beleid speelt met betrekking tot de beurzen een ondergeschikte rol.

4 Versterken wederzijds begrip

Eén van de meest genoemde doelstellingen is het bijdragen aan de internationale ontspanning door het versterken van wederzijds begrip tussen landen. Verbeterde culturele betrekkingen zouden, aldus deze visie, misverstanden en stereotiepe opvattingen van staten en volken over elkaars functioneren kunnen wegnemen.¹⁰⁾ Flack constateert op basis van een vergelijkende studie dat "internationaal wederzijds begrip" zelden in operationele termen wordt gedefinieerd of getoetst op effectiviteit en dat, meer in het algemeen, solide onderzoek naar de werking van deze processen ontbreekt.¹¹⁾ Anderzijds kan op plausibele gronden worden beweerd (niet bewezen) dat men door het stimuleren van zogeheten cross-culturele "wij-identiteiten" tussen groepen uit verschillende landen (wetenschappers, docenten, artsen, kunstenaars, jongeren, enzovoorts) een bijdrage kan leveren aan de internationale ontspanning. Gegeven de geringe voortgang die via de "derde mand" van de Helsinki-accorden is geboekt, is het echter een illusie te geloven dat een dergelijke benadering ten opzichte van de Oosteuropese landen veel effect zal sorteren. Grotere kennis van waarden en normen lijkt zeker noodzakelijk in relatie tot het vraagstuk van de etnische minderheden in Nederland. Vele - vaak reeds langer hier verblijvende - immigranten hebben een gebrekkige kennis van het land waar zij thans woonachtig zijn. En omgekeerd zijn de ontvangende landen vaak slecht op de hoogte van de cultuur in de landen van herkomst. Het is dan ook gewenst dat samenwerkingsprojecten op het terrein van minderheden en culturele uitwisselingen ontstaan. In de Voortgangsnotitie is aan dit laatste prioriteit toegekend.¹²⁾ Ook het experiment met de plaatsing van twee onderwijs-attachés in Ankara en Rabat enkele jaren geleden kan in dit licht worden gezien. Gezien echter de vele andere prioriteiten die in deze Nota worden vermeld en de beperkt aanwezige financiële middelen, is de kans groot dat het vooralsnog bij intentieverklaringen zal blijven.

5 Behoud van de eigen identiteit

Op het behoud van de identiteit is in het kader van de bespreking van de vier voorgaande ideaaltypische doelstellingen reeds uitvoerig ingegaan. Daarom beperken wij ons hier tot enkele aanvullende opmerkingen.

In de Memorie van Toelichting bij de Begroting van Buitenlandse Zaken 1986 wordt in de paragraaf die gewijd is aan de internationale culturele samenwerking - overigens in 1986 voor de eerste keer afzonderlijk vermeld - gesteld dat, naarmate meer politieke en economische soevereiniteit wordt overgedragen aan supranationale instellingen, het actief uitdragen van de nationale identiteit op cultureel terrein steeds belangrijker wordt.¹³⁾

Dit is een doelstelling die naar alle waarschijnlijkheid als typerend voor het beleid van kleine staten kan worden beschouwd. De gedachte dat economische en politieke handelwijzen van andere landen via een actieve cultuurpolitiek kunnen worden beïnvloed, lijkt te optimistisch wanneer de huidige beperkte mogelijkheden voor de export van de Nederlandse cultuur in ogenschouw worden genomen. Dit is wellicht anders wanneer men zich concentreert op het behoud van de culturele zelfstandigheid in internationaal verband. Maar zelfs indien de mogelijkheden en middelen in ruimere mate ter beschikking zouden staan, dan zijn sommigen auteurs nog steeds van mening dat consensus is vereist met betrekking tot het antwoord op de vraag naar onze "culturele identiteit": een dergelijke overeenstemming is afwezig in onze hedendaagse pluriforme samenleving. Voorts zou een dergelijk beleid goed geïnformeerd behoren te zijn over culturele activiteiten die zich via de particuliere sector afspelen (circa 90%). Een betere registratie van deze activiteiten is naar onze mening dan ook een eerste vereiste voor het verder uitwerken van deze doelstelling. Momenteel ontbreken bij de Nederlandse overheid inzichten hieromtrent.

Nu de doelstellingen van de in het eerste hoofdstuk gepresenteerde typologie alle vijf de revue hebben gepasseerd, is het zinvol de officiële doelstellingen van het Nederlandse beleid nog eens in herinnering te roepen:

1. het ontwikkelen van onderwijs, wetenschap en cultuur in de brede zin, door middel van internationale contacten en door het scheppen en ontwikkelen van wegen en instrumenten die zulke contacten mogelijk maken,
2. het bekend maken in het buitenland van de eigen cultuur, met name de Nederlandse talen (ook het Fries) en het verlenen van medewerking aan de presentatie van de cultuur van andere landen in het eigen land.
3. het ondersteunen van de algemene positie van Nederland in de wereld, o.a. in het kader van de zogenaamde "Holland Promotion", met name ook in samenwerking met andere departementen,

4. het bevorderen van beter begrip voor en goede verstandhouding tussen mensen en volken met uiteenlopende culturele achtergronden." 14)

Vergelijking leert dat de vijfde doelstelling van de typologie, het behoud van de nationale identiteit, pas in 1986 in de Memorie van Toelichting bij de begroting van Buitenlandse Zaken voor het eerst werd genoemd. Exportbevordering en het versterken van begrip tussen staten en volken zijn met de nodige terughoudendheid geformuleerd, en als derde respectievelijk vierde doelstelling opgenomen. Het stimuleren van wetenschappelijke en culturele uitwisselingen, volgens de literatuur een hoofddimensie van het internationale culturele beleid, wordt door de Nederlandse regering eveneens vermeld.

Wij zijn op grond van het voorgaande van mening dat de huidige vier doelstellingen van het Nederlandse beleid acceptabel zijn en zien geen redenen wijzigingen hieromtrent voor te stellen. Dit neemt niet weg dat deze doeleinden bij de huidige organisatiestructuur en beschikbare financiële middelen niet veel meer kunnen zijn dan intentieverklaringen. Teneinde hierin verandering te kunnen aanbrengen, dient de organisatiestructuur te worden aangepast, en moeten nadere prioriteiten bij de uitvoering van het beleid worden gesteld.

6.4 Organisatie

In een aantal Westeuropese landen is de uitvoering van het buitenlands cultureel beleid gedelegeerd aan een semi-onafhankelijk orgaan. In Nederland vindt uitvoering van het beleid daarentegen door verschillende ministeries plaats. Ondanks het bestaan van een interdepartementale coördinatiecommissie, de CICB, bleek onderlinge afstemming van activiteiten weinig plaats te vinden. Op een aantal plaatsen troffen wij competentieproblemen aan en bleken ministeries elkaar niet of onvolledig te informeren. We kregen de indruk dat over het geheel genomen een bescheiden aantal beleidsactiviteiten plaatsvond. Door de korte tijd waarbinnen het onderzoek moest worden uitgevoerd kon deze indruk niet uitgebreid met empirisch materiaal worden gedocumenteerd. Dit materiaal ontbrak overigens ook vaak; onze pogingen om betrouwbare data omtrent het subsidiebeleid te verzamelen zijn hiervan een voorbeeld. Ondanks het feit dat wij toegang tot de relevante archieven hadden, bleken geaggregeerde data over subsidie-aanvragen en toekenningen op een enkele uitzondering na te ontbreken. Zonder deze gegevens, die overigens bij de andere drie case-studies op eenvoudige wijze konden worden verzameld, is het onmogelijk het Nederlandse beleid op deze onderdelen te vergelijken met het elders gevoerde beleid. Op deze en andere pun-

ten verdient het aanbeveling tot een betere registratie van activiteiten te komen.

Alhoewel wij het multilaterale culturele beleid niet afzonderlijk hebben bestudeerd, is er weinig reden te veronderstellen dat hier sprake is van een andere situatie. Wanneer de lange tijd die men nodig heeft voor het concipiëren van de Nota Multilateraal Cultureel Beleid als maatstaf geldt, kan bepaald niet worden gesproken van een efficiënt georganiseerde beleidssector. Anderzijds moet worden erkend dat "bilaterale culturele betrekkingen" een verzamelnaam is, volgens sommigen zelfs een containerbegrip, voor een groot aantal uiteenlopende activiteiten. Daarnaast is het buitenlands cultureel beleid nimmer van voldoende financiële middelen voorzien geweest, waardoor de beleidsimpact noodgedwongen gering is gebleven. Het is dan ook niet mogelijk over verbeteringen van het beleid uitsluitend door middel van reorganisatie te spreken; additionele fondsen zijn noodzakelijk teneinde tot substantiële verbeteringen te kunnen komen.

De voorgaande kanttekeningen vormen tezamen een argument ten gunste van het overwegen van reorganisatie. Een veelgehoord voorstel dienaangaande betreft het onttrekken van de beschreven dienstonderdelen aan de ministeries. Deze zouden in één, op het uitvoerend gebied autonome, organisatie kunnen worden samengevoegd, bijvoorbeeld in de vorm van een zelfstandig bestuursorgaan. Als voordelen van deze constructie worden genoemd: het vermijden van bestaande overlappingsen in de werkzaamheden, het een halt toeroepen aan de competentieproblemen, en grotere flexibiliteit in de uitvoering. In de staf van deze externe organisatie zou meer plaats kunnen worden ingeruimd voor culturele deskundigen dan in het huidige beleidsnetwerk het geval is; de deskundigheid van het "veld" zou hierdoor volgens sommigen beter tot zijn recht komen.

Hoe plausibel het voorgaande ook moge klinken, een enkele kanttekening is hierbij noodzakelijk. Reorganisatie heeft weinig kans van slagen, indien geen verder onderzoek wordt verricht naar de condities waaronder reorganisatie plaats moet vinden en de haalbaarheid van (de) voorgestelde constructie(s). De geschiedenis van het buitenlands cultureel beleid in Nederland leert dat invoering van een semi-onafhankelijk instituut in zeer korte tijd tot mislukken gedoemd kan raken, indien bestaande competentieperikelen doorwerken in de opzet en activiteiten van een dergelijke instelling. De gang van zaken rondom het Nederlandse Instituut voor Internationale Culturele Betrekkingen uit de vijftiger jaren vormt naar onze mening een duidelijke illustratie van dit punt.

Ten aanzien van een grotere betrokkenheid van het culturele veld bij vooral de uitvoering van het beleid, dient men zich voorts te realiseren dat het hier een heterogene verzameling groeperingen en individuele kunstenaars betreft die zich

in een onderlinge concurrentiepositie bevinden op de nationale en internationale markt. In hoeverre men bereid is tot constructieve samenwerking in het kader van een semi-onafhankelijk overheidsorgaan zal nader onderzocht dienen te worden.

Vergelijkingen met semi-autonome instituten in het buitenland kunnen instructief zijn; op sommige punten zijn de verschillen echter groter dan de mogelijke overeenkomsten. Het model van het Zweedse Instituut biedt de meeste aanknopingspunten met de Nederlandse situatie. Het Goethe-Instituut en de British Council drijven voor een belangrijk deel op hun taalgebonden activiteiten. Ook qua omvang gaan deze instellingen de mogelijkheden van een klein land als Nederland te boven. Het Zweedse Instituut combineert daarentegen op een meer bescheiden schaal voorlichting, uitwisselingsactiviteiten en culturele vertegenwoordiging van Zweden over de grenzen. Grondslag en uitvoering van dit model heeft in het recente verleden een aantal andere regeringen geïnspireerd tot het doen van vergelijkbare voorstellen. De suggesties van Per Himmelstrup ten aanzien van de buitenlandse cultuurpolitiek van Denemarken zijn duidelijk geënt op het Zweedse voorbeeld. Hij schrijft:

"Het is duidelijk dat een betere coördinatie tussen de betrokken partijen één van de belangrijkste voorwaarden tot verbetering vormt. Ik persoonlijk ben er voorstander van alle afzonderlijke elementen samen te brengen in een "Denemarken Huis" in Kopenhagen. Men zou moeten trachten hier alles te verzamelen dat over Denemarken in buitenlandse talen is verschenen ... en vertalingen van Deense boeken. Ook de materialen ter ondersteuning van het onderwijs in de Deense taal of over Denemarken zouden hier moeten worden verzameld - met inbegrip van dia's, banden en films. Het "Denemarken Huis" zou een natuurlijke thuisbasis en secretariaat vormen voor de vele Denen en geven buitenlanders in de wereld die de Deense taal onderwijzen voorlichting over Denemarken. (...). Het zou een plaats moeten zijn waar buitenlanders die meer over Denemarken te weten willen komen, zoals studenten, onderzoekers en journalisten, naar toe kunnen gaan en assistentie krijgen. Naast een bibliotheek, materiaalverzamelingen en studieboeken zou er tevens plaats moeten zijn voor kleine exposities, filmvoorstellingen en meer algemene faciliteiten. Naast het dagelijks werk van de instelling zou het mogelijk moeten zijn de aanvoer van relevante en actuele informatie te verzorgen voor instellingen, docenten en anderen die "in het veld" actief zijn." 15)

Himmelstrup is zich ervan bewust dat de totstandkoming van een "Denemarken Huis" op korte termijn niet mogelijk is. Een aantal van de gesuggereerde werkzaamheden kunnen tijdens een overgangsfase echter ook door een "secretaris voor Cultuur" worden verricht. Teneinde de kosten-baten verhouding zo gunstig mogelijk te laten uitvallen, geeft de auteur de in het buitenland op te richten centra een multifunctioneel karakter:

"Men maakt waarschijnlijk een beter gebruik van de beschikbare middelen, indien de belanghebbende partijen (uit de handels- en toeristensector, industrie en culturele sfeer) zouden samenwerken aan de totstandkoming van "Denemarken Huizen" buiten Denemarken. Dit zou de kosten verbonden aan het huren van ruimte elders voor de afzonderlijke deelnemende groepen verlagen; het zou een aanzienlijk economischer gebruik van secretariaats- en bibliotheekvoorzieningen betekenen; kleine expositie - en conferentieruimten zouden beschikbaar zijn; een afgewogen, coherente presentatie van ons land zou hierdoor mogelijk worden; buitenlanders en Denen uit verschillende kringen zouden elkaar hier kunnen ontmoeten." 16)

Door het toevoegen van culturele taken aan bestaande multifunctionele centra kan worden geprofiteerd van een reeds aanwezige infrastructuur. Hierdoor kunnen hoge overheadkosten zoals bij de huidige Nederlandse instituten in het buitenland worden vermeden. Een tweede alternatief is het uitbreiden van de huidige werkzaamheden van de Nederlandse instituten. Beide standpunten kennen voor- en tegenstanders. Ook hier geldt dat nader onderzoek naar de kosten-baten verhouding van beide alternatieven is gewenst.

6.5 Instrumenten

Nederland beschikt voor de uitvoering van het bilaterale culturele beleid over een aantal instrumenten waaronder culturele accoorden, instituten in het buitenland, het Taalunieverdrag, culturele attachés. Alhoewel de Wereldomroep vaak wordt toegevoegd aan deze opsomming, moet worden opgemerkt dat laatstgenoemde als een onafhankelijke stichting in unilateraal verband functioneert.

Uit de Nederlandse case-studie is gebleken dat enkele van deze instrumenten niet voldoen aan de eisen die aan een actief buitenlands cultureel beleid moeten worden gesteld; zoals flexibiliteit en de continue culturele aanwezigheid van Nederland in belangrijke buitenlandse hoofdsteden. Ook komt het voor dat instrumenten niet langer de rol vervullen waarvoor zij destijds in het leven werden geroepen.

Culturele accoorden

Een goed voorbeeld van dit laatste vormen de culturele accoorden. Werden deze in de jaren die volgden op de Tweede Wereldoorlog afgesloten teneinde het culturele verkeer tussen de westerse staten weer op gang te brengen, thans vinden

vele culturele uitwisselingen buiten het kader van deze verdragen plaats. Dit geldt althans voor het culturele verkeer tussen Westerse landen. In de relaties met Oosteuropese landen vormen de accoorden een noodzakelijk instrument bij het de totstandkoming van culturele uitwisselingen. In de praktijk blijkt echter dat gemaakte afspraken slechts moeizaam worden nageleefd. Niet alleen voldoen een aantal van deze landen, met name de Sovjetunie, niet aan het reciprociteitsvereiste dat aan de verdragen ten grondslag ligt, ook bieden de accoorden nauwelijks mogelijkheden voor een vrijere stroom van informatie en mensen tussen Oost en West.

De keuze van landen waarmee men accoorden afsluit, vindt in de praktijk veelal op ad hoc basis plaats, dit ondanks de door de overheid geformuleerde geografische prioriteiten.

Een groot deel van de bestedingen in bilateraal verband vindt op basis plaats van de uitvoeringsprotocollen, waardoor het opheffen van deze verdragen althans op dit moment geen reëel alternatief is. Wel kan het beleid terzake op enkele punten worden aangepast. De afzwakking van de rol van culturele verdragen in de betrekkingen met andere westerse landen is hierbij een eerste stap, evenals het in de culturele betrekkingen met Derde Wereldlanden toekennen van prioriteit aan de voormalige koloniën en de landen van herkomst van in Nederland verblijvende etnische minderheden.

Instituten

Ten aanzien van de instituten ontbreekt een duidelijk beleid. Door de uiteenlopende achtergronden, taken en beheersvormen lijkt een dergelijk beleid ook in de nabije toekomst vrijwel onbereikbaar. Bij wijze van alternatief zou kunnen worden toegewerkt naar het in de vorige paragraaf beschreven model van de "Denemarken Huizen". Ook kan worden bezien of taken kunnen worden toegevoegd aan de huidige werkzaamheden van de instituten. De wetenschappelijke voorposten in het buitenland dienen naar onze mening zoveel mogelijk te worden gedragen door de universiteiten, die als voornaamste achterban van deze instituten fungeren.

Taalunie

De moeizame start van de Taalunie en de nadruk die men legt op het coördineren van taalgebonden activiteiten binnen Nederland en de Vlaamse gemeenschap, beperken de rol die dit orgaan kan vervullen in de buitenlandse cultuur-

politiek. Naast de Taalunie verdient intensivering van de samenwerking met de Bondsrepubliek nadere aandacht. Veel Germanisten in het buitenland moeten een bijvak volgen dat uit Nederlands of één van de Scandinavische talen bestaat. De mogelijkheid door samenwerking met het Goethe-Institut de belangstelling van Germanistische studenten voor de Nederlandse taal te stimuleren, dient nader te worden gezien.

Cultureel tijdschrift

Over de noodzaak van de (her)oprichting van een Engelstalige culturele periodiek lijken alle betrokkenen het eens te zijn. Enkele jaren geleden reageerde WVC afwijzend op een voorstel in deze richting van de Stichting "Ons Erfdeel"; men was bevreesd dat de uitvoering van "The Low Countries" te zeer op Vlaanderen gericht zou zijn. Inmiddels is door WVC een initiatief genomen tot een nieuw Engelstalig cultureel tijdschrift.

Een culturele periodiek maakt het mogelijk in het buitenland verblijvende "cultuurdragers" gericht te benaderen. Teneinde in internationaal verband een rol van betekenis te kunnen vervullen, en niet het risico te lopen als spreekbuis van de overheid te worden gezien, dient de redactie een onafhankelijke status te krijgen en te bestaan uit deskundigen afkomstig uit het culturele veld.

Overige informatiegebonden activiteiten

Andere informatiegebonden activiteiten kunnen naar onze mening opnieuw worden samengevoegd met het buitenlands cultureel beleid. Dat scheiding van deze activiteiten niet gewenst is blijkt uit de na 1981 ontstane problemen met de taakafbakening tussen de betrokken afdelingen van Buitenlandse Zaken. Het gekunstelde karakter van het onderscheid tussen "niet-politieke voorlichting" en "culturele samenwerking" wordt te meer duidelijk wanneer we beseffen dat deze werkzaamheden op de buitenlandse posten door één en dezelfde persoon of afdeling worden verricht.

6.6 Slot

Overheidsuitgaven op het terrein van de cultuur worden door velen als een luxe gezien, zeker in een tijd waarin omvangrijke economische problemen vrijwel dagelijks onze aandacht vragen. De kosten die verbonden zijn aan een actieve

cultuurpolitiek zijn immers vrijwel onmiddellijk zichtbaar, terwijl de baten vaak lang op zich laten wachten. Dit geldt in versterkte mate voor de uitgaven ten behoeve van het buitenlands cultureel beleid. Toen Lang minister van Cultuur in Frankrijk werd, stond men aanvankelijk sceptisch tegenover een verruiming van het budget en de nieuwe initiatieven die op het gebied van de cultuur werden ondernomen. Na korte tijd begon het Franse publiek deze bijzondere aandacht voor cultuur echter te waarderen; hierdoor zal het voor de nieuwe Franse regering niet eenvoudig zijn de uitgaven op het terrein van de cultuurpolitiek terug te dringen.

Wellicht kan Nederland van deze ontwikkelingen iets leren. Nederland heeft zich eerder internationaal geprofileerd door voorstander te zijn van bovengemiddelde uitgaven voor de ontwikkelingssamenwerking. Toepassing van de hierboven gesuggereerde wijzigingen in de buitenlandse cultuurpolitiek vraagt slechts een fractie van de bestedingen die jaarlijk ten behoeve van het ontwikkelingsbeleid worden gedaan. Of men dit ervoor over heeft is afhankelijk van de waarde die wordt gehecht aan de bekendheid van de Nederlandse cultuur over de grenzen. Momenteel beschikken we niet over instrumenten die het mogelijk maken de indruk die men in het buitenland van Nederland heeft te meten. In dit opzicht is de afwezigheid van wetenschappelijke en beleidsgerichte studies representatief voor de stand van zaken in het veld. Gegeven de korte tijd waarin onderzoek moest worden verricht kan ook dit rapport niet meer zijn dan een eerste terreinverkenning op een, althans wat Nederland betreft, ongecultiveerd gebied.

6.7 Noten

- 1) Zie: Raad van Europa, Methods for Evaluation of National Cultural Policies, Straatsburg 1985, blz. 6; A. Fetveit, International Cultural Statistics, Straatsburg 1985.
- 2) Zie hiervoor ook: U. Gori, La Diplomazione Culturale Multilaterale Dell Italia, Rome 1970, gecit. in: A. Haigh, Cultural Diplomacy in Europe, Straatsburg 1974, blz. 90-91.
- 3) Gecit. in: The Economist, 2 November 1985, blz. 26.
- 4) U. Rosenthal e.a., Prestige van de departementen, in: Acta Politica 1986/2, blz. 133-148.
- 5) W. Boell, Die Entdeckung der Entwicklungsländer in der auswärtigen Kulturpolitik, Vierteljahresberichte, 1980, blz. 221.
- 6) J. Carter, Memorandum for Director International Communication Agency, Washington 1978, blz. 3.
- 7) Zie bijvoorbeeld: A. de Swaan, De Olympische Hoogte, Amsterdam 1985.
- 8) J. Carter, 1978, op.cit. blz.
- 9) P. Himmelstrup, The Need for Cultural Cooperation, z.p.z.j., blz. 2.
- 10) F. Ninkovich, 1981, op.cit., blz. 181.
- 11) M. Flack, Results and Efforts of Study Abroad, International Exchange of People: A Reassessment, The Annals of the American Academy of Political and Social Science 1976, blz. 115-116.
- 12) TK, Vergaderjaar 1984-85, 18 856, nrs. 1-2, blz. 7.
- 13) TK, Vergaderjaar 1985-86, 19 200, hfdst. 5, nrs. 1-7.
- 14) TK, Vergaderjaar 1984-85, 18856, nrs. 1-2, blz. 4.
- 15) P. Himmelstrup, 1978, op.cit., blz. 7-9.
- 16) *ibid*, blz. 7-9.